

รายงานการวิจัย

เรื่อง

นวัตกรรมรักษามรดก : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

Local Conservation Innovation:
Searching Local History, Culture and Traditions

โดย

ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณิต และคณะ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๓

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763017

รายงานการวิจัยฉบับความก้าวหน้า

เรื่อง

นวัตกรรมรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

Local Conservation Innovation:
Searching Local History, Culture and Traditions

โดย

ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณิต

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๓

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763017

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Local Conservation Innovation:
Searching Local History, Culture and Traditions

By

Asst. Prof. Dr.Yuttana Praneet

Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2563

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800763017

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : นวัตกรรมรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
 คณะผู้วิจัย : ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณีต
 ส่วนงาน : คณะสังคมศาสตร์
 ปีงบประมาณ : 2563
 ทุนอุดหนุนการวิจัย : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น ๒) โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว และ ๓๐) นำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีเป็นการวิจัยแบบเชิงพัฒนาและประยุกต์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ คน โดยการสุ่มแบบเจาะจง และประชุมกลุ่มย่อย จำนวน ๑๐ คน วิเคราะห์ด้วยการพรรณนาเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

๑) อัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชุมชนโบราณที่มีมาก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน เช่น ปิง วัง ยม น่าน แม่น้ำป่าสัก จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่ประชาชนใช้ในการติดต่อค้าขายในอดีตกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ เขมร จีน จึงรับเอาวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมเขมรโบราณ มีลักษณะการผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาดินเผือกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด มีโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตุ๊กตาดินเผา แผ่นบดยา ภาษาดินเผา โดยค้นพบเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น วัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษ การสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” ประเพณีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

๒) โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ที่มี ๓ เส้นทาง คือ “เส้นทางสีเขียวอ่อน” เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ประกอบด้วย กลุ่มอาชีพทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มผลิตภัณฑ์พริกเกลือ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้จริง และกลุ่มรักษ์โลกตามแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตภายในชุมชน “เส้นทางสีน้ำตาล” แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม กิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ และ อารยธรรม ไหว้พระ ๙ วัด ในอำเภอหนองบัว เป็นการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยรวมจุดเด่นๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย “เส้นทางสีขาว” แผนท่องเที่ยววิถีของดีอำเภอหนองบัวสร้างความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า

๓) นโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี โดยใช้เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรม และนวัตกรรมวิถีของดีอำเภอหนองบัว มาช่วยกำหนดแนวทางการขับเคลื่อน

กิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน ส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น ยุทธศาสตร์การเกษตร
 ต้นทุนการผลิตโดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในท้องถิ่น มาปรับใช้ในการ
 อนุรักษ์ดิน แก้ปัญหาความยากจน ลดความเหลื่อมล้ำ พัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของคนใน
 ชุมชนให้ดีขึ้น

Research title : Local Conservation Innovation : Searching Local History,
 Culture and Traditions
 Researcher : Asst. Prof. Dr.Yuttana Praneet
 Department : Faculty of Social Sciences
 Fiscal year : 2563
 Research budget : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

This research aims to 1) study own culture and conservation of local traditions, 2) community tourism programs, and 3) propose policies and strategies for conservation of traditional culture. It is a research in development and applied, by it emphasizes the process of participation of stakeholders, interviewing 30 key informants randomly and a small group meeting of 10 people, analyzed by descriptive content

The research results were found that

1) Own culture and preservation of local traditions in Nong Bua District, Nakhonsawan Province is an ancient community that has existed before history. There are many rivers flowing through it such as Ping river, Wang river, Yom river, Nan river and Pasak River, therefore, it is a means of transport that people used to trade in the past with Indian and Arab traders, therefore adopted Thawarawadi culture and ancient Khmer culture. They had a mix between central and northeastern regions. It is a learning center for Buddhism, agriculture, arts and crafts, local wisdom. Clay utensils decorated with patterned string and stripes, there are antiques such as Buddha images, votive tablets, inscriptions, clay dolls, grind platforms, clay utensils, which are found in bronze and iron utensils, stone beads and glass beads, etc. Utensils made of bronze and iron stone beads and glass beads, etc. The culture of worshipping ancestral spirits. The creation of gratitude through the Dharma. "Rice Culture" Forest ordination tradition Destiny River.

2) Tourism Community Program, there are 3 routes of history, culture, and local traditions: "Light Green Road", a network of self-sufficiency communities comprising 5 groups of occupational groups, namely Ban Thai Dessert Group. Chili and Salt Products, Bamboo Products, Real wood product range and the Green Group. According to the "Sufficiency Community Network Tourism Plan" to be a living learning center within the community. "Brown Route" Thai way of life travel plan: forest ordination activities, to ascertain the destiny of the river and civilization by to pay respect in the 9 temples in Nong Bua district. It is a push to create cultural tourism as a whole. Is a travel map under the Thai way of life plan "White Route". Nawatwithi tourism and good stuff of Nong Bua District, create pride in art and culture that it is valuable.

3) Policies and strategies for conservation of cultural traditions by using the community network of sufficiency, Thai way of life and the way of Dhamma, Nawatwithi good stuff of Nong Bua District. To help determine the direction of driving tourism activities of the community. Promote and develop local tourism, agricultural

strategy, production costs by applying local wisdom and natural resources at the local, to be adapted for soil conservation, solve poverty, reduce disparity, develop potential and quality of life of people in the community for the better.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญแผนภาพ.....	ณ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๘
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	๘
๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยว.....	๒๑
๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.....	๒๙
๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๔๘
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗๔
๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๘๒
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๘๓
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๘๓
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๘๕
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๘๘
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๘๘
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๙
๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๘๙
๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๙๐
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๙๒
๔.๑ อัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๙๒
๔.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น.....	๑๓๖

สารบัญ (ต่อ)

๔.๓	องค์ความรู้จากการวิจัยและแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๑๔๗
๔.๔	ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัด นครสวรรค์.....	๑๕๒
บทที่ ๕	สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๖๒
๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๑๖๒
๕.๒	อภิปรายผล.....	๑๖๗
๕.๓	ข้อเสนอแนะ.....	๑๗๑
บรรณานุกรม		๑๗๓
ภาคผนวก	ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....	๑๘๒
	ภาคผนวก ข เครื่องมือวิจัย แบบสอบถาม / สัมภาษณ์ / ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ / หนังสือเชิญต่างๆ.....	๒๑๘
	ภาคผนวก ค รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย.....	๒๒๒
	ภาคผนวก ง หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์.....	
	ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย (Output/Outcome/Impact).....	
	ภาคผนวก ฉ ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๒๗

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๒.๑	แสดงการเปรียบเทียบการจัดการมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว.....	๑๙
๓.๑	รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๘๖
๓.๒	รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion).....	๘๗
๔.๑	แสดงการเปรียบเทียบภาษา.....	๑๑๔
๔.๒	ข้อเสนอยุทธศาสตร์ด้านการเกษตร ทรัพยากรน้ำและป่าชุมชน.....	๑๕๖
๔.๓	ข้อเสนอยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น....	๑๕๗
๔.๔	ข้อเสนอยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต.....	๑๕๙

๔.๕	ข้อเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.....	๑๖๐
-----	---	-----

แผนภาพที่		หน้า
๒.๑	ความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม.....	๗๒
๔.๑	ผลิตภัณฑ์อาหารหวาน.....	๑๒๒
๔.๒	ผลิตภัณฑ์ชุมชน “พริกเกลือ ปลา ร้า สับ”	๑๒๓
๔.๓	ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี.....	๑๒๗
๔.๔	แสดงการรวมกลุ่มของแม่เพลง.....	๑๒๙
๔.๕	กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง.....	๑๓๗
๔.๖	เครือข่ายชุมชน.....	๑๓๘
๔.๗	วิถีชีวิตชาวบ้านที่ผูกติดกับพระพุทธศาสนา.....	๑๓๙
๔.๘	แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่”	๑๔๑
๔.๙	แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง”	๑๔๑
๔.๑๐	แสดงผลิตภัณฑ์ “รักษ์โลก”	๑๔๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) มีกรอบแนวคิด ด้านการสร้าง
ความสามารถ ในการแข่งขัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการให้สามารถแข่งขันได้ เกิด
ความยั่งยืน ประชาชน มีคุณภาพชีวิต และมีรายได้ที่ดีขึ้น รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ
และแข่งขันได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางเสริมสร้างขีดความสามารถการแข่งขันในเชิงธุรกิจของภาค
บริการ และพันธกิจกระทรวงมหาดไทย ข้อ ๔. เสริมสร้างความเข้มแข็ง ของชุมชนและเศรษฐกิจฐาน
ราก โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนภารกิจ
อำนาจหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชน ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม ของ
ประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความมั่นคงและมีเสถียรภาพ รวมทั้ง
เสริมสร้าง ความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชนได้พยายามเดินหน้าพัฒนา “ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี” โดย
การค้นหาทุนที่ตนเองมีไม่ว่าจะเป็น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต มีเป้าหมายเพื่อการนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้
กระจายสู่ชุมชนทั้งระบบซึ่งเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับ นายอภิชาติ โตดิลกเวชช์ อธิบดีกรมการพัฒนา
ชุมชน กล่าวถึงความเป็นมาแนวคิดวิธีการดำเนินการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีว่า โอท็อป
เปรียบเป็นเหรียญสองด้าน ซึ่ง ๑๖ ปีที่ผ่านมาในระบบเก่า เราทำอยู่ด้านเดียวคือ ด้านหัว คือ สินค้า
โอท็อปที่มีคุณภาพ ผ่านมาตรฐานของรัฐ โดยผ่านการคัดสรรสุดยอดโอท็อป ซึ่งทั่วประเทศมีจำนวน
๑๕,๐๐๐ ราย แต่เรามีผู้ประกอบการที่ขึ้นทะเบียนอยู่ ๘ หมื่นกว่าราย ทำให้มีสินค้าโอท็อปที่ตก
เกณฑ์ถึง ๗ หมื่นราย ก้าวต่อไปจะเริ่มทำเหรียญด้านที่สอง คือชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ซึ่ง
เป็นแนวคิดพัฒนา OTOP รูปแบบใหม่ โดยให้ขายสินค้าอยู่ภายในชุมชน เป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้
ชุมชน นำเสนอ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์มาแปลงเป็นรายได้ ทำให้
รายได้กระจายอยู่ภายในชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกคนพร้อมเป็นเจ้าของ ทำให้ลูกหลานไม่ต้อง
ออกไปหารายได้จากภายนอกชุมชน ซึ่งแตกต่างจาก OTOP เดิม ที่ต้องนำสินค้าออกไปขายนอก
ชุมชน และทุกอย่างขึ้นกับหน่วยงานของรัฐ^๑

^๑หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, [ออนไลน์],
แหล่งที่มา, <https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๙๕> (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).

ประเทศไทยได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลกว่าเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางของแหล่งท่องเที่ยวที่อยากมา สัมผัส ส่งผลให้ภาพรวมสถานการณ์ท่องเที่ยวภายในประเทศไทยที่มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากรายได้ จากการท่องเที่ยวในประเทศไทย ณ เดือนเมษายน ๒๕๖๑ ขยายตัวจากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมาร้อยละ ๑๖.๐๗ โดยรายได้ของนักท่องเที่ยวต่างประเทศขยายตัวร้อยละ ๑๗.๕๕ และรายได้ของนักท่องเที่ยวไทยขยายตัว ร้อยละ ๑๒.๒๑

การท่องเที่ยวชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการ ท่องเที่ยวที่ไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงการสร้างศักยภาพของคน ท้องถิ่นนั้นๆ ด้วยที่สำคัญการท่องเที่ยวดังกล่าวต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิมหรือทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ ชุมชนที่ต้องการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนควรเริ่มต้นจากความ ต้องการของคนในชุมชนรวมตัวกันเพื่อวางแผนและตัดสินใจร่วมกัน พยายามดึงจุดแข็งของชุมชนออกมา ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีการดำรงชีวิต ให้เป็นจุดเด่น เพื่อ ดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยที่ชุมชนต้องรักและหวงแหนในทรัพยากรของชุมชนทำสิ่งที่ตนเองถนัด ไม่ฝืนธรรมชาติ และไม่ทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิม องค์ประกอบสำคัญในการทำให้แหล่งท่องเที่ยวชุมชนมีความยั่งยืน ขึ้นกับองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ ศักยภาพด้าน คน พื้นที่ และการจัดการ

การเปลี่ยนผ่านยุคการผลิตด้านขายสินค้า OTOP ออกจากชุมชนเพียงด้านเดียว สู่การเพิ่มช่องทางสร้างรายได้ตามความต้องการ (Demand Driven Local Economy) โดยการขายสินค้าอยู่ในชุมชนที่มาจากการท่องเที่ยว โดยใช้เสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์ แปลงเป็นรายได้ ทั้งนี้ครอบครัวและลูกหลานยังอยู่ร่วมกัน ไม่ต้องแข่งขันนำผลิตภัณฑ์ออกไปขายนอกชุมชน เป็นชุมชนที่เป็นเจ้าบ้านที่ดี ชวนกันคิด ชวนกันทำ ผลิตภัณฑ์และบริการ รวมทั้งมีการเชื่อมโยง เส้นทางท่องเที่ยวระดับชุมชน ที่มีเสน่ห์ดึงดูด และมีคุณค่าเพียงพอให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมและ ใช้จ่ายเงินในทุกกิจกรรมของชุมชน ซึ่งรายได้จะกระจายอยู่กับคนในชุมชน ทุกคนมีความสุข เป็นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชน (Strength with in) และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง

จากการศึกษาลงพื้นที่การวิจัยในเบื้องต้น พบว่า องค์ครภาครัฐนำโดยที่ว่าการอำเภอหนองบัว ร่วมมือกับเทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้กำลังเร่งดำเนินการผลักดันนโยบายของรัฐ เกี่ยวกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี และพบประเด็นความสำคัญของการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรีน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง

หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๕ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่น่าสนใจ มีภูมิปัญญาที่กระจายไปอยู่กับตัวคน และสถานที่ต่างๆ มากมาย หากไม่ศึกษารวบรวมไว้โอกาสที่จะสูญหายแก่ขาดการสืบทอดของเยาวชนคนรุ่นหลัง และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีดังกล่าวคนในพื้นที่เห็นว่าควรมีการอนุรักษ์ไว้ อีกทั้งควรมีการสร้างเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเกี่ยวกับของดีชุมชนในมิติอื่นๆ

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การทำงานของภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียว งานบริการที่ทำเป็นปกติ ข้อจำกัดเรื่องขนาดพื้นที่กับจำนวนประชากรที่ความรับผิดชอบ ยังเป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี จึงเป็นที่มาของความคิดริเริ่มในการศึกษาวิจัย เรื่อง นวัตกรรมถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้คนเห็นรากเหง้าของตนเอง เกิดสำนึกความเห็นคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ความภูมิใจนี้ทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อมั่นในตัวเองว่ามีของดีอยู่ โดยเฉพาะในยุคไร้พรมแดน ข้อมูลต่างๆ สามารถสื่อสารได้อย่างรวดเร็ว บทบาทของนักวิจัยควรจะนำโอกาสนี้ได้ถ่ายทอดเรื่องราวผ่านเทคโนโลยี นำภูมิปัญญามาปัดฝุ่นสร้างสร้างเชื่อมโยงกับมิติของดีชุมชน และเส้นทางการท่องเที่ยวทำให้คุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นได้แก่ท้องถิ่น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาอัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑.๒.๒ เพื่อสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ อัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีอะไรบ้างที่สามารถยกระดับให้อยู่ในแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน

๑.๓.๒ ชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ นโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ควรมีลักษณะอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

โครงการวิจัยเรื่อง นวัตกรรมรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับทุนทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ และออกแบบกิจกรรมชุมชนท่องเที่ยวผลักดันให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชน เชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรม ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอหนองบัว สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ ๑๐ คน หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองบัว คลังปัญญาท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้นำชุมชน ๑๐ คน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ประชาชนชุมชนและเครือข่ายองค์กรเอกชน ๑๐ คน รวมจำนวน ๓๐ คน ในการขับเคลื่อนโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ศึกษา เรื่อง “นวัตกรรมรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เฉพาะเขตการปกครอง เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่

๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรัน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน

๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๕ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การดำเนินการวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง นวัตกรรมรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ภายใต้แนวคิดนวัตกรรมวิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์: การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ใช้ระยะเวลา ๑ ปี ในกรอบปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (โดยเริ่มตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๒- ๓๐ กันยายน ๒๕๖๓)

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี หมายถึง รัฐบาลมีความพยายามที่จะเพิ่มความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชน จึงจัดให้มีโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีขึ้น เป็นการบูรณาการการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาและส่งเสริมการตลาดสินค้า OTOP ในชุมชนต่างๆ ด้วยความคิดสร้างสรรค์ มีนวัตกรรมของการพัฒนาและยุทธศาสตร์ในการส่งเสริม เพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวและเพิ่มยอดขายสินค้า OTOP ที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน ด้วยยุทธศาสตร์การตลาดที่แตกต่างไปจากที่เคยทำมา เพิ่มคุณค่าให้สินค้า OTOP ให้เป็นเสน่ห์ดึงดูดให้คนเข้าไปท่องเที่ยวในจังหวัดต่างๆ ที่มีสินค้า OTOP ที่เป็นผลผลิตของชุมชนต่างๆ ในแต่ละจังหวัด เพิ่มรายได้จากการท่องเที่ยว เพิ่มรายได้จากการขายสินค้า OTOP ที่ผลิตโดยสมาชิกในชุมชน ใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน ใช้ภูมิปัญญาของคนในชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจชุมชน

การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น หมายถึง โครงการ OTOP นวัตวิถี ที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ เป็นการเปลี่ยนจากที่ชาวบ้านเคยผลิตสินค้าออกไปขายให้เขาเอาวิถีชีวิตออกมาเป็นผลิตภัณฑ์และบริการ เป็นการพัฒนาแบบระเบิดจากภายใน สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นลุกขึ้นมาพัฒนาชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง ดึงอัตลักษณ์ชุมชนดั้งเดิมที่เน้นความเรียบง่าย ซึ่งดำเนินมาหลายชั่วอายุคน มาสร้างเสน่ห์ให้นักท่องเที่ยวประทับใจ พร้อมมีสินค้าที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในชุมชนติดไม้ติดมือกลับบ้านไปด้วย

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับการวิจัย

๑.๖.๑ ชุดความรู้นำไปสู่การสร้างสำนึกจิตสำนึกเล็งเห็นถึงคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายภาคประชาสังคม เพื่อนำเข้าสู่การอนุรักษ์โดยเริ่มจากเยาวชนในสถานศึกษา อีกทั้งชุดความรู้ดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายภาครัฐระดับท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภายใต้กรอบแนวคิดยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี

๑.๖.๒ สร้างความเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวบนอัตลักษณ์ของชุมชนในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี ผูกเข้ากับวิถีชีวิตของดีชุมชนด้านการต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ และนวัตวิถีศักยภาพชุมชนด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชนอย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็ง

๑.๖.๓ เกิดการน้อมนำศาสตร์พระราชาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสร้างคุณูปภาพเพื่อความยั่งยืนของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นต้นแบบให้แก่พื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกันนำไปประยุกต์ใช้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับสังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและจิตใจ

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของเนื้อหา ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยว

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ได้มีนักวิชาการจำนวนมากที่ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

ในยุคโลกาภิวัตน์ที่สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทำให้เกิดการหลั่งไหลทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลาตลาดทางวัฒนธรรมบางอย่างของประเทศจึงสูญหายและถูกลบเลือนไปโดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมในระดับชุมชนอันเป็นรากฐานและองค์ประกอบสำคัญทางวัฒนธรรมที่ทำให้ประเทศยังคงมีตัวตนมีเอกลักษณ์ความเป็นชนชาติที่ชัดเจนซึ่งการรักษาศิลปวัฒนธรรมของชุมชนทั้งทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้นั้นถือเป็นทุนทางสังคมและมีศักยภาพที่สำคัญยิ่งต่อชุมชนท้องถิ่นและสังคมไทยที่ได้แสดงออกในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ทั้งในรูปแบบของขนบธรรมเนียมประเพณีภูมิปัญญา ความเชื่อโบราณสถานศิลปวัตถุ แหล่งวัฒนธรรมและเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากิน รวมทั้งเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมซึ่งมีศักยภาพและเป็นทุนทางสังคมจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมือของประชาชนชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตน แต่ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของชุมชนจะดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพได้นั้นนอกจากชุมชนจะมีความเข้าใจในคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตนแล้วชุมชนต้องมีแนวทางในการร่วมจัดการงานวัฒนธรรมว่าควรทำอย่างไรและ

ด้วยวิธีใดเพื่อให้เกิดภาพความร่วมมือในทุกส่วนของชุมชนและส่งผลต่อการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ต่อไป

๒.๑.๑ ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม

การศึกษาแหล่งเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมในชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเข้าใจความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรมและประเภทของวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อให้ทราบถึงคุณค่าของงานศิลปวัฒนธรรมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเอง

สว่าง เลิศฤทธิ์ ได้กล่าวถึงชื่อเรียกที่แตกต่างเช่นสมบัติทางวัฒนธรรม (Cultural property) ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (Cultural asset) มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural heritage) และอธิบายความหมายของทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Cultural resource) เกิดขึ้นในอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๗๐ และได้สรุปความหมายว่าหมายถึง “ผลผลิตของวัฒนธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มีค่าหรือเป็นตัวแทนหรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่างๆ ได้ ดังนั้นทรัพยากรวัฒนธรรมจึงรวมถึงซากสิ่งของที่มนุษย์ทำขึ้นแหล่งโบราณคดีโบราณสถาน ศาสนสถาน เสื้อผ้าอาหาร เอกสารทางประวัติศาสตร์จารึกภาษาศาสนาประเพณีพิธีกรรมความเชื่อภูมิปัญญาพื้นบ้านต่างๆ ฯลฯ”

พิสิฐ เจริญวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม อธิบายว่าทรัพยากรวัฒนธรรม นั้น มีทั้งของเก่าจากอดีต เป็นมรดกที่เหลื้อมาถึงคนรุ่นเรา และมีของใหม่ที่ เราสร้างขึ้น ทั้งนี้ระบุว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง องค์ประกอบของวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง สถานที่/แหล่ง และภูมิทัศน์ และวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีต ผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยระบุว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็นองค์อินทรีย์ หรือ องค์ชีวิต ที่สามารถวิวัฒนาการไปได้เรื่อยๆ^๒

สายนต์ ไพรัชญกิจ ได้กำหนดความหมาย และขอบเขตของทรัพยากร วัฒนธรรมว่า หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรม ทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบแบบแผนเพื่อการปฏิบัติ จิตนาภาพ ความรู้สึกนึกคิด ศิลปะ และการแสดงออกที่ไม่ สามารถจับต้องได้ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละ ชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สม ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนและสังคม^๓

^๑สว่าง เลิศฤทธิ์, “การจัดการทรัพยากรโบราณคดี: ภาพรวมความคิด”, ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๒ - ๓.

^๒พิสิฐ เจริญวงศ์, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^๓เรื่องเดียวกัน.

ธนิช เลิศชาญฤทธ์ ได้อธิบายเกี่ยวกับการจำแนกหรือแบ่งประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม ไว้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมมีหลายประเภทขึ้นอยู่กับวิธีการจัดแบ่ง เช่น แบ่งตามสาขาวิชา หรือศาสตร์ทางการศึกษา แบ่งตามแนวคิดลำดับความสำคัญและบทบาทเชิงบริหารจัดการ แบ่งตามลักษณะของการเป็นเจ้าของ แบ่งตามลักษณะหน้าที่การใช้งาน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หากใช้วิธีการแบ่งประเภททรัพยากรวัฒนธรรมที่สามารถครอบคลุม ลักษณะกว้างและเห็นภาพชัดเจน ทรัพยากรวัฒนธรรมหรือมรดกวัฒนธรรมมีอยู่ ๒ ประเภทหลัก ตามการจัดจำแนกขององค์การยูเนสโก โดยแบ่งตามลักษณะที่ปรากฏหรือมีอยู่ ได้แก่ ทรัพยากร/มรดก วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (intangible cultural resource) และทรัพยากร/มรดกวัฒนธรรมที่จับต้อง ได้ (tangible cultural resource) ^๔

โดยสรุป มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใช้เพื่อควบคุมสภาพแวดล้อมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคมเพื่อก่อให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นย่อมมาจากความคิดและสร้างสรรค์อันเกิดจากประสบการณ์และปัญญาความรู้ในด้านสังคมศาสตร์วัฒนธรรมจะมีความหมายกว้างขวางมากกล่าวคือวัฒนธรรมหมายถึงวิถีชีวิต (Way of life) ของมนุษย์ในสังคมและแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกอย่างรวมทั้งบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิดความเชื่อค่านิยมและความรู้ต่างๆ เป็นต้น ^๕

๒.๑.๒ ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมหลักๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดกและทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นใหม่สามารถพบเห็นและศึกษาในปัจจุบัน ๓ กลุ่ม ได้แก่

๑. ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological resources)
๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Homegrown knowledge หรือ Indigenous wisdom)
๓. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive cultural resources) ได้แก่ ศิลปะ (Art) วรรณกรรม (Writing) ดนตรี (Music) การละเล่น (Play & entertainment) การแสดง (Performances) ปรัมปราคติ (Myths) นิทาน (Tales) ขนบธรรมเนียม (Customs) ประเพณี (Tradition) ความเชื่อ (Beliefs) พิธีกรรมตามความเชื่อ (Rites) ฯลฯ ^๖

มรดกทางวัฒนธรรมคือวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์และมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงออกถึงรากฐานและความเป็นมาของชาติบ้านเมืองซึ่งสมควรที่จะช่วยกันดูแลรักษาไว้ให้เป็นมรดกของคนในชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์และให้คนในโลกได้ชื่นชมดังนั้นคุณค่าของมรดกทาง

^๔ธนิช เลิศชาญฤทธ์, *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยา สิริธร (องค์กรมหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

^๕กนกวรรณ ชูชาญ, “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม*, (วิทยาลัยนวัตกรรม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖.

^๖สายันต์ ไพเราะจูจิตร, *การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐), หน้า ๓ - ๖.

วัฒนธรรมจึงไม่ได้อยู่ที่ลักษณะทางกายภาพเท่านั้นแต่อยู่ที่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมนั้นด้วยโดยเฉพาะความสัมพันธ์กับชุมชนในแง่ของจิตใจและจิตวิญญาณซึ่งอาจสรุปลักษณะสำคัญของสิ่งซึ่งสมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

๑. ให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์วิชาการหรือศิลปะ

๒. แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของวิถีชีวิตของกลุ่มชนและสังคมที่ได้มีการสืบทอดกันมา

๓. มีรูปแบบดั้งเดิมสามารถสืบค้นถึงที่มาในอดีตได้

๔. มีลักษณะบ่งบอกถึงความเป็นชุมชนหรือท้องถิ่น

๕. หากไม่มีการอนุรักษ์ไว้จะสูญหายไปในที่สุด

ประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมนั้นองค์การยูเนสโกได้แบ่งมรดกทางวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible cultural heritage) เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้ทางกายภาพโดยครอบคลุมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุเคลื่อนที่ได้และที่เป็นวัตถุเคลื่อนที่ไม่ได้เช่นโบราณสถานโบราณวัตถุอนุสาวรีย์เครื่องแต่งกายภาพจิตรกรรมประติมากรรมสถาปัตยกรรม เป็นต้น

๒. มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible cultural heritage) องค์การยูเนสโกได้อธิบายความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ว่าหมายถึงความรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือแนวปฏิบัติทุกรูปแบบทั้งที่เป็นสากลและของท้องถิ่นซึ่งถูกสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นไม่ว่าด้วยวาจาหรือวิธีการอื่นใดผ่านช่วงระยะเวลาหนึ่งมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงได้โดยกระบวนการสั่งสมความรู้และประยุกต์ใช้นอกจากนี้อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ยังมีการกำหนดคุ้มครองสิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น มุขปาฐะการแสดงออกภาษาศิลปะการแสดงแนวปฏิบัติทางสังคมพิธีกรรมงานเทศกาลความรู้และการปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาลฝีมือช่างประเพณีมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ยังเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นและถูกสร้างใหม่อยู่เรื่อยๆ โดยชุมชนเพื่อตอบสนองกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและประวัติศาสตร์ช่วยให้ชุมชนมีอัตลักษณ์และความต่อเนื่องโดยความต่อเนื่องถือเป็นลักษณะสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

๒.๑.๓ ทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural resource)

มีผู้เชี่ยวชาญหลายท่านให้ความหมายและแบ่งประเภทไว้ดังนี้

ฟิลิสฐ เจริญวงศ์ ให้ความหมายไว้ว่า “ทรัพยากรทางวัฒนธรรมมีทั้งของในอดีตคือมรดก (Heritage) และของที่เราสร้างขึ้นใหม่ (Creation) ไม่ได้มีแต่ของเก่าอย่างเดียวประเภทมรดกมีทั้งรูปธรรมและจับต้องไม่ได้เช่นแหล่งโบราณคดีอนุสาวรีย์โบราณสถานที่ประวัติศาสตร์ภูมิทัศน์ทาง

วัฒนธรรมศิลปะและศิลปหัตถกรรมแบบประเพณีประวัติศาสตร์บอกเล่ากวีนิพนธ์การทำคร้า ฯลฯ^๗ มีวัตถุประสงค์ของการจัดการ (Objective of management) ไปในทางอนุรักษ์ (Conservation) และคุ้มครอง (Protect) ส่วนประเภทสร้างใหม่มีทั้งสิ่งที่เป็นสิ่งก่อสร้างคือสถาปัตยกรรมการถ่ายภาพวรรณกรรมและหนังสือที่พิมพ์เผยแพร่คอมพิวเตอร์ซอฟต์แวร์ภาพยนตร์ดนตรีศิลปะการแสดงการจัดทำ ฯลฯ นั้นมีวัตถุประสงค์ของการจัดการไป

อีกอย่างหนึ่งคือพัฒนา (Develop) และส่งเสริม (Promote)” อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ พ.ศ. ๒๕๑๕ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage ๑๙๗๒) ตามมาตราที่ ๑ ได้กำหนดนิยามของคำว่ามรดกทางวัฒนธรรม (Cultural heritage) ไว้ว่ามีความหมายครอบคลุมสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. อนุสรณ์สถาน ได้แก่ ผลงานทางสถาปัตยกรรมประติมากรรมจิตรกรรมส่วนประกอบหรือโครงสร้างของแหล่งโบราณคดีจารึกถ้ำที่อยู่อาศัยรวมถึงร่องรอยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่และวัตถุต่างๆ ชำนาญที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ศิลปะและวิทยาศาสตร์ที่มีความโดดเด่นในระดับประเทศ

๒. อาคารและสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ กลุ่มของอาคารสิ่งก่อสร้างที่แยกจากกันหรือเชื่อมต่อกันโดยลักษณะหรือแบบแผนทางสถาปัตยกรรมมีความสอดคล้องกลมกลืนกันหรือโดยคุณลักษณะของภูมิประเทศที่ตั้งมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและวิทยาศาสตร์โดดเด่นในระดับประเทศ

๓. สถานที่และแหล่ง ได้แก่ ประดิษฐานกรรมที่สร้างสรรค์ของมนุษย์หรือผลงานที่ผสมผสานระหว่างธรรมชาติกับการสร้างสรรค์ของมนุษย์และแหล่งโบราณคดีที่มีคุณค่าโดดเด่นในระดับประเทศทางด้านประวัติศาสตร์สุนทรียศาสตร์ชาติวงศ์วิทยาหรือมานุษยวิทยา

King ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายทรัพยากรวัฒนธรรมชาวอเมริกันระบุว่าทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural resources) ประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้

๑. ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ (Historic properties)

๒. โบราณวัตถุสิ่งประดิษฐ์ (Artifacts)

๓. เอกสารโบราณ (Documents/archives)

๔. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (Physical environment related to culture) ได้แก่สถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงามและเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงอดีต (Aesthetic and associative places) และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built environment)

๕. ค่านิยม (Values)

๖. ทรัพยากรที่จับต้องไม่ได้ (Intangible resources) ประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้

๖.๑ แบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (Ways of life)

^๗พิสิฐ เจริญวงศ์, การจัดการทรัพยากรศิลปะและวัฒนธรรม, (ม.ป.ท., ๒๕๔๒), หน้า ๑๑.

๖.๒ แบบแผนพฤติกรรม (Standard of practices)

๖.๓ ขนบธรรมเนียม/วิถีประเพณี (Norms)

๖.๕ ความเชื่อ (Beliefs)

๖.๖ ศาสนา (Religious)

๖.๗ แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of social interaction)

๖.๘ รูปแบบสถาบัน/องค์กร (Organizations)^๘

จากความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญสามารถสรุปความหมายและประเภทของทรัพยากรทางวัฒนธรรมคือผลผลิตที่เกิดขึ้นโดยมนุษย์จากในอดีตและเกิดขึ้นในปัจจุบันโดยมีความหมายครอบคลุมทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible cultural resource) เช่น ผลงานศิลปะประติมากรรม ฯลฯ ส่วนทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible cultural resource) เช่น ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ

ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการศึกษาในคุณค่าของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ และสามารถนำมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์แก่คนชุมชนสังคมประเทศผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของเจ้าของมรดกวัฒนธรรมมีการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมหรือเรียกได้ว่าเป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมหรือในภาษาอังกฤษเรียกว่า Cultural resource management (CRM) มีผู้เชี่ยวชาญให้ความหมายไว้ดังนี้

Levinson and Amber “การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม หมายถึง การวางแผนงานและการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาหรือการจัดการข้อมูลสถานที่พื้นที่และการตรวจสอบเรื่องราวในอดีตของชาติหรือของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ หรือสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลก”^๙

ธนิช เลิศชาญฤทธิ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประกอบด้วย ๒ คำหลัก คือ คำว่า “การจัดการ” (Management) หมายถึง การกระทำหรือศาสตร์และศิลป์และการดำเนินการธรรมาอย่างหนึ่งอย่างใดและคำว่า “ทรัพยากร” หมายถึง บางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วและมีศักยภาพที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ฉะนั้นการจัดการทรัพยากร (ไม่ว่าทรัพยากรวัฒนธรรมหรือแม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติ) ก็คือศาสตร์และศิลป์แห่งการดำเนินการเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วให้เกิดประโยชน์”^{๑๐}

^๘ปรีดา พูลสิน, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนวัดโสมนัส, (กรุงเทพมหานคร : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๔).

^๙เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐}ธนิช เลิศชาญฤทธิ, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑.

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการวัฒนธรรมคือกระบวนการเพื่อนำไปสู่การพัฒนางานศิลปวัฒนธรรม ในด้านการศึกษาอนุรักษ์และส่งเสริมให้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible cultural resource) และทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible cultural resource) ยังคงได้ใช้ประโยชน์ต่อไปได้อย่างเหมาะสมทั้งนี้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการงานศิลปวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

๒.๑.๔ หลักการและกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นระบบการดูแลเพื่อรักษาคุณค่าของทรัพยากร ที่มีและมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในปัจจุบันและคนรุ่นหลังเป็นการให้ความสำคัญต่อการเข้าถึงทรัพยากรวัฒนธรรมของคนรุ่นปัจจุบันหลักการสำคัญที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการรักษาทรัพยากรทางวัฒนธรรมคือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมของตนเองโดยมีองค์ประกอบของชุมชนได้แก่คนหรือเจ้าของวัฒนธรรมวิธีการเทคโนโลยีและหน่วยงานรับผิดชอบเป็นผู้ขับเคลื่อนกระบวนการแต่ละขั้นตอนองค์ประกอบของการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมประกอบไปด้วย

๑. “คน” เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุดเพราะเป็นแหล่งที่อุดมด้วยความรู้ ประสบการณ์และเป็นผู้นำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนและเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมให้กับชุมชนเช่นประชาชนในพื้นที่และบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการจัดการศิลปวัฒนธรรม

๒. “กระบวนการ” เป็นการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงประสานคนและความรู้เข้าไว้ด้วยกันโดยกระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการถ่ายทอดความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมผ่านการบอกเล่า พูดคุยจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งและคนฟังมีการนำความรู้มาปฏิบัติและบอกต่อหมุนเวียนเป็นวงจรความรู้ภายในชุมชนและขยายออกไปนอกชุมชน

ดังนั้นกระบวนการจึงไม่มีวิธีการและกำหนดเวลาที่ตายตัวการพัฒนาศักยภาพของ “คน” และ “กระบวนการ” จึงเป็นขั้นตอนเบื้องต้นที่สำคัญในกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพราะคนในชุมชนคือเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรมโดยเฉพาะผู้นำด้านวัฒนธรรมในชุมชนซึ่งจำเป็นต้องมีความรู้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมพร้อมทั้งรู้วิธีการและกระบวนการทำงานที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการดำเนินงานด้านศิลปวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ^{๑๑}

๒.๑.๕ ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรมการท่องเที่ยว

ทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งดึงดูดใจที่ก่อให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวทั้งนี้เพื่อความเข้าใจในภาพรวมของการท่องเที่ยว เนื่องจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้

^{๑๑}กนกวรรณ ชูชาญ, “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม, (วิทยาลัยนวัตกรรม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๗ - ๗๘.

ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมเป็นต้นทุนในการดำเนินการและดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว สามารถแบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ประเภทธรรมชาติ หมายถึง สภาพทางกายภาพของธรรมชาติที่มีความสวยงามหรือความน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชม ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ ภูเขา หิน ถ้ำ แม่น้ำ ลำธาร ชายทะเลเกาะแก่ง ภูมิทัศน์และสภาพทางภูมิศาสตร์อื่นๆ นอกจากนี้ยังรวมบริเวณที่มนุษย์เราได้เข้าไปปรับปรุงเพื่อตกแต่งเพิ่มเติมบางส่วน ได้แก่ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน และสถานที่ตากอากาศต่างๆ

๒) ประเภทประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุ โบราณสถานและศาสนา หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์และเพื่อประโยชน์ของมนุษย์เอง ทั้งที่เป็นมรดกของอดีตและได้สร้างเสริมขึ้น ในสมัยปัจจุบัน แต่มีผลดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ได้แก่ พระราชวัง ศาสนสถาน โบราณวัตถุ สถานและพิพิธภัณฑ์

๓) ประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และการประพฤติปฏิบัติที่ยึดถือและสืบทอดต่อกันมา ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อการดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ได้แก่ สภาพชีวิตไทยริมคลอง ตลาดน้ำ เรือนแพหมู่บ้านชาวเขา งานเทศกาลประเพณีและสวนสนุก^{๑๒}

๒.๑.๖ ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

ชนัญ วงษ์วิภาค ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในฐานะที่เป็น “มรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว” ว่า ในทวีปยุโรปอเมริกา ออสเตรเลียนั้นการท่องเที่ยววัฒนธรรมมีอิทธิพลอย่างมากต่อการวางแผนจัดแสดงมรดกวัฒนธรรม เพราะคำนึงถึงการใช้และผู้ใช้มรดกวัฒนธรรมเป็นสำคัญ สิ่งที่สำคัญในการวางแผนจัดการมรดกวัฒนธรรมเหล่านี้คือ การสร้างความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว และวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม การตัดสินใจกระทำใดๆ เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมจึงต้องคำนึงถึงปริมาณของศักยภาพการท่องเที่ยวที่มีมรดกวัฒนธรรมมีอยู่และต้องให้ความสำคัญกับวิธีที่จะไปถึงความสำเร็จอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรมมรดกวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นทรัพยากรเพื่อการจัดการท่องเที่ยวนี้ถูกการท่องเที่ยวใช้ทั้งการตีความ และการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมในการส่งเสริมให้ธุรกิจการท่องเที่ยวก้าวไปข้างหน้า แท้จริงแล้วมรดกวัฒนธรรมเป็นชนวนให้ระลึกถึงเรื่องราวในอดีตอย่าง^{๑๓}

^{๑๒}ธนิก เลิศชาญฤทธ์, **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

^{๑๓}ชนัญ วงษ์วิภาค และอมรชัย คหกิจโกศล, **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๖ - ๑๘๔.

ขวัญ วงษ์วิภาค ได้อธิบายการแปลความของมรดกวัฒนธรรมเชื่อว่า มรดกวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงอดีตเข้ากับปัจจุบันและทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่งการแปลความมรดกวัฒนธรรมในรูปแบบเพื่อการท่องเที่ยวเช่นนี้เป็นการเฉลิมฉลองอดีตเพื่อความสุขกับปัจจุบัน^{๑๔}

นอกจากนี้ **ขวัญ วงษ์วิภาค** ได้เปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถือเป็นมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในการพิจารณาระหว่างการอนุรักษ์และธุรกิจของการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ชี้ให้เห็นว่า จากอดีตที่การท่องเที่ยวเป็นเรื่องของธุรกิจดำเนินการโดยเอกชนและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เน้นเรื่องผลกำไรการลงทุน ซึ่งมีการเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์อยู่บ้าง แต่เมื่อการท่องเที่ยวรุ่งเรือง กลับก่อให้เกิดผลกระทบความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว หากผู้ทำธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญหรือหาหรือ ฝ่ายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเองก็ไม่เข้าใจผลประโยชน์ของการท่องเที่ยว ดังนั้นเมื่อมีความพยายามในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้เป็นไปตามแนวทางของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เน้นการพัฒนาให้ชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงทำให้ทั้ง ๒ ฝ่ายพอที่จะพบกันครึ่งทาง ในการคิดกลยุทธ์การตลาดส่งเสริมการท่องเที่ยวในแหล่งมรดกวัฒนธรรม ไม่ใช่จะใช้ประโยชน์เพื่อธุรกิจท่องเที่ยวอย่างเดียว ฝ่ายอนุรักษ์ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยว เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิพิธภัณฑสถาน หอศิลป์ เปิดโอกาสให้การท่องเที่ยวเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับฝ่ายอนุรักษ์อยู่เรื่อยๆ และพยายามพัฒนาผลผลิตการท่องเที่ยวเพื่อสนองความสนใจของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว^{๑๕}

ตารางที่ ๒.๑ แสดงการเปรียบเทียบการจัดการมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว

หัวข้อพิจารณา	การจัดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม	การท่องเที่ยว
โครงสร้าง	องค์กรที่ไม่ได้หวังผลกำไร	บริษัทที่ทำธุรกิจเพื่อกำไร
เป้าหมาย	เป้าหมายทางสังคมอันกว้างขวาง	เป้าหมายเพื่อการค้าพาณิชย์
ผู้มีส่วนร่วมหลัก	กลุ่มชุมชน กลุ่มมรดกชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชนในท้องถิ่น ผู้ชำนาญการด้านมรดกวัฒนธรรม กลุ่มนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น/ผู้นำศาสนา	กลุ่มธุรกิจ ประชาชนที่ไม่ได้อยู่ในท้องถิ่น องค์กรด้านธุรกิจการท่องเที่ยว
ทัศนะทางเศรษฐกิจต่อมรดกวัฒนธรรม	คุณค่าที่มีอยู่/อนุรักษ์เพื่อคุณค่าในมรดกวัฒนธรรม	คุณค่าด้านการใช้ประโยชน์/บริโภคเพื่อสิ่งที่มีอยู่ในมรดก
กลุ่มผู้ใช้หลัก	ผู้คนในท้องถิ่น	ผู้คนจากถิ่นอื่น

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

^{๑๕}อ้างแล้ว.

หัวข้อพิจารณา	การจัดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม	การท่องเที่ยว
ภูมิหลังความรู้	ปริญญาทองศาสตร/ทางศิลปะ	ปริญญาทองธุรกิจ และการตลาด
การใช้มรดกวัฒนธรรม	ให้คุณค่าต่อชุมชนในฐานะตัวแทนของมรดกที่จับต้องได้และมรดกที่จับต้องไม่ได้	คุณค่าต่อนักท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นผลผลิตหรือกิจกรรมที่สามารถช่วยโฆษณาแหล่งท่องเที่ยว
องค์กรการเมืองระดับนานาชาติ/องค์กรเอกชน	ยูเนสโก ฯลฯ ที่ส่งเสริมอนุรักษ์วัฒนธรรม	WTO/WTTC (ส่งเสริมการพัฒนาการท่องเที่ยว)
องค์กรระดับชาติ/ระดับเขต	รัฐ จังหวัด ตัวแทนท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์และ หอจดหมายเหตุ	ประเทศ/รัฐ การท่องเที่ยวภูมิภาค

ที่มา : ดัดแปลงจาก ชนัญ วงษ์วิภาค, ๒๕๕๑, น. ๑๘๓

นอกจากทั้ง ๒ ฝ่ายที่กล่าวมาแล้ว ยังได้กล่าวถึงนักท่องเที่ยวว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังคม มีความต้องการชื่นชมมรดกวัฒนธรรมของคนกลุ่มเดียว จะจัดการและนำเสนอมรดกวัฒนธรรมอย่างไรจำเป็นต้องคิดถึงคนกลุ่มอื่นในสังคมด้วย รวมถึงประเด็นความแตกต่างของนักท่องเที่ยว เช่น ระดับความรู้ ความสนใจ ภูมิหลังทางวัฒนธรรม ความคาดหวังเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม อาจทำให้ต้องมีการจัดการและนำเสนออีกแบบหนึ่ง นักท่องเที่ยวประสงค์ได้ชื่นชม “ของแท้” ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่นักท่องเที่ยวใคร่ชื่นชมจะต้องเป็นจริงเสมอไป และนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ก็คือ ผู้ที่มีเป้าหมายเดินทางเพื่อพักผ่อนเป็นสำคัญ และต้องการประสบการณ์ใหม่ที่ได้จากแหล่งท่องเที่ยวปลายทางเพียงเพื่อความสนุกสนานที่ไม่คุกคามสิ่งแวดล้อม นักท่องเที่ยวที่ชอบท้าทายก็สามารถเผชิญต่อความแปลกแตกต่างซึ่งถือว่าเป็นกำไรชีวิต

นอกจากทั้ง ๓ ฝ่ายข้างต้นแล้วทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบของการท่องเที่ยวที่มีอยู่จำกัดและมีความสำคัญด้านอื่นๆ อยู่ในตัว เช่น ทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการรองรับนักท่องเที่ยว ควรมองว่าการจัดการทรัพยากรดังกล่าวอย่างไรจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด และต้องมองถึงการจัดล้าต่าบการกิจหลักหรือประโยชน์หลักที่ควรได้รับ พร้อมทั้งกล่าวถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ส่วนใหญ่เกิดจากการพัฒนาในมิติเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก^{๑๖} ดังนั้นควรใช้โครงสร้างองค์กรที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดคือ มีกลไกการทำงานให้สามารถทำงานได้ มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีการตรวจสอบมากขึ้นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมต้องเป็นการดูแลอย่างเป็นระบบ ทุกฝ่ายจึงต้องร่วมมือกันเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรม เป็นมรดกวัฒนธรรมไว้จรรโลงใจถึงคนในปัจจุบันและลูกหลาน ทั้งเจ้าของทรัพยากร

^{๑๖} สันติ์ สโรบล, “การท่องเที่ยวโดยชุมชนแนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ”, โครงการประสานงานวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวและชุมชน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่ : วนิตาเพรส, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙ - ๕๐.

วัฒนธรรม และเป็นมรดกวัฒนธรรมในอนาคต เนื่องจากการท่องเที่ยววัฒนธรรมอยู่บนพื้นฐานของการใช้มรดกวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว ปลายทางจึงจำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานของการจัดการมรดกวัฒนธรรมก่อน จุดมุ่งหมายหลักของการจัดการการท่องเที่ยววัฒนธรรม คือ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมหลักๆ ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจับต้อง สัมผัสได้และไม่ใช่วัตถุซึ่งสัมผัสได้ด้วยความรู้สึก คิด หลักสำคัญของการจัดการมรดกวัฒนธรรม คือการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดสิ่งดีๆ แก่สังคม ฝ่ายจัดการมรดกวัฒนธรรมจำเป็นต้องสื่อสารให้สาธารณะรับรู้ถึงคุณค่าภายในของมรดกวัฒนธรรมที่มีต่อสังคม มิใช่เพียงคุณค่าภายนอกเท่านั้นการนำเสนอเพื่อจัดแสดงเรื่องราวของมรดกวัฒนธรรมสมควรอย่างยิ่งที่จะสื่อสารให้ผู้มาเยือนเข้าใจได้โดยง่ายในฐานะของชุมชนผู้มีส่วนร่วมในการจัดการมรดกวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว จำเป็นจะต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกันรับผิดชอบต่อการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ เช่น มีส่วนร่วมในการระดมข้อมูล ให้คำปรึกษา มีบทบาทในการกระทำและประเมินผลการกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวตั้งแต่ต้น และควรได้รับความรู้ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเช่น การอบรมให้ความรู้ส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ คือ การให้การศึกษอบรมแหล่งท่องเที่ยวก่อนเดินทางไปเรียนรู้ ณ แหล่งท่องเที่ยว ผู้เข้าอบรมควรได้รับการเล่าเรื่องราวของแหล่งท่องเที่ยวที่จะไปเยือนอย่างรอบด้าน

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับความหมายของแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ได้มีนักวิชาการจำนวนมากที่ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวนับว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่อยู่กับคุ่มมนุษย์มาตั้งแต่อดีตมนุษย์เรียนรู้ที่จะเดินทางเพื่อแสวงหาสิ่งต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเองอยู่เสมอ มีผู้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

Mill, Robert Christie ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า การจัดกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความประทับใจ การบริการและการสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว^{๑๗}

Hollyway, J. Christopher คือ เป็นการที่คนเดินทางออกจากที่พักหรือที่ทำงานไปยังสถานที่อื่นๆ ในระยะเวลาสั้นๆ และคนเหล่านี้จะทำกิจกรรมต่างๆ ระหว่างพักอาศัยชั่วคราวในสถานที่ท่องเที่ยว วัตถุประสงค์ในการเดินทางต้องการไปเยี่ยมญาติมิตรหรือท่องเที่ยว^{๑๘}

Robert W. McIntosh การท่องเที่ยว คือผลรวมของปรากฏการณ์และความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิสัมพันธ์ของนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจ รัฐบาล ผู้เป็นเจ้าของบ้าน และชุมชน ผู้เป็นเจ้าของบ้านในกระบวนการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน^{๑๙}

^{๑๗}Mill, Robert Christie, *Tourism The International Business*, (New Jersey: Prentice, 1990), p. 359.

^{๑๘}Hollyway, J Christopher, *The Business of Tourism*, (Plymouth: Macdonald and Evans Ltd., 1983), p. 3.

Gee & Choy กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นการเดินทางที่ทำให้นักท่องเที่ยวมีความเพลิดเพลินสนุกสนาน โดยที่นักเดินทางนั้นคือนักท่องเที่ยวนั่นเอง^{๒๐}

สุรเชษฐ์ เชษฐมาต กล่าวถึงการท่องเที่ยวว่าเป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยภูมิลาเนา ไปยังสถานที่อยู่ห่างไกล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพักผ่อน หรือหาประสบการณ์แปลกใหม่ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้พบเห็นในชีวิตประจำวันในภูมิลาเนาของตนเองศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและองค์ประกอบต่างๆ ของสถานที่ที่เดินทางผ่านหรือสถานที่ท่องเที่ยวที่เข้าไป และจะต้องทำการพักผ่อนในสถานที่นั้นๆ^{๒๑}

นิคม จารุมณี กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัย ไปยังอีกที่หนึ่งถือเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมโดยมีแรงกระตุ้น (Motivator) จากความต้องการในด้านกายภาพ ด้านวัฒนธรรม ด้านการปฏิสัมพันธ์ และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ^{๒๒}

ฉันทิช วรรณอนม ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราวเพื่อวัตถุประสงค์ในการพักผ่อน เที่ยวชม เพลิดเพลินหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใดที่ไม่ใช่การประกอบอาชีพ^{๒๓}

ปรีชา แดงโรจน์ ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่าเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งกระทำเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดจากกิจการงานประจำ และเป็นการเดินทางที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งโดยไม่คำนึงว่าระยะทางนั้นจะใกล้หรือไกล และการเดินทางนั้นจะมีการค้างแรมหรือไม่รวมทั้งยังมีการให้คำจำกัดความเพิ่มไว้อีกด้วยว่า จุดมุ่งหมายของการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวต้องมีใช่เพื่อการประกอบอาชีพและไม่อยู่ประจำ แต่เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง^{๒๔}

สุสิทธิ์ ชูชาติ กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางออกจากบ้านพักเป็นการชั่วคราว ระยะเวลาสั้นเพื่อเยี่ยมเยือนญาติมิตร หรือวัตถุประสงค์อื่นๆ ทางด้านท่องเที่ยว^{๒๕}

^{๒๐}Robert W. McIntosh, Charles R. Goeldner, *Tourism: Principle, Practices Philosophies*, 5th ed., (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1986), unpage.

^{๒๑}Gee, C. Makens, J. & Choy, D., *The travel industry*, 2nd ed. by Van Nostrand Reinhold, (New York: Gee & Choy, 1989), pp. 98 - 101.

^{๒๒}สุรเชษฐ์ เชษฐมาต, *ท่องเที่ยวแบบ “นิเวศสัญจร” ทางรอดแหล่งท่องเที่ยวไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^{๒๓}นิคม จารุมณี, *การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว*, กรมการฝึกหัดครู, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^{๒๔}ฉันทิช วรรณอนม, *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว*, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๕๙.

^{๒๕}ปรีชา แดงโรจน์, *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑ กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรังสิต, ประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๙.

^{๒๖}สิทธิ์ ชูชาติ, *อุตสาหกรรมท่องเที่ยว*, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

ธรรมนูญ ประจวบเหมาะ กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมนันทนาการรูปแบบหนึ่งที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยมีการเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัยไปยังอีกที่หนึ่งถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อม^{๒๖}

ประเสริฐ วิทยารัฐ กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่มีความแตกต่างจากสินค้าอื่นๆ คือผู้ซื้อหรือนักท่องเที่ยวต้องมาหาสินค้าด้วยตนเองแทนที่สินค้าจะไปหาซื้อสำหรับตัวสินค้าก็มีความแตกต่างจากสินค้าทั่วไป คือ ผู้ซื้อไม่สามารถเก็บสินค้าไว้เป็นสมบัติได้ แต่ผู้ซื้อ จะได้รับความรื่นรมย์ ความพึงพอใจ ความแปลกใหม่ ประเทืองปัญญา พักผ่อน สนุกสนาน ความคุ้มค่าของผู้ซื้อจึงอยู่ที่ความรู้สึกพึงพอใจ ประทับใจ และมีการบอกเล่าถึงความประทับใจแก่ผู้อื่นเพื่อชักชวนให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว^{๒๗}

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวตามความหมายขององค์การสหประชาชาติในคราวประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยว ณ กรุงโรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ว่าด้วยการท่องเที่ยวหมายถึง กิจกรรมที่มีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ต้องมีการเดินทาง
๒. ต้องมีสถานที่ปลายทางที่ประสงค์จะไปเยี่ยมเยือน
๓. ต้องมีจุดหมายของการเดินทาง^{๒๘}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การท่องเที่ยว หมายถึง เป็นกิจกรรมหนึ่งเพื่อให้ความผ่อนคลายและความสบายใจ และได้พักผ่อนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง คือ เป็นสิ่งที่จะต้องมียุติมุ่งหมายในการเยี่ยมชม ความเพลิดเพลินต่อการทำกิจกรรมที่จัดขึ้นและสามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง เช่น การท่องเที่ยวตามธรรมชาติ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ฯลฯ เป็นต้น

๒.๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยว

แมคคินทอช ; โกลเดนเบิร์ก; และริทชี ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการท่องเที่ยวว่ามี ๔ ประการ คือ

๑. นักท่องเที่ยว ซึ่งต้องใช้จ่ายในการเดินทางอย่างน้อยที่สุดเป็นค่าอาหาร ค่าที่พัก ค่าของที่ระลึก และการบริการอื่นๆ ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้ จะหมุนเวียนกระจายไปในธุรกิจบริการต่างๆ ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการสร้างงานและกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น โดยแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น ๒ ประเภทคือ

^{๒๖}ธรรมนูญ ประจวบเหมาะ, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

^{๒๗}ประเสริฐ วิทยารัฐ, รายงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องบทบาทของภูมิศาสตร์กับการพัฒนาการท่องเที่ยว, (กาญจนบุรี : สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทยร่วมกับวิทยาลัยครูกาญจนบุรี, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^{๒๘}กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ความหมายของการท่องเที่ยว, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mots.go.th> [๑๕ กันยายน ๒๕๖๓].

๑.๑ นักท่องเที่ยวค้างคืน (Tourism) ได้แก่ ผู้มาเยือนชั่วคราว โดยพำนักอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อย ๒๔ ชั่วโมง เพื่อใช้เวลาว่างในการพักผ่อน บันเทิง สุขภาพ ศาสนา การศึกษา และการกีฬา หรือเพื่อธุรกิจ การเยี่ยมญาติ การปฏิบัติการกิจต่างๆ และการประชุมสัมมนา

๑.๒ นักท่องเที่ยวไม่ค้างคืน (Excursionist) หรือโดยทั่วไปใช้คำว่านักท่องเที่ยว ได้แก่ ผู้มาเยือนเป็นการชั่วคราว โดยใช้เวลาอยู่ในประเทศที่มาเยือนน้อยกว่า ๒๔ ชั่วโมง ทั้งนี้รวมถึงผู้โดยสารที่มากับเรือเดินสมุทรด้วย

๒. ธุรกิจ ซึ่งทำหน้าที่จัดหาสินค้าและบริการต่างๆ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง ที่พักแรม ร้านอาหารและภัตตาคาร บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ร้านค้าของที่ระลึกและขายสินค้าพื้นเมือง

๓. รัฐบาลของประเทศหรือของท้องถิ่นซึ่งทำหน้าที่จัดให้มีโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ที่เอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว เช่น ถนน ท่าเรือ ท่าอากาศยาน ระบบไฟฟ้า น้ำประปา ระบบการสื่อสารที่ทันสมัย เป็นการลงทุนเพื่อการท่องเที่ยวของประเทศ และเพื่อความสะดวกสบายของคนในท้องถิ่น

๔. ประชาชนในประเทศนั้นๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการต้อนรับและดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือแขกผู้มาเยือนท้องถิ่นนั้นๆ หรืออาจชักชวนผู้ไม่เคยมาเยือนให้ตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยว รวมถึงการแสดงความมีน้ำใจ ให้ความช่วยเหลือ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนต่อไป^{๒๙}

กุลวดี ละม้ายเงิน กล่าวว่า การท่องเที่ยวจะประสบความสำเร็จได้นั้น แหล่งท่องเที่ยวจะได้มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ ประการ หรือที่เรียกว่า “๕As” ได้แก่

๑. ความดึงดูดใจ (Attraction) หมายถึง ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ หรือมีลักษณะชวนตา ชวนใจ มีเสน่ห์เฉพาะตัว อันมีสาเหตุมาจากมีความงามตามธรรมชาติ เช่น ชายหาดขาว แนวปะการังที่มีสีสันทวยงาม รวมทั้งปลาชนิดต่างๆ ป่าที่มีพันธุ์ไม้นานาชาติ หรือความงดงามที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ทะเลสาบ รีสอร์ทในหุบเขา

๒. ความสามารถในการเข้าถึง (Accessibility) หมายถึง การที่จะดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวในการเดินทางมาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยว หากนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและใกล้ชิด ถึงแม้แหล่งท่องเที่ยวมีความสวยงามแต่ขาดความสะดวกในการเข้าถึง นักท่องเที่ยวจะไม่เดินทางไปเที่ยวชม หน่วยงานที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวจำเป็นต้องดำเนินการจัดสร้างการคมนาคมที่สะดวกสบาย

๓. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง สิ่งที่นักท่องเที่ยวต้องการได้รับ คือ ความสะดวกสบายในการท่องเที่ยว หน่วยงานที่

^{๒๙}Mcintosh, R.W.; Goeldner, C.R.; & Ritchie, Jr.B, *Tourism : Principle, Practices, and 188 Philosophies*, (New York: John Wiley & Sons, 1995), pp. 9 - 10.

เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกโครงสร้างพื้นฐานขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ระบบการสื่อสารต่างๆ

๔. ที่พัก (Accommodation) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวมีความต้องการ คือ ที่พักแรม เนื่องจากการเดินทางไปท่องเที่ยวที่บางครั้งอาจมีการนอนพักค้างภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวควรมีการจัดบริการ ที่พักแรมภายในแหล่งท่องเที่ยวด้วย

๕. กิจกรรม (Activity) หมายถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การล่องแก่ง การพายเรือ หรือกิจกรรมการร่ำรำ การจัดงานรื่นเริง การบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น^{๓๐}

๒.๒.๓ ความสำคัญของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการที่มีบทบาทสูงในการนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย โดยเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้อันดับหนึ่งเมื่อเทียบกับสินค้าส่งออกอื่นๆ การท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคม ดังนี้

ความสำคัญของการท่องเที่ยวต่อเศรษฐกิจของประเทศ

๑. เป็นแหล่งที่มาของรายได้ในรูปเงินตราต่างประเทศ
๒. ช่วยสร้างอาชีพและการจ้างงาน
๓. ก่อให้เกิดการกระจายรายได้
๔. ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่น
๕. ก่อให้เกิดการกระตุ้นการผลิต

ความสำคัญของการท่องเที่ยวต่อสังคมของประเทศ

๑. ช่วยยกมาตรฐานการครองชีพของคนในท้องถิ่น
๒. ช่วยสร้างความเจริญทางสังคมให้แก่ท้องถิ่นช่วยอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
๓. ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการศึกษา
๔. ช่วยลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นของชุมชนท้องถิ่น
๕. ช่วยกระตุ้นให้มีการคิดค้น ทรัพยากรส่วนเกินที่ไร้ค่ามาประดิษฐ์เป็นสินค้าที่ระลึก

จำหน่าย

๖. ช่วยสร้างสันติภาพและความสามัคคี^{๓๑}

พยอม ธรรมบุตร ได้แบ่งองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

^{๓๐}องค์ประกอบของการท่องเที่ยว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.kmuttaradit.com/index.php?option=com [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๓].

^{๓๑}ฉัตรชัย ดัวงจาด, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : ความคิดเห็นของชุมชนบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา รัฐศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕).

๑. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) ได้แก่ การมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม เช่น สนามบิน ระบบคมนาคม ตลอดจนบริการด้านอุตสาหกรรมขนส่ง เช่น การขนส่งทางอากาศ ทางบก และทางน้ำซึ่งจะเอื้ออำนวยให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทาง (Destination) หรือแหล่งท่องเที่ยว (Attraction)

๒. การมีที่พักแรมเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว (Accommodation) ที่ต้องการค้างคืน ได้แก่ ที่พักประเภทต่างๆ เช่น โรงแรม รีสอร์ท เกสต์เฮาส์ โฮมสเตย์ ที่พักแรม ประเภทต่างๆ จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับต่างๆ กันซึ่งจะทำให้มีราคาและบริการในระดับต่างกัน ได้แก่ ภัตตาคาร สรวายน้ำ บาร์ ฟิตเนสเซ็นเตอร์ ซาวน่า ศูนย์กลางธุรกิจ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ

๓. แหล่งท่องเที่ยว (Attractions) นับเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญสูงสุดของการเดินทาง เพราะเป็นจุดดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวอาจเป็นแหล่งธรรมชาติที่มีความโดดเด่น เช่น ดอยอินทนนท์ ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพของเทือกเขาหิมาลัย หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งแสดงถึงความรู้เรื่องของอาณาจักรขอม ตลอดจนการท่องเที่ยวชนบทเพื่อสัมผัสวิถีชีวิตชาวบ้าน เรียนรู้ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนโบราณสถานยุคเก่าแก่ก่อนประวัติศาสตร์ เช่น วัฒนธรรมบ้านเชียง เป็นต้น

๔. กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activities) และกิจกรรมนันทนาการ (Tourist Activities และ Recreational Activities) นับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในยุคปัจจุบันเพราะการท่องเที่ยวมิได้หมายถึงเพียงแค่การเดินทางไปชมโบราณสถาน อนุสาวรีย์ ความงดงามของธรรมชาติเท่านั้นแต่เป็นการที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสทำกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การเดินป่าศึกษาระบบนิเวศเขตเส้นศูนย์สูตรในป่าดิบชื้น การล่องแก่งในแม่น้ำท้องถิ่น การปีนหน้าผา การดำน้ำในรูปแบบ Scuba Diving หรือ Snorkeling การพายเรือแคนูในบริเวณป่าชายเลน การตกปลาหมึกในทะเลลึก ตลอดจนการร่วมกิจกรรมกับชุมชนเจ้าบ้าน เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะเป็นประสบการณ์ (Experience) ที่อยู่ในความทรงจำของนักท่องเที่ยวและกิจกรรมดังกล่าวมักก่อให้เกิดการกระจายรายได้

๕. บริการเบ็ดเตล็ดทั้งหมดที่มีให้นักท่องเที่ยว (Ancillary) อาทิเช่น บริการด้านร้านอาหาร โรงพยาบาล ไพรศณีย์ สถานีบริการน้ำมัน ร้านค้า ร้านขายของที่ระลึก ห้องสุขา ฯลฯ องค์ประกอบทั้ง ๕ ประการ ควรปรากฏอยู่บนระบบฐานข้อมูลการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทุกแห่งที่เป็นจุดหมายปลายทาง (Destination Management System: DMS)^{๓๒}

๒.๒.๔ ลักษณะของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวมีหลายลักษณะด้วยกัน โดยขึ้นอยู่กับจุดหมายปลายทางในการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยว และประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งได้เป็น ๗ ประเภท ดังนี้

^{๓๒} พยอมน ธรรมบุตร, เอกสารประกอบการเรียนการสอนหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙), หน้า ๑ - ๓.

๑. การท่องเที่ยวเพื่อสันทนาการ (Recreational Tourism) เป็นการเข้าร่วมในการแข่งขัน กีฬา เล่นกีฬา แชน้ำพุแร่รักษาโรค การอาบแดด และการสมาคมกันในสิ่งแวดล้อมที่ผ่อนคลายจิตใจ

๒. การท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล (Intensive Tourism) เป็นการท่องเที่ยวจัดขึ้นเพื่อเป็น รางวัลแก่พนักงาน เป็นสวัสดิการของหน่วยงาน และบริษัทห้างร้านต่างๆ เพื่อดูงาน การสันทนาการ โดยหน่วยงานเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด

๓. การท่องเที่ยวเพื่อชมประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) เป็นการท่องเที่ยวพิพิธภัณฑสถาน โบสถ์เก่าๆ ที่เน้นความรุ่งเรืองในอดีต อาจเป็นการเยือนอนุสาวรีย์ โบสถ์ วิหาร วังต่างๆ

๔. การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ (Business Tourism) มีลักษณะเด่นคือ การประชุมหรือพบปะ กัน หรือการสัมมนา ซึ่งมักจะรวมการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ด้วย

๕. การท่องเที่ยวชมวัฒนธรรม (Culture Tourism) เป็นการเดินทางเพื่อสัมผัส และใน บางครั้งเข้าร่วมวิถีชีวิตเก่าๆ ที่หาได้ยาก ท้องถิ่นเก่าๆ ที่มีความน่าสนใจ เป็นที่ดึงดูดความสนใจ

๖. การท่องเที่ยวเพื่อชาติพันธุ์ (Ethnic Tourism) เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ที่จะ สังเกตเห็น แสดงออกทางวัฒนธรรมและแบบแผนการใช้ชีวิตของประชากรต่างเผ่าพันธุ์ ซึ่งรวมทั้งการ ไปเยือนบ้านเกิดเมืองนอน การเข้าร่วมพิธีกรรมรำฟ้อน และเข้าร่วมพิธีทางศาสนาต่างๆ

๗. การท่องเที่ยวเพื่อสิ่งแวดล้อม (Environmental Tourism) คล้ายคลึงกับการท่องเที่ยว เพื่อชาติพันธุ์ แต่เน้นสิ่งดึงดูดใจที่เป็นสิ่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าเน้นที่ชาติพันธุ์มนุษย์ การ กลับคืนสู่ธรรมชาติ และการชื่นชมต่อความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นพิภพ

๘. การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (Educational Tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาและ เรียนรู้ หาประสบการณ์ที่ไม่สามารถหาได้ในห้องเรียน^{๓๓}

๒.๑.๕ ประเภทของการท่องเที่ยว

ศรัณญา วรากุลวิทย์ แบ่งการท่องเที่ยวดังนี้ คือ

๑. การท่องเที่ยวตามลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยว

การแบ่งชนิดของการท่องเที่ยวตามลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวโดยพิจารณาตาม วัตถุประสงค์ในการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งในการประชุมขององค์การสหประชาชาติ เกี่ยวกับการเดินทางและการท่องเที่ยวที่ได้จัดขึ้นในกรุงโรม ประเทศอิตาลี ในปี ค.ศ. ๑๙๖๓ ในที่ ประชุมได้สรุปว่าการเดินทางท่องเที่ยวสามารถเกิดขึ้นได้จากเหตุผลของนักท่องเที่ยว ดังนี้

๑) การท่องเที่ยวเมื่อมีเวลาวาง (Leisure)

๒) การท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อน (Recreation)

๓) การท่องเที่ยวในวันหยุด (Holiday)

๔) การท่องเที่ยวเพื่อการกีฬา (Sport)

^{๓๓}อดุม เขยเกียวงค์ และคนอื่นๆ, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒-๔๙.

- ๕) การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ (Health)
- ๖) การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (Study)
- ๗) การท่องเที่ยวทางศาสนา (Religion)
- ๘) การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ (Business)
- ๙) การท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมมิตรและญาติ (Visiting Friends and Relatives หรือ VFR)
- ๑๐) การท่องเที่ยวเพื่อวัตถุประสงค์ขององค์กร (Mission)

การท่องเที่ยวตามมาตรฐานสากล การท่องเที่ยวตามมาตรฐานสากลมีลักษณะดังต่อไปนี้

- ๑) การท่องเที่ยวภายในประเทศ
- ๒) การท่องเที่ยวต่างประเทศ
- ๓) การท่องเที่ยวลักษณะส่วนตัว
- ๔) การท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะ

๒.๒.๖ การท่องเที่ยวตามลักษณะการจัดการ

การท่องเที่ยวตามลักษณะการจัดการ มีรูปแบบดังนี้

- ๑. กำหนดโดยประเภท ได้แก่ การท่องเที่ยวภายในประเทศ (Domestic Tourism) กับ การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Tourism)
- ๒. กำหนดโดยระยะทาง ได้แก่ การท่องเที่ยวระยะไกล (Long - Haul) กับ การท่องเที่ยวระยะใกล้ (Short - Haul)
- ๓. กำหนดโดยวัตถุประสงค์ในการท่องเที่ยว เช่น พักผ่อน ศึกษาดูงาน กีฬา การเยี่ยมญาติมิตร การประชุม เพื่อสุขภาพ
- ๔. กำหนดโดยระยะเวลา ได้แก่ การไปแวะเยี่ยม (Visit) หรือทัศนจร (Excursion) โดยไม่ค้างคืน กับ การพักเยี่ยม (Staying Visit) โดยค้างแรม ในปัจจุบันยังมีการท่องเที่ยวแบบ Home stay และ Long stay ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวได้รับความนิยมสูงและเป็นที่น่าสนใจของผู้จัดนำเที่ยวทั่วโลก
- ๕. กำหนดโดยนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวเป็นผู้กำหนดแหล่งท่องเที่ยว และเส้นทางอาจเป็นการท่องเที่ยวคนเดียว หรือการท่องเที่ยวเป็นกลุ่ม
- ๖. กำหนดโดยวิธีการจัดการ ได้แก่ การท่องเที่ยวแบบอิสระ (Independent Travel) กับ การท่องเที่ยวแบบเบ็ดเสร็จ (Inclusive Travel and Visits)

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๒.๓.๑ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (cultural tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมหรือชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นนั้น จัดขึ้นเพื่อให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน พร้อมทั้งได้ศึกษาความเชื่อ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรมนอกจากนั้นยังมี

ประสบการณ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างดีรวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นให้มีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน^{๓๔} และมีนักวิชาการซึ่งได้ความหมายดังต่อไปนี้

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า คือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่นและย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสรรพสิ่งในโลกที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้^{๓๕}

พงพงศธร เกษสำลี ได้ระบุไว้ว่าวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณวัตถุสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ สถานที่สำคัญทางศาสนาและงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ งานเทศกาลประเพณี งานศิลปหัตถกรรมและสินค้าของที่ระลึกในรูปแบบต่างๆ รวมถึงชีวิตและอภิปรัชญาของประชาชนในท้องถิ่น^{๓๖}

ศิริ ฮามสุโพธิ์ ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางเพื่อสัมผัสและการเข้าร่วมใช้ชีวิตวิถีเก่าๆ ที่กำลังสูญหายไปบางท้องถิ่นเพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงประวัติความเป็นมา การดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของตน เช่น การแสดงศิลปวัฒนธรรมประเพณีและงานเทศกาล เป็นต้น^{๓๗}

พะยอม ธรรมบุตร ได้ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยวซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทางท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวจะสนใจวิถีชีวิต มรดกวัฒนธรรม ศิลปะ อุตสาหกรรม และกิจกรรมนันทนาการของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวจะเยี่ยมชมและศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหกรรมและงานแสดงสินค้าหัตถกรรม พิพิธภัณฑสถานทุกประเภท ศิลปะการแสดงและทัศนศิลป์ ตลอดจนแหล่งมรดกต่างๆ^{๓๘}

รลิกา อังกูร ได้ให้คำจำกัดความว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความมีชีวิต

^{๓๔}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเพรสแอนด์ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๓๕}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง มหาชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^{๓๖}พงศธร เกษสำลี, “วัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว”, เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๓๗}ศิริ ฮามสุโพธิ์, สังคมวิทยาการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

^{๓๘}พะยอม ธรรมบุตร, เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

อลังการ และแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว^{๓๙}

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้อธิบายว่าการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วย

๑. ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์
๒. โบราณคดีและพิพิธภัณฑ
๓. งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม
๔. ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
๕. ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา
๖. ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์
๗. ภาษาและวรรณกรรม
๘. วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร
๙. ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่างๆ
๑๐. ลักษณะงานและเทคโนโลยี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม^{๔๐} คือ การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับ สภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมอง ความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่มุ่งเรียนรู้จากวัฒนธรรมอื่นๆ เพื่อให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ๆ ที่กว้างไกล จากการมีประสบการณ์ในแหล่งวัฒนธรรมที่คงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ในส่วนของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หมายถึง การเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใดแห่งหนึ่งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชื่นชมและเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ สภาพธรรมชาติ สภาพสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรู้และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ ความต้องการพื้นฐานในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้เริ่มขึ้นมาพร้อมๆ กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำหรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นเน้นการพัฒนาภูมิปัญญา ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมและประเพณีอื่นๆ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ๆ สิ่งสำคัญของการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้คือการศึกษเพื่อทราบที่มาที่ไปและความสำคัญ เช่น เมื่อจะไปเที่ยวสงกรานต์ เราจำเป็นต้องศึกษาเพื่อทราบประวัติศาสตร์ความเป็นมาและกิจกรรมการเล่นต่างๆ ของท้องถิ่น

^{๓๙}รศิกา อังกูร, “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น”, วารสารการวิจัย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙), หน้า ๘๐.

^{๔๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙ - ๓๐.

นั้น เช่น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีปีใหม่ของไทยซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณ ในแต่ละท้องถิ่นมีกิจกรรม การละเล่นต่างกัน เช่นประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่กับที่สมุทรปราการนั้นต่างกัน การท่องเที่ยวในรูปแบบนี้จึงเป็นการ เรียนรู้ผู้อื่นเพื่อย้อนกลับมาตนเองอย่างเข้าใจ ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีลอยกระทง ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีกินเจ หรืองานไหว้พระแก้ววัด และยังมีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรูปแบบ ใหม่ที่กำลังเป็นที่นิยม คือ "โฮมสเตย์" (Home Stay) ในการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ผู้ท่องเที่ยวจะได้เข้าไปพักอาศัยกับชาวบ้าน ในชุมชน และดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นการก่อให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมที่ต่างกัน

ผู้วิจัย **สรุปได้ว่า** การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรม เพื่อก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและในวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ โดยเฉพาะชุมชนก็ได้ผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวในด้านการสร้างรายได้ และเป็นการสร้างจิตสำนึกต่อการรักษา สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยว และให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่ตนเอง และสามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับนักท่องเที่ยวได้อีกด้วย

๒.๓.๒ ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งมีลักษณะที่สำคัญอยู่ ๙ ประการ คือ

๑. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีโดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุดเพื่อให้สามารถสืบทอดถึงอนุชนรุ่นหลัง

๒. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าด้วยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้ผลกระทบน้อยที่สุด

๓. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้งบไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่สังคม และวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลาย

๔. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยวผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่น โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยวพร้อมทั้งมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๕. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวและได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอันเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น

๖. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริงโดยยึดหลักที่ว่าจะต้องให้ธุรกิจท่องเที่ยวเน้นในเรื่องอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๗. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ที่ได้รับทำให้ต้องการกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีกโดยยึดหลักที่ว่าต้องมีกิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความหวังของนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๘. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ และความสะอาดของพื้นที่โดยยึดหลักที่ว่าต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ในทุกๆ ด้านและต้องดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวอยู่เสมอ

๙. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว โดยยึดหลักที่ว่าต้องป้องกันรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด เพื่อให้ นักท่องเที่ยวอบอุ่นใจ^{๔๑}

๒.๓.๓ องค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญควรมี ๖ ด้านดังต่อไปนี้

๑. องค์ประกอบด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอันประกอบไปด้วยสิ่งดึงดูดใจ ๑๐ ประการ คือ

๑.๑ ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น

๑.๒ โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่างๆ

๑.๓ งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมทั้งซากปรักหักพัง

๑.๔ ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก

๑.๕ ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา

๑.๖ ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่างๆ

๑.๗ ภาษา และวรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา

๑.๘ วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร

๑.๙ ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่างๆ

๑.๑๐ ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

^{๔๑}เพียงกานต์ นามวงศ์, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรม ชุมชนไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการนันทนาการและท่องเที่ยว, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๒).

๒. องค์ประกอบด้านกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อมโดยมีการศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมให้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

๓. องค์ประกอบด้านธุรกิจท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้บริการทางการท่องเที่ยวโดยผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและได้รับผลตอบแทนในกำไรธุรกิจการท่องเที่ยว ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๔. องค์ประกอบด้านการตลาดท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการตลาดท่องเที่ยวคุณภาพ โดยแสวงหานักท่องเที่ยวคุณภาพให้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้ นักท่องเที่ยวคุณภาพได้รับรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างพึงพอใจ อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๕. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือจัดการการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบและรับผลประโยชน์ตอบแทนเพื่อกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

๖. องค์ประกอบด้านการสร้างจิตสำนึกแก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องทางการท่องเที่ยวแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยมีการให้ความรู้และสื่อความหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ทุกฝ่ายเกิดความรักความหวงแหนทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม^{๔๒}

๒.๓.๔ ประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ชนัญ วงษ์วิภาค ได้กล่าวถึง ประโยชน์ที่ได้จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมดังนี้

๑. ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ผลการดำเนินการท่องเที่ยวที่ผ่านมาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติเป็นอย่างมากนำเงินตราเข้าประเทศมากที่สุดเมื่อเทียบกับรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ ปัจจุบันการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้วางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ เพื่อรองรับการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเดินทางของนักท่องเที่ยวชาวไทย และจะมีการประชาสัมพันธ์ไปสู่ นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น

๒. ประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรม การท่องเที่ยวจะช่วยเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางขึ้นทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การที่นักท่องเที่ยวต่างชาติกับผู้คนในท้องถิ่นได้มีโอกาสรู้จักกันนั้น ผลก็คือ เกิดความสามัคคีสมานฉันท์ของคนในชาติ และการท่องเที่ยว

^{๔๒}เพียกานต์ นามวงศ์, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙ - ๒๐.

ระหว่างประเทศก็ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันดีที่จะนำไปสู่ความเป็นเพื่อนร่วมโลกและเกิดสันติภาพขึ้นแก่โลก^{๔๓}

๒.๒.๕ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

พระมหาสุทิตย์ อาภาภิโร และคณะ กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยว และผู้ประกอบการ เป็นการประสานกันระหว่างกระแสการอนุรักษ์กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ ชุมชนท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรมและที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการวางแผนในกิจกรรมการท่องเที่ยวและเน้นการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น^{๔๔}

พงศ์ศานต์ พัทธกัษมาหาเกตุ ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ๕ ประการ คือ

๑. ต้องมีผลกระทบน้อยที่สุด (Less impact) ต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียม และประเพณีของคนในท้องถิ่น

๒. ต้องให้ความรู้และความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว ในรูปของสื่อต่างๆ เพื่อให้ นักท่องเที่ยวมีความรู้ ความเข้าใจได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและให้มีความตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ของชุมชนนั้น จนนักท่องเที่ยวมีความระมัดระวัง ช่วยกันป้องกันและช่วยกันลดผลกระทบในด้านต่างๆ ที่อาจจะเกิดต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ

๓. ต้องให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านในท้องถิ่น (Local Benefits) ในการจ้างงานโดยตรงและทางอ้อม เช่น การบริการจัดนำเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ การขายอาหาร การขายของที่ระลึก ฯลฯ เป็นต้น

๔. ต้องให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วม (Local Participation) ในการวางแผน การตัดสินใจ การจัดการ และการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ท้องถิ่นของเขา ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเกิดความภูมิใจ มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของทรัพยากรท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ สังคม และชุมชนนั้นๆ แล้วพวกเขาก็กำลังร่วมแรงร่วมใจช่วยกัน พัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นไว้อย่างยั่งยืน (Ecologically Sustainable Development)

^{๔๓} ชนัญญ วังษ์วิภาค, **ประสบการณ์วิชาชีพการจัดการการท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๑.

^{๔๔} พระมหาสุทิตย์ อาภาภิโร และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

๕. ต้องให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ (Tourist Satisfaction) การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แก่นักท่องเที่ยว คือ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ โดยให้ความสำคัญในเรื่อง คุณภาพของการให้บริการ และให้ความต่อการอนุรักษ์ ดูแลและป้องกันแหล่งท่องเที่ยวที่พานักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชม^{๔๕}

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้ความหมายที่เป็นสาระสำคัญ ดังนี้

๑. แหล่งท่องเที่ยวที่จะส่งเสริมและพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ควรเป็นพื้นที่ธรรมชาติ ที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม และอาจรวมไปถึงแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมที่ปรากฏในพื้นที่ธรรมชาตินั้นด้วย

๒. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และระบบนิเวศโดยเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายหรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

๓. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสหรือมีประสบการณ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยตรง และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะได้รับความพึงพอใจแล้ว ยังจะเป็นการเสริมสร้างจรรยาบรรณในด้านสิ่งแวดล้อมเชิงบวกด้วย

๔. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์กลับคืนสู่ธรรมชาติและ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ในขณะเดียวกันจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนในท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

๕. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จะมุ่งเน้นที่คุณค่าธรรมชาติหรือลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวไม่ใช่เน้นที่การเสริมแต่งหรือการพัฒนาอำนวยความสะดวกต่างๆ^{๔๖}

พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ กล่าวว่า “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นการให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในด้านระบบนิเวศของทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งประกอบด้วยธรรมชาติ ป่าไม้ และแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ตลอดจนคุณค่าความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ฯลฯ ของชุมชนนั้นๆ เมื่อนักท่องเที่ยวมีความเข้าใจดีแล้ว นักท่องเที่ยวจึงปฏิบัติให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หรือชุมชนนั้น โดยไม่ก่อให้เกิดผล กระทบต่อระบบนิเวศของสิ่งแวดล้อม สังคมหรือต่อชุมชนนั้น”^{๔๗}

^{๔๕}พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ, **ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยว แนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘.

^{๔๖}พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

^{๔๗}พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ, **ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยว แนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. การจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๒. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว
๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนและการกระจายรายได้^{๔๘}

การวางแผน และจัดการในเรื่องการท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการข้างต้นเสมอสาระสำคัญขององค์ประกอบดังกล่าว อาจสรุปได้ดังนี้

๑. การสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หากธรรมชาติและระบบนิเวศได้รับผลกระทบจากการใช้ประโยชน์ในรูปแบบใดก็ตามโอกาสที่ธรรมชาติและระบบนิเวศเหล่านั้นจะเสื่อมโทรมลงหรือถูกทำลายด้วยคุณค่าก็มีอยู่สูง ดังนั้น การให้ความรู้ ความเข้าใจ หรือการสร้างจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับความจำเป็นในการปกป้องรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้คงอยู่สนองความต้องการของคนทั่วไปจึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ นอกจากนี้การสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ยังรวมไปถึงบุคคลกลุ่มอื่นๆ เช่น ราษฎรท้องถิ่น มัคคุเทศก์ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดูแลรับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวด้วย ฯลฯ วิธีการสร้างจิตสำนึกมีหลายรูปแบบ แต่สำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นมักจะเน้นวิธีการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretation program) เช่น การจัดให้มีศูนย์สื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretive Center) ในแหล่งท่องเที่ยว จัดให้มีเอกสารสิ่งพิมพ์ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้ จัดให้มีนิทรรศการ/ป้ายบรรยายตามบริเวณหรือจุดท่องเที่ยวต่างๆ จัดให้มีเส้นทางเดินเท้าหรือเดินป่าที่ให้ประสบการณ์ในการเรียนรู้ธรรมชาติแก่ผู้มาเยือน รวมไปถึงการฝึกอบรมมัคคุเทศก์และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถชี้แนะและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและนิเวศวิทยาของสิ่งต่างๆ ที่นักท่องเที่ยวพบเห็น

๒. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว องค์ประกอบนี้มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบแรกโดยตรง กล่าวคือ นักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Eco tourist) มักเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความปรารถนาหรือสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติในลักษณะต่างๆ และสภาพภูมิทัศน์ตามธรรมชาติตลอดจนแหล่งธรรมชาติที่ยากลำบากต่อการเดินทางและทำท่าย และมักจะไม่สนใจความสะดวกสบาย เช่น การเดินทางท่องเที่ยวแบบชายหาด พักตามรีสอร์ตหรือโรงแรมหรู กลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องการการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อมมากกว่า ดังนั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงจะต้องพิจารณาถึงการจัดการให้มีสื่อความหมายธรรมชาติเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับธรรมชาติในแง่มุม

^{๔๘}พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธและคณะ, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, รายงานวิจัย, หน้า ๒๔ - ๒๕.

ต่างๆ ทั้งในระดับกว้างและระดับลึกซึ่ง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่นักท่องเที่ยว และได้รับความพึงพอใจกลับไป

๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและการกระจายรายได้ สภาพทางเศรษฐกิจและชุมชนท้องถิ่น ที่ตั้งอยู่ภายในและรอบๆ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ อย่างเช่น อุทยานแห่งชาติ ควรได้รับการพิจารณาให้เป็นวัตถุประสงค์หรือองค์ประกอบที่สำคัญของการส่งเสริมและจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพราะการท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่น ในระยะยาวมากกว่ากิจกรรมอื่นๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของธรรมชาติแวดล้อม ดังนั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆ จะช่วยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อมรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การลงทุนเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกขนาดเล็กที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่ำ (Low scale- Low impact tourism development) การเป็นมัคคุเทศก์ (Nature Guides) การนำสินค้าที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมาขายแก่นักท่องเที่ยว และการจ้างงานในส่วนบริการอื่นๆ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีทางสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยพิจารณาถึงเป้าหมายและองค์ประกอบหลัก ๔ ประการ คือ

๑. ต้องดำเนินการในขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว
๒. ต้องตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของประชากร ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว
๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน
๔. ต้องขึ้นตามความปรารถนาของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ที่ท่องเที่ยวนั้นๆ^{๔๙}

๒.๓.๖ การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) มีหลักการที่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเป็นกระแสด้านความคิดหลักของโลกในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา และได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมการว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Commission on Sustainable Development) ขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งหลักการโดยทั่วไปของการพัฒนาอย่างยั่งยืนคือ จะต้องมีการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนาน และมีการกระจายผลประโยชน์ให้แก่คนส่วนใหญ่ รวมทั้งมีการร่วมมือกัน

^{๔๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

อย่างใกล้ชิดระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสีย เมื่อนำหลักการนี้มาปรับใช้กับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จึงมีจุดเน้นที่สำคัญดังนี้

๑. จะต้องดูแลทรัพยากรการท่องเที่ยว ให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนานจนถึงชั่วลูกชั่วหลาน มิใช่เพียงเพื่อคนรุ่นปัจจุบันเท่านั้น

๒. ลดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง และลดปริมาณของเสียที่จะเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

๓. มีการกระจายรายได้และผลประโยชน์ให้แก่คนในท้องถิ่นที่มีแหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ เปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่นได้เข้าร่วมในการจัดการ และการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว

๔. มีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว และชุมชนในท้องถิ่น เพื่อการวางแผนงาน การจัดสรรงบประมาณ และการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม

๕. มีการสร้างเครือข่ายเพื่อเผยแพร่แนวคิด การศึกษาวิจัย และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ออกไปในหมู่ประชาชน ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศอย่างกว้างขวาง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้ความหมาย การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไว้ในหนังสือคำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ว่าการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวรวมทั้ง การจัดการสิ่งบริการอื่นๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดย

๑. ต้องดำเนินการภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

๒. ต้องตระหนักดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจาก การท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

๔. ต้องชี้นำภายใต้ความปรารถนาของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยวนั้นๆ^{๕๐}

ร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ กล่าวว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึง การบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และสุนทรียภาพ โดยการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอันมีคุณค่าอย่างรอบคอบและชาญฉลาด สามารถรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมได้ ในระยะยาวที่สุด เกิดปัญหาผลกระทบน้อยที่สุด ขณะเดียวกันคุณภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจะต้องดีขึ้นแม้ว่าจะมีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นก็ตาม^{๕๑}

^{๕๐}การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, คำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

^{๕๑}ร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ, “การท่องเที่ยวขมวิถีชนบท”, อนุสาร อสท., ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๑๒, (กรกฎาคม ๒๕๔๔) : ๑๑๘ - ๑๑๙.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้ให้ความหมาย การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) ว่าหมายถึง การท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กที่มีการจัดการอย่างดีเยี่ยม เพราะสามารถดำรงไว้ซึ่งทรัพยากรท่องเที่ยวให้มีความดึงดูดใจอย่างไม่เสื่อมคลาย และธุรกิจท่องเที่ยวมีการปรับปรุงคุณภาพให้ได้ผลกำไรอย่างเป็นธรรม โดยมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมเยือนสม่ำเสมออย่างเพียงพอ แต่มีผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมที่น้อยลงอย่างยั่งยืน^{๕๒}

๒.๓.๗ ลักษณะการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

มีลักษณะสำคัญอยู่ ๖ ประการดังนี้ คือ

๑. เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทุกประเภท ทุกแห่ง
๒. เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นคุณค่าและความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละแหล่งท่องเที่ยว
๓. เป็นการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม
๔. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้และประสบการณ์เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรม

และวัฒนธรรม

๕. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลตอบแทนแก่ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
๖. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และคืนผลประโยชน์กลับสู่

ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น^{๕๓}

ในขณะที่หลักการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีหลักเกณฑ์ ดังนี้^{๕๔}

๑. การมีส่วนร่วมของชุมชน
๒. ความร่วมมือของกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้อง
๓. การสร้างโอกาสการจ้างงานที่มีคุณภาพ
๔. การกระจายผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว
๕. การใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด
๖. การวางแผนระยะยาว
๗. ความสมดุลระหว่างวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
๘. ความสอดคล้องกันระหว่างแผนการท่องเที่ยวและแผนพัฒนาด้านต่างๆ
๙. ความร่วมมือระหว่างผู้กำหนดนโยบายกับผู้ปฏิบัติ
๑๐. การประสานความร่วมมือระหว่างแหล่งท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ
๑๑. การประเมินผลกระทบจากการท่องเที่ยว

^{๕๒}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

^{๕๓}อ้างแล้ว.

^{๕๔}เทิดชาย ช่วยบำรุง, บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง, (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, วิทยาลัยการพัฒนการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

๑๒. การสร้างหลักเกณฑ์การประเมินผลกระทบ
๑๓. การเน้นผลประโยชน์ชุมชน คุณค่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม
๑๔. การพัฒนาคน การศึกษาและหลักสูตรต่างๆ
๑๕. การเสริมสร้างลักษณะเด่น อัตลักษณ์ของชุมชนแต่ละพื้นที่
๑๖. การคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของทรัพยากร
๑๗. การดำรงรักษาทรัพยากรมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรม การทำการตลาดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

อูษวดี พูลพิพัฒน์ กล่าวว่าหลักการการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มีหลักการดังนี้

๑. การอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี (Using Resource Sustainable) ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญและเน้นการทำธุรกิจในระยะยาว
๒. การลดการบริโภคที่เกินความจำเป็นและการลดของเสีย (Reducing Over-consumption and Waste) จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาว และเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยวด้วย
๓. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ (Maintaining Diversity) สังคม และวัฒนธรรม จะช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในอนาคต
๔. การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว (Integrating Tourism into Planning) เข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม จะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยว
๕. การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมในท้องถิ่น (Supporting Local Economic) โดยคำนึงถึงราคาและพัฒนาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย
๖. เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Involving Local Communities) ในด้านการจัดการผลตอบแทนของประชาชน และสิ่งแวดล้อมเพื่อช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและการจัดการการท่องเที่ยว
๗. การประสานความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง (Consulting Stakeholders and the Public) เพื่อลดข้อขัดแย้งและร่วมแก้ปัญหา
๘. เป็นการฝึกอบรมบุคลากร (Training Staff) โดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติ ในการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่บุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ เพื่อยกระดับการบริการการท่องเที่ยว
๙. ข้อมูลข่าวสารที่สื่อให้กับนักท่องเที่ยว โดยมุ่งสร้างความเข้าใจในการเคารพต่อธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (Marketing Tourism Responsibly) อีกทั้งเป็นการช่วยยกระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวอีกทางหนึ่ง

๑๐. การวิจัยและติดตามผล (Undertaking Research) เพื่อตรวจสอบประสิทธิภาพในการดำเนินงาน รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อนำไปสู่แนวทางการแก้ไขที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย^{๕๕}

ทั้งนี้ การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน^{๕๖} ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. เป็นการท่องเที่ยวที่มีความต่อเนื่อง (Continuity) หมายถึง ความต่อเนื่องของทรัพยากรธรรมชาติ และความต่อเนื่องของวัฒนธรรมซึ่งจัดเป็นทรัพยากรหลักในการท่องเที่ยว และสามารถมอบประสบการณ์นันทนาการที่ดีให้นักท่องเที่ยว

๒. เป็นการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ (Quality) หมายถึง การเน้นคุณภาพของสามส่วนหลัก คือ คุณภาพของสิ่งแวดล้อม คุณภาพของประสบการณ์ นันทนาการที่นักท่องเที่ยวได้รับ และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

๓. เป็นการท่องเที่ยวที่มีความสมดุล (Balance) หมายถึง ความสมดุลระหว่างความต้องการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ความต้องการของชุมชนท้องถิ่นและขีดความสามารถของทรัพยากร

๒.๓.๘ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

หลักการบริหารและการจัดการการท่องเที่ยว^{๕๗} ประกอบด้วย

๑. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้งกิจกรรม ความพร้อม และความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

๒. องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการ และกิจกรรม เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการขององค์กร ประชาชนอื่นๆ

๓. ภาครัฐกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม และรัฐมีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกัน

^{๕๕}อุษาวดี พลพิพัฒน์, “การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย”, *จุลสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔, (ตุลาคม- ธันวาคม ๒๕๔๕) หน้า ๓๘ - ๔๘.

^{๕๖}อ้างแล้ว.

^{๕๗}ทองยูน บุตรโสภ, “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาท่าด่านโฮมสเตย์ ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศาสตรบัณฑิต*, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗).

๔. ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่

ศาสตราจารย์ Adhikary ได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยว (๗'s Model) เพื่อมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ไว้ ดังนี้

๑. Strategy หมายถึง กลยุทธ์ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างวัตถุประสงค์ การจัดลำดับความสำคัญ การควบคุม และขอบเขตของกิจกรรมต่างๆ ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการเลือกกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุด ซึ่งต้องประกอบไปด้วยกลยุทธ์ในการวางแผนการดำเนินงานที่สามารถปฏิบัติได้ และต้องเป็นไปตามนโยบายของการท่องเที่ยวแห่งชาติด้วย เช่น บริษัทที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจะต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสามารถหากลยุทธ์ที่เหมาะสมที่นำไปสู่เป้าหมายนั้น

๒. Structure หมายถึง โครงสร้างในองค์กรซึ่งควรจะเกี่ยวข้องกับการจัดลำดับขั้นและการแบ่งหน้าที่ให้เหมาะสม เพราะการมีโครงสร้างที่ดีจะเป็นกุญแจที่สำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยว ในบางประเทศ กระทรวงการท่องเที่ยวซึ่งจะเป็นผู้จัดการและดูแลทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งองค์การการท่องเที่ยวระดับชาติ เจ้าของธุรกิจการนำเที่ยว ตัวแทนการท่องเที่ยวของภาคเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมทั้งกลุ่มเจ้าของโรงแรม ที่พัก ยานพาหนะ มัคคุเทศก์ โดยแต่ละหน่วยจะทำงานในลักษณะ เชื่อมโยง มีเครือข่ายจัดการที่เหมาะสม เช่น ถ้ามีแนวคิดทางด้านระบบนิเวศ แนวคิดนี้ก็จะสามารถเข้าไปในนโยบายของกระทรวง และสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องในทุกระดับทั้งภาครัฐและเอกชน ดังนั้นการมีโครงสร้างที่ดีและเป็นรูปธรรมก็สามารถทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวประสบผลสำเร็จได้ อย่างไรก็ตาม โดยที่โครงสร้างองค์กรยังขึ้นอยู่กับรูปแบบของ RASI ด้วย ซึ่งหมายถึง ความรับผิดชอบ (Responsibility) อำนาจหน้าที่ (Authority) การสนับสนุน (Support) และข่าวสารข้อมูล (Information) เพราะการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ก็เหมือนกับธุรกิจอื่นๆ ที่จะต้องมีผู้มีอำนาจคอยควบคุมดูแลแบ่งหน้าที่รับผิดชอบไปตามลำดับขั้นมีผู้นำมีการจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยว การให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในเรื่องต่างๆ และที่สำคัญคือการให้ข่าวสารข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรเริ่มตั้งแต่จุดแรกที่นักท่องเที่ยวมาถึง เช่น ท่าอากาศยาน สถานีรถไฟ และสถานีขนส่ง

๓. System หมายถึง ระบบในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งมีความหมายที่ครอบคลุมไปถึงระบบการจัดการข้อมูล ระบบการดำเนินงาน การปฏิบัติการ การเงิน การจัดการทรัพยากรมนุษย์ การตลาดและระบบอื่นๆ ด้วย โดยทุกระบบต้องมีการประสานความร่วมมือกันและมีความสัมพันธ์กันในทุกขั้นตอน

๔. Staff บุคลากรนับเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การดำเนินการต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะบุคคลที่ทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบโดยคัดสรรบุคคลที่มีความละเอียดรอบคอบ มีความผูกพันกับงาน มีความรับผิดชอบให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยวด้วย

ความเต็มใจ มีความจริงใจ ซื่อสัตย์ทำงานดีประสบผลสำเร็จและสามารถทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ เป็นสำคัญ

๕. Skill ในการทำงานทุกอย่างจะต้องอาศัยความชำนาญงานจึงจะดีและมีประสิทธิภาพ โดยขึ้นอยู่กับปัจจัย ๓ อย่างคือ ความรู้ ทักษะและทัศนคติต่องาน ตลอดจนความรู้ในงาน เป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกในการที่จะทำให้การทำงานต่างๆ มีประสิทธิภาพ ความรู้ไม่ได้ หมายถึงเพียงแต่รู้ว่าทำอะไร แต่ต้องรู้ทุกอย่างว่าคืออะไร ที่ไหน อย่างไรและทำไม รวมทั้งเข้าใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ซึ่งความรู้นี้อาจเป็นความรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ในการทำงานก็ได้ ดังนั้นผู้ที่ทำงานด้านการท่องเที่ยวควรจะมีทั้งความรู้และทักษะในงานที่เกี่ยวข้องเฉพาะสาขาด้วย เพราะธุรกิจด้านการท่องเที่ยวต้องการผู้ที่มีความรู้และทักษะเฉพาะทางเป็นพิเศษ

๖. Style หมายถึง รูปแบบในการดำเนินการซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบในการดำเนินงานที่แตกต่างกัน ในการจัดการ โดยปกติแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

(๑) Autocratic style หรือ Top-Down Style หมายถึง การสั่งการจากส่วนบนลงสู่ส่วนล่างหรือจากผู้บังคับบัญชาลงสู่ผู้ใต้บังคับบัญชา รูปแบบนี้นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่พอใจเพราะไม่ชอบถูกสั่งให้ทำตาม แต่มักจะชอบมีคฤศก์ที่มีส่วนร่วม พูดคุยให้คำแนะนำมากกว่า

(๒) Democratic Style หรือ Bottom-up ซึ่งตรงกันข้ามกับรูปแบบแรก รูปแบบนี้จะเป็นการร่วมกันในการวางแผน การจัดการได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย จึงมักประสบผลสำเร็จในการจัดการ

๗. Share หมายถึง การแบ่งปันการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นและความรู้ ซึ่งนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวได้ดีที่สุด นักท่องเที่ยวแต่ละประเทศจะมีความแตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์จะทำให้ได้รับความรู้และประสบการณ์มากมายที่เป็นประโยชน์ นับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะผู้ที่เริ่มจะทำธุรกิจทางการท่องเที่ยวได้นำข้อมูลต่าง ๆ มาวางแผนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้^{๕๘}

^{๕๘}Adhikary, M. 1995, อ้างใน เดชา ไต้งสูงเนิน, “รายงานศึกษาอิสระการบริหารจัดการท่องเที่ยวเกษตรศึกษาเฉพาะกรณี : บ้านม่วงคำ ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

๒.๓.๙ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^{๕๙} กล่าวว่า เป้าหมายสำคัญที่สุดของการพัฒนาการท่องเที่ยว นั้น คือความพยายามที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งจะพิจารณาได้จากองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. ต้องดำเนินการในเรื่องขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว

๒. ต้องตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว

๓. ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๔. ต้องขึ้นำตามความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและประชาชนในชนบทท่องเที่ยว

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนทางการท่องเที่ยวไว้ว่า การสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนโดยที่ให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์และมีรายได้จากการท่องเที่ยวและสภาพแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน^{๖๐}

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะต้องเกี่ยวกับการร่วมศึกษาปัญหา สาเหตุ และความต้องการของชุมชน การร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน การร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมต่างๆ การร่วมบริหารงานตามขีดความสามารถ^{๖๑}

กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา ได้กล่าวว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึง ชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดี

^{๕๙}การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, แผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒ – ๑๓.

^{๖๐}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, “การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน”, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^{๖๑}อนรรักษ์ ปัญญานูวัฒน์, “การประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารในส่วนของกรมป่าไม้”, รายงานวิจัย, (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

ของท้องถิ่นและของชาติตลอดจนพัฒนามาตรฐานในการให้บริการตลอดจนบุคลากรที่ให้บริการด้านการท่องเที่ยวในภาคชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการซึ่งเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพเพียงพอที่จะรองรับการขยายตัวของการท่องเที่ยวและการเปิดการค้าเสรีอาเซียน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมแสดงบทบาทในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายชุมชนและแบ่งปันความรู้และเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการติดตามตรวจสอบการดำเนินงาน ของภาคส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องในพื้นที่จะเป็นแรงผลักดันให้ภาคการเมือง ภาครัฐ เอกชน ดำเนินการบริหารจัดการควบคุมดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้โดยใช้กลไกกระบวนการ แผนชุมชน สร้างการบูรณาการและความเชื่อมโยงกับแผนท้องถิ่นและแผนระดับต่างๆ โดยกระบวนการแผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน ทนทางสังคม ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถจัดการตนเองให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้ ส่งผลให้ชุมชน ครอบครัว และคนในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง รวมตลอดทั้งสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาในพื้นที่ในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน และเชื่อมโยงให้เกิดการบูรณาการกับแผนท้องถิ่นและแผนในลำดับที่สูงกว่า อาทิ แผนจังหวัด กลุ่มจังหวัด และแผนพัฒนาภาคธรรมาภิบาล ภาครัฐ ดังนั้น ภาครัฐควรเร่งบทบาทในการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีต^{๖๒}

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน

๒.๔.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

รีเตอร์ ได้ให้ความหมายเจาะจงถึง การมีส่วนร่วมว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคมทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม^{๖๓}

ยุพาพร รูปงาม ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วม (Participation) คือ เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกันจะต้องมีมากจนเกิด ความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือใน นามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้^{๖๔}

^{๖๒}กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา, “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี”, วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (คณะบริหารธุรกิจ : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๕).

^{๖๓}W.W. Reeder, *Some Aspects of The Information Social Participation of Farm Families in New York State*, (New York: Unpublished Ph.D Dissertation, Cornell University, 1974).

^{๖๔}ยุพาพร รูปงาม, “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานประมาณ ในการปฏิรูประบบราชการ”, ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕).

สุรเดช มาลีจันทร์ ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และการแก้ปัญหาาร่วมกันด้วยความคิดสร้างสรรค์ร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนติดตามผล การปฏิบัติงานขององค์กรเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง^{๖๕}

อรรถัย กีกผล ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) หมายถึง การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเปิดให้ประชาชนเข้าไปร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ นโยบาย กระบวนการบริหารและตัดสินใจของท้องถิ่น เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยรวม อย่างแท้จริง ทั้งนี้ ต้องอยู่บนพื้นฐานของการที่ประชาชนจะต้องมีอิสระทางความคิด มีความรู้ ความสามารถในการกระทำและมีความเต็มใจที่จะเข้าร่วมต่อกิจกรรมนั้นๆ^{๖๖}

๒.๔.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วม

เจลิยว บุรีภักดี และคณะ สรุปไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่เท่าเทียมกันกล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่า มีทรัพยากรหรือความรู้ด้อยกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นต้น

๒. การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการกำหนดนโยบายของรัฐ โดยไม่รู้ความต้องการของประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นเพียงประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วนบางเรื่องเท่านั้น

๓. การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาด้วยความเท่าเทียมกันทุกฝ่าย จัดเป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริงของประชาชนตามแนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน เมื่อนำมาใช้ในการเรียนรู้จะสนับสนุนและส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ^{๖๗}

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ ศึกษาเรื่องชุมชนกับการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนแบ่งได้ออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่

^{๖๕}สุรเดช มาลีจันทร์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธรอำเภอนาหวี จังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕).

^{๖๖}อรรถัย กีกผล, **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : จริยสุนิทางค์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗ – ๑๘.

^{๖๗}เจลิยว บุรีภักดี และคณะ, **ชุดวิชาการวิจัยชุมชน ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและประเมินโครงการ**, (นนทบุรี : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๒.

๑. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่างๆ ในชุมชนประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิหน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่การคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินใจวางแผนการร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้นรวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผล ประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

๒. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้ง ค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็นริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำที่บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วย ความสมัครใจ^{๒๘}

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และพรณทิพย์ เพชรมาก ได้กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนไว้ในเอกสารประกอบการสอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเมืองและชนบท โดยได้ข้อสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมแบบนี้ ประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังเป็นช่องทางการกระจายข่าวสารข้อมูลไปยังประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกการตัดสินใจ

๓. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรมและผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายวิธีการ เช่น การประชุมระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Technical Meeting)

๔. การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ และมีความชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังข้อผู้ที่มีส่วนได้และส่วนของโครงการ การประชาคมและคณะกรรมการจัดประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และมีการแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบอย่างชัดเจน

^{๒๘}สุชาติ จักรพิสุทธิ์, “การศึกษาทางเลือกของชุมชน”, วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, (มิถุนายน – สิงหาคม ๒๕๔๗), หน้า ๒๗.

๕. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยการเลือกตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการที่มีอำนาจการตัดสินใจ

๖. การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงการป้องกันและแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและการป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองควรจะได้รับ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้ให้หลักเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ และประชาชนสามารถใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกหรือในรูปแบบกลุ่ม องค์กร ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้^{๖๙}

จินตนา สัจจามันท์ ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมศึกษาปัญหาและความต้องการ ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา ร่วมวางนโยบายและแผนงาน ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และร่วมปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ และร่วมประเมินผลโครงการ

๒) การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง (No Genuine Participation) เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนโดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว เช่น การเข้าเป็นสมาชิกหรือการร่วมเสียสละแรงงาน^{๗๐}

๒.๔.๓ กระบวนการการมีส่วนร่วม

พระมหาสุทนต์ อากาศโร ได้กล่าวถึง ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กรชุมชนนั้น มี ๖ ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการริเริ่มการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่องค์กรภาคประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในท้องที่ ตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการของชุมชนด้วย

ขั้นตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่องค์กรภาคประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ/กิจกรรมการพัฒนา รวมทั้งกำหนดวิธีการ แนวทางในการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะนำไปใช้ในกิจกรรมการพัฒนา ตัวอย่างเช่น องค์กรชุมชนและเครือข่ายเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนแม่บทชุมชนและแผนพัฒนาตำบล เป็นต้น

^{๖๙}ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และพรณทิพย์ เพชรมาก, **การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗.

^{๗๐}จินตนา สัจจามันท์, **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙).

ขั้นตอนที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่องค์กรชุมชน และประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหาร ประสานงาน และดำเนินการเพื่อให้กิจการเพื่อให้กิจกรรมลุล่วง เช่นองค์กรชุมชนเข้าไปดำเนินการพัฒนาระบบสหกรณ์ของชุมชน และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ขั้นตอนที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์อันพึงได้รับการพัฒนาของชุมชน หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ ๕ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ภาคประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ใครได้รับผลประโยชน์ มีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นหรือไม่ เป็นต้น ซึ่งในการประเมินผลนั้นอาจจะเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปব্যয়ของการดำเนินการ

ขั้นตอนที่ ๖ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค ประสพการณ์ทำงาน และการสรุปบทเรียน เพื่อให้คนในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทบทวนการทำงานของตนเอง และหาแนวทางเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในระยะยาว^{๗๑}

ถวิลวดี บุรีกุล ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมที่นำมาประมวลเป็นระดับไว้ได้อย่างน่าสนใจ โดยถวิลวดี ได้ทำวิจัยเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และได้ข้อสรุปถึงกระบวนการมีส่วนร่วม ควรจะมีลำดับขั้นประกอบไปด้วย การให้ข้อมูล การเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน การปรึกษาหารือการวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติและการควบคุมติดตามโดยประชาชน โดยเป็นการเริ่มจากการสื่อสารทางเดียว ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลแต่เพียงอย่างเดียวไปจนถึงสื่อสารสองทางที่เป็นการปรึกษาหารือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และเมื่อสื่อสารกันเข้าใจตรงกันแล้ว จึงเป็นการร่วมทำ และในที่สุดเป็นการร่วมติดตามควบคุม ซึ่งนับเป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมสูงสุด^{๗๒}

ประพันธ์ สร้อยเพชร ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงน่าจะประกอบด้วย ๔ ขั้นตอนหลัก คือ ๑) การค้นหาปัญหา และสาเหตุ ๒) การวางแผนดำเนินกิจกรรม ๓) การลงทุนและการปฏิบัติงาน ๔) การติดตามและประเมินผล^{๗๓}

^{๗๑}พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, “การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาชุมชน”, เอกสารประกอบการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓ – ๑๔.

^{๗๒}ถวิลวดี บุรีกุล, “แนวคิดของการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย”, จดหมายข่าว สถาบันพระปกเกล้า, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘, (๒๕๔๓): ๔-๖.

^{๗๓}ประพันธ์ สร้อยเพชร, “การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศูนย์โรงเรียนตำบลแช่ช้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

เมตต์ เมตต์การุณจิต ได้กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยที่มีความสอดคล้องกับ ทรวงูฒิ เรืองวาทศิลป์ แต่ได้เพิ่มบางประเด็นที่เห็นว่า ยังมีข้อบกพร่องและอาจจะเสริมประเด็นดังกล่าวให้มีความชัดเจนขึ้น โดยเริ่มจาก ๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุ และความ ต้องการ ๒) มีส่วนร่วมในการวางแผน ๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ๔) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ๕) มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ๖) มีส่วนร่วมในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์^{๗๔}

Arnstein ได้แสดงตัวแบบ “ขั้นบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมือง” หรือ “Ladder of Citizen Participation” ถือตัวแบบที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง เพราะนำเสนอตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๖๙ ซึ่งแบ่งบันได้การมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น ๘ ขั้น ประกอบด้วย

๑. ขั้นการควบคุม (Manipulation)
๒. ขั้นการรักษา (Therapy)
๓. ขั้นการให้ข้อมูล (Informing)
๔. ขั้นการรับฟังความคิดเห็น (Consultation)
๕. ขั้นการปรึกษาหารือ (Placation)
๖. ขั้นการเป็นหุ้นส่วน (Partnership)
๗. ขั้นมอบหมายอำนาจ (Delegated Power) และ
๘. ขั้นอำนาจพลเมือง (Citizen Control)^{๗๕}

โคเฮน และอัพฮอฟ (Cohen and Uphoff) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ระยะเริ่มแรก การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรมและการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม
๒. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ
๓. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม และโดยส่วนตัว
๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป^{๗๖}

^{๗๔}เมตต์ เมตต์การุณจิต, การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม: ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บั๊คพอยท์, ๒๕๕๓).

^{๗๕}Shery R. Arnstein, “ A Ladder of Citizen Participation ”, *Journal of the American Planning Association* 35, (July 1969), pp. 216 - 224.

^{๗๖}J.M. Cohen and N.T. Uphoff, “ Participation’s Place in Rural Development : Seeking Clarity through Specificity”, *World Development*, 8 (3), (1989), p. 223.

๒.๔.๔ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม

ภพธร จิตมั่น ได้ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมต่อการมีส่วนร่วมโดยได้ศึกษาแหล่งอำนาจและการตัดสินใจในชุมชนโดยพิจารณาแหล่งอำนาจที่นำมาซึ่งการใช้อำนาจ และการตัดสินใจในการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนทั้งหมด ๑๓ ตัวแปร ซึ่งผลของการศึกษาพบว่า ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีค่าแลกเปลี่ยนสูงสุดเท่ากับ ๙ เงินค่าแลกเปลี่ยนรองลงมาเท่ากับ ๗ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งก็คือ ผู้ที่มีการศึกษาสูงและเงินเป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ แหล่งอำนาจทั้งสองชนิดนี้ ถ้าผู้ใดได้ครอบครองหรือมีไว้ก็จะเป็นผู้มีบทบาทสูงในชุมชน โดยเฉพาะในการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกจากฐานะทางเศรษฐกิจ และระดับการศึกษาแล้วคุณลักษณะทางสังคมไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนนิสัย ประเพณีในบุคคลหรือกลุ่มคนก็อาจจะมีผลต่อการมีส่วนร่วมเช่นกันจึงสรุปได้ว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นระดับการศึกษา ความเชื่อ ค่านิยม นิสัย ประเพณี ตลอดจนความรู้สึกนึกคิด รวมทั้งการได้รับการยอมรับหรือการสนับสนุนจากผู้อื่นเป็นปัจจัยซึ่งเป็นคุณลักษณะภายในของบุคคล หรือกลุ่มคนที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมทั้งสิ้น^{๗๗}

โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen and Uphoff) ได้เสนอถึงบริบทของการมีส่วนร่วมว่าในการพิจารณาการมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงปัจจัยสภาพแวดล้อมซึ่งมีความซับซ้อนอย่างมากด้วย ได้แก่

๑. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
๒. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ
๓. ปัจจัยทางด้านการเมือง
๔. ปัจจัยทางด้านสังคม
๕. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม
๖. ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ **โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์** ยังได้เสนอว่ามีบุคคล ๔ ฝ่ายที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชนบท ประกอบด้วย ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ยังมีปัจจัยหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่

๑. อายุและเพศ
๒. สถานภาพในครอบครัว
๓. ระดับการศึกษา
๔. สถานภาพทางสังคม เช่น ชั้นทางสังคม ศาสนา

^{๗๗} ภพธร จิตมั่น, “การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกสภาเทศบาลในจังหวัดปทุมธานี,” **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓).

๕. อาชีพ

๖. รายได้และทรัพย์สิน

๗. ระยะเวลาในท้องถิ่นและระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ

๘. พื้นที่ดินถือครองและสถานภาพการทำงาน^{๗๘}

ชูชาติ พ่วงสมจิตร ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้ ๓ ประการคือ

๑. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ นั้น จะมีเหตุผลที่สำคัญ คือ ประการแรก มองเห็นว่าตนจะได้ผลตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าวหรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

๒. ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็นช่องทางในการมีส่วนร่วมและมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้น พื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางการมีส่วนร่วม จึงควรมีลักษณะดังนี้คือ ประการแรกเปิดโอกาสให้ทุกๆ คนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนแน่นอนเพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพเป็นจริงของตนได้ และประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

๓. ปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้การที่จะให้มนุษย์มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ นั้นจะต้องมีปัจจัยดังกล่าวข้างต้นประกอบด้วย เป็นแนวทางในการกระตุ้นเพื่อให้กิจกรรมนั้นๆ ดำเนินไปด้วยดีนอกจากนี้ การที่ประชาชนจะตัดสินใจมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ และรับผิดชอบในกิจกรรมต่างๆ ทั้งระบบนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นคุณลักษณะภายในด้านบุคคลและกลุ่มคน และปัจจัยทางด้านการสื่อสารซึ่งเป็นการรับรู้ข้อมูลที่เกิดขึ้นจากภายนอก^{๗๙}

ประยูร ศรีประสาธน์ ได้นำเสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วม ว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม มีด้วยกัน ๓ ปัจจัย คือ ๑) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ ๒) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม ๓) ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคล^{๘๐}

^{๗๘}Cohen, John M, and Uphoff, Norman T, “Rural Development participation: Concepts and measures for Project design, Implementation and Evaluation.” In **Rural Development Monograph. 2 The Rural Development Committee for International Studies**, (Cornell University, January, 1997) pp. 17 - 19.

^{๗๙}ชูชาติ พ่วงสมจิตร, การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร, หน้า ๓๐.

^{๘๐}ประยูร ศรีประสาธน์, “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา”, **รายงานการวิจัย**, (ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒).

Koufman ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในชนบท พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้และระยะเวลาการอยู่อาศัยในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน^{๘๑}

๒.๔.๕ ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ว่าในหน่วยงานใดก็ตามเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเพราะการมีส่วนร่วมมีคุณประโยชน์หลากหลายประการ อย่างไรก็ตามประโยชน์ที่จะได้จากการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นอยู่กับความจริงใจและความจริงจังในการดำเนินการด้วย ประโยชน์โดยทั่วไป คือ

๑. เพิ่มคุณภาพการตัดสินใจ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นต่างๆ จะช่วยให้ได้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจที่ครบถ้วนรอบคอบมากขึ้น นอกจากนั้นยังช่วยให้เกิดทางเลือกใหม่ ทำให้การตัดสินใจรอบคอบและได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะการตัดสินใจที่กระทบกับประชาชนโดยตรง

๒. ลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา เมื่อการตัดสินใจนั้นได้รับการยอมรับประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น รับทราบข้อมูล คำอธิบายต่างๆ เห็นประโยชน์ส่วนรวมที่จะได้รับ จะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติ แน่แน่นอนว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีค่าใช้จ่ายและใช้ระยะเวลา แต่เมื่อประชาชนยอมรับ การนำโครงการไปสู่การปฏิบัติจะรวดเร็วขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้จะเห็นว่าโครงการของภาครัฐที่เร่งการตัดสินใจหรือปกปิด เมื่อประชาชนทราบภายหลังและต่อต้านบางโครงการนำไปสู่การปฏิบัติไม่ได้ ล่าช้าเป็นปีๆ บางโครงการ สามารถก่อสร้างได้เสร็จและประชาชนไม่ยอมให้เข้าไปดำเนินการ กลายเป็นอนุสาวรีย์ร้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย งบประมาณดังกล่าวสามารถนำไปสร้างคุณประโยชน์ได้มากมาย

๓. การสร้างฉันทามติ สำหรับสถานการณ์ปัจจุบันการสร้างฉันทามติอาจเป็นเรื่องยาก สังคมเรากลายร่างเป็นพหุลักษณะและต้องยอมรับความหลากหลายแตกต่างทางความคิด กลไกที่ช่วยให้ความแตกต่างนั้นได้มีการแลกเปลี่ยน คือ กลไกการมีส่วนร่วมของประชาชน ในทางหลักการเราเชื่อว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจช่วยป้องกันความขัดแย้งได้ แต่ในสังคมไทยที่ผ่านมาภาครัฐมักดำเนินการตัดสินใจไปก่อน เมื่อประชาชนต่อต้านจึงจัดกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งช้าไปแล้ว หากเกิดเป็นความขัดแย้งขึ้น จำเป็นต้องใช้หลักการจัดการความขัดแย้งเข้ามาแทน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงสามารถช่วยลดความขัดแย้งทางการเมืองและเกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

๔. ร่วมมือในการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชน เมื่อประสบความสำเร็จจะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

^{๘๑}H.F. Koufman, Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities, Agricultural Experiment Station Bulletins, (March, 1989), P 65.

๕. ช่วยทำให้ผู้บริหารท้องถิ่นมีความใกล้ชิดกับประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยให้ผู้บริหารและปฏิบัติงานในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดความใกล้ชิด สร้างความสัมพันธ์ที่ดี สร้างความรู้สึกว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นของประชาชน ไม่ใช่เป็นของนักการเมืองเท่านั้น นอกจากนั้น ด้วยความใกล้ชิด ผู้บริหารท้องถิ่นจะไวต่อความรู้สึกห่วงกังวลของประชาชนและเกิดความตระหนักในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชน

๖. ช่วยพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อเรียนรู้กระบวนการตัดสินใจและเป็นเวทีฝึกผู้นำชุมชน

๗. ช่วยทำให้ประชาชนสนใจประเด็นสาธารณะมากขึ้น การมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมและช่วยเสริมสร้างให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้นสอดคล้องกับการปกครองตามหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม^{๔๒}

เลียบ ไทยยั้ง ได้แสดงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ย่อมก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เนื่องจากเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหา และสร้างความเจริญให้กับชุมชนหรือหมู่บ้านของตนผ่านกิจกรรม กระบวนการทำงานตามโครงการ

๒. การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการสะท้อนถึงความจริงใจของรัฐที่มีต่อการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ และกำหนดชะตากรรมของท้องถิ่นของตน

๓. เป็นช่องทางสะท้อนปัญหาความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่นได้ถูกต้องตรงประเด็น

๔. เป็นการสร้างฉันทามติร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจเนื่องจากเป็นการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม

๕. เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมย่อมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้และข้อคิดเห็นระหว่างกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นเสมือนเวทีในการเรียนรู้ที่มีประโยชน์อย่างมาก

๖. เป็นการสนับสนุนการพัฒนาความรักท้องถิ่นและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นในพฤติกรรมของประชาชนในท้องถิ่น

๗. ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงาน อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาที่จัดทำขึ้นในหมู่บ้าน และจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการดูแลบำรุงรักษา^{๔๓}

ณรงค์ อภัยใจ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้คือ

๑. เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าการไม่มีส่วนร่วม กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางด้านที่จะเปลี่ยนแปลงแล้ว จะเกิดการยอมรับมากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่

^{๔๒} อรรถัย กักผล, **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น**, หน้า ๒๖ – ๒๘.

^{๔๓} เลียบ ไทยยั้ง, **องค์การและการจัดการกรุงเทพมหานคร**, (สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

เกิดจากบุคคลคนเดียวหรือกลุ่มเดียว เช่น ผู้บริหารพยายามให้มีการเปลี่ยนแปลงในองค์กรที่มีผลกระทบต่อพนักงาน โดยที่พนักงานไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตั้งแต่ต้นก็จะเกิดแรงต่อต้านจากพนักงาน

๒. ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชามีความราบรื่นและเกิดการปฏิสัมพันธ์กันในทางที่ดี

๓. ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างพนักงานกับองค์กร อันเนื่องมาจากการมีความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าในการร่วมตัดสินใจขององค์กร

๔. เกิดความไว้วางใจฝ่ายบริหารมีมากขึ้น ความรู้สึกไว้วางใจเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

๕. การบริหารผู้ใต้บังคับบัญชาง่ายขึ้น เนื่องจากเกิดการยอมรับในการเปลี่ยนแปลง และยอมรับในอำนาจของผู้บริหารมีมากขึ้น

๖. การติดต่อสื่อสารจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนดีขึ้น

๗. การตัดสินใจของฝ่ายบริหารมีคุณภาพมากขึ้น

๘. การสร้างทีมงานที่มีคุณภาพการมีส่วนร่วมช่วยปรับปรุงทีมงานให้ดีขึ้น ทีมงานมีความร่วมมือกันในการกำหนดเป้าหมายและการดำเนินงานให้บรรลุตามเป้าหมาย^{๔๔}

๒.๔.๖ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการจูงใจของมาสโลว์ (Maslow's Theory of Motivation) สมมุติฐานของทฤษฎีนี้คือ

๑. เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการมากมาย และไม่มีที่สิ้นสุด
๒. สามารถจัดลำดับความต้องการเหล่านั้นตามความสำคัญได้เป็นขั้นๆ
๓. มนุษย์จะแสวงหาความต้องการที่มีความสำคัญหรือความจำเป็นมากกว่าก่อนเสมอ
๔. เมื่อได้ในสิ่งที่ต้องการแล้ว ความจำเป็นหรือความต้องการนั้นจะหมดไป
๕. จะเริ่มสนใจในความต้องการที่มี ความสำคัญเป็นอันดับรองลงมา ลำดับขั้นของความ ต้องการ หรือความจำเป็น เรียงตามลำดับดังนี้

๑) ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival Need) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

^{๔๔}ณรงค์ อภัยใจ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนบ้านเมืองกีด อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่”, การศึกษาอิสระการศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙).

๒) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูกขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงาน และการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

๓) ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๔) ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self-Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้ เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเอง ในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

๕) ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุดที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเอง เพื่อจะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้ จึงเป็นความต้องการพิเศษของบุคคล ที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด^{๔๕}

มนุษย์ทุกคนล้วนมีความต้องการพื้นฐานตามลำดับขั้น โดยเฉพาะความต้องการในลำดับขั้นที่ ๓ นั่นคือ ความต้องการความรักและการยอมรับจากคนในสังคมหรือในชุมชน และในลำดับขั้นที่ ๔ คือความต้องการความนับถือยกย่องและสถานะจากสังคม ความต้องการเหล่านี้ผลักดันให้มนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมในสังคมในการดำเนินกิจกรรมหรือมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ซึ่งจะทำให้เกิดการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากสังคมตามมา

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion) Maslow (มาสโลว์) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือ และการกระทำให้การเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และถ้าจะให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม^{๔๖}

อำนาจ อนันตชัย ได้กล่าวว่า การที่ประชาชนไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือองค์กร ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ จะต้องทำให้เกิดความเชื่อว่ากิจกรรมนั้นๆ มีประโยชน์ และประสงค์ที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งการเกลี้ยกล่อมเป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยให้บุคคลเกิดความเชื่อ และประสงค์ที่จะร่วมกิจกรรมต่างๆ ซึ่งได้ให้ข้อเสนอว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อให้ผู้ถูกเกลี้ยกล่อมกระทำในสิ่งที่พึงประสงค์ และผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการเกลี้ยกล่อม เพื่อให้เกิดความเชื่อ โดยจะต้องคำนึงถึงระดับความรู้ของผู้ถูกเกลี้ยกล่อมเวลา และ

^{๔๕} สุวัฒน์ ศิริรินทร์ และ ภาวนา สายชู, MBA Handbook : คู่มือสำหรับนักบริหาร และนักศึกษาปริญญาโท, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : ออฟเซ็ท จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๔ – ๒๔๗.

^{๔๖} อคิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสการพิมพ์, ๒๕๒๗, หน้า ๗-๘, อ้างถึงใน ยุพาพร รูปงาม, “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานประมาณในการปฏิรูประบบราชการ”, ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕).

สถานที่ด้วย ซึ่งหลักการเกลี้ยกล่อมว่า จะต้องอาศัยพฤติกรรมของมนุษย์ สัญชาตญาณ การศึกษาอบรม และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัวคนเราและการเกลี้ยกล่อมจะได้ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้ถูกเกลี้ยกล่อมซึ่งความต้องการของคน^{๘๗}

การเกลี้ยกล่อมมวลชนนั้น สร้างให้เกิดความเชื่อถือ ซึ่งมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในชุมชนมากยิ่งขึ้น

ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale) คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดี ผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากว่า ขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดี ต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตาม ถ้าคนทำงาน มีขวัญดี จะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคล และขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่า ขวัญของคนเรา โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน^{๘๘}

การสร้างขวัญกำลังใจถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินการร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้การดำเนินงานต่างๆ เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพราะฉะนั้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น และร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นการสร้างขวัญกำลังใจที่ดีร่วมกัน ทำให้ประชาชนในชุมชนมีแรงผลักดันที่จะดำเนินงานต่างให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ทฤษฎีสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้รักชาตินิยมให้เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิจงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น^{๘๙}

การสร้างความรู้รักชาตินิยมนั้นทำให้ประชาชนในชุมชนในสังคมมีความรู้สึกที่จะกระทำสิ่งต่างๆ ร่วมกันเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน แก่สังคม และแก่ประเทศชาติ เพราะทำให้เกิดความภาคภูมิใจใน

^{๘๗} อำนาง อนันตชัย, การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท, สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิศดอร์เฝ้าเวอร์พอยท์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๒.

^{๘๘} อคิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า ๘.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ชาติ และความรู้สึกผูกพันต่อท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ ทำให้เกิดการเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน ที่ตนอาศัยอยู่

ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญ ของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิด ริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง^{๙๐}

ผู้นำถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินงานต่างๆในชุมชนหรือในสังคม เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเพื่อที่ดำเนินงานต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมายของชุมชนร่วมกัน ทั้งนี้เมื่อได้ผู้นำที่ดี ก็จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ดีต่อไป

ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือ เป็นวิธีหนึ่งที่ยายเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างใดก็ตาม ผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุดในเรื่องการใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจ ไม่มีใครบังคับ ก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์^{๙๑}

การใช้ระบบบริหารนั้นส่งเสริมการมีส่วนร่วม เพราะระเบียบต่างๆเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานร่วมกันของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการการกระจายอำนาจส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมากขึ้นเพราะงานต่างๆได้กระจายหน้าที่กันออกไปตามความเหมาะสมและความถนัดของแต่ละบุคคล

๒.๔.๗ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม

หลักธรรมที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ได้แก่

อปินาณียธรรม ๗ ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปินาณียธรรม ๗ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือชุมชน

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึง ทำข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

^{๙๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๙๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๙.

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งที่ควรรับฟัง

๕. บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออุคคร่าขึ้นใจ

๖. เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗. จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ปูองกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย(ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึง บรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มาพึงมาสู่แคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก^{๙๒}

สาราณียธรรม ๖ ธรรม ๖ อย่างที่มีอุปการะมากเป็นไฉน ได้แก่สาราณียธรรม ๖ คือ ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้เป็นสาราณียธรรม กระทำให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๙๓}

๒. ภิกษุเข้าไปตั้งวจีกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้เป็นสาราณียธรรม ฯ

๓. ภิกษุเข้าไปตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้เป็นสาราณียธรรม ฯ

๔. ภิกษุยอมแบ่งปันลาภอันประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมโดยที่สุดแม้มาตราว่าอาหารอันนับเนื่องในบาตร คือเฉลี่ยกันบริโภคกับเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้มีศีลทั้งหลาย แม้นี้เป็นสาราณียธรรม ฯ

๕. ภิกษุเป็นผู้มีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในศีลอันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว อันศรัทธาและทิฐิ ไม่ตะตะต้องแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิแม้นี้เป็นสาราณียธรรม ฯ

๖. ภิกษุเป็นผู้มีทิฐิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในทิฐิอันประเสริฐ นำออกจากทุกข์ นำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบ แม้นี้เป็นสาราณียธรรม กระทำให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกันเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้มีอุปการะมาก ฯ^{๙๓}

^{๙๒}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๑๘.

^{๙๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒๒/๓๐๐-๓๐๑.

สังคหัตถุ ๔ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักการสงเคราะห์ ได้แก่

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาสุดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อัถถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๔๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในสังคัมพุทธ คือ การที่พุทธศาสนิกชนจะต้องส่วนเข้ามาช่วยเหลือสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ให้มีความสงบสุข ดังนั้นการเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม กล่าวคือ

๑. คนมีคุณแก่ส่วนรวม สมาชิกที่ดีของสังคมจะเป็นผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือหลักความประพฤติ ดังนี้

๑.๑ มีหลักพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่างคือ มีเมตตา คือความรักความปรารถนาดี มีไมตรีจิตที่ดี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข มีความกรุณา คือความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง มีมุทิตา คือความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงาม ประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยส่งเสริมสนับสนุน และมีอุเบกขา คือความมีใจเป็นกลาง มองตามความเป็นจริง ไม่เอนเอียง หรือมีอคติ เป็นต้น

๑.๒ บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหัตถุ ๔ อย่างคือ ทาน คือการให้ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา แก่เพื่อนร่วมสังคม ปิยวาจา คือ เจรจาอ่อนหวาน พูดคำที่สุภาพอ่อนโยนและเป็นคำที่มีประโยชน์ที่ผู้ฟังได้ฟังแล้วชื่นใจ สบายใจเห็นประโยชน์ในคำพูดนั้น พูดให้กำลังใจ เป็นต้น อัถถจริยา คือ การบำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่ การไม่สร้างความ

^{๔๔}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑ - ๖๓.

เดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์ และไม่ทิ้งตายเมื่อผู้อื่นขอความช่วยเหลือ การสนับสนุนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ในสังคม และ สมานัตตา คือ การปฏิบัติตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว ไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้ดีมีฐานะ ซึ่งได้แก่ การให้ความนับถือเพื่อนมนุษย์ ผู้มีฐานะศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลที่ด้อยกว่าตน เป็นต้น

๒. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือหลักความประพฤติ ดังนี้

๒.๑ พึ่งตนเองได้ คือทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้วยการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งตนเอง เรียกว่า นาถธมมธรรม ๑๐ ประการคือ มีศีล คือประพฤติดีมีวินัย มีพหุสัจจะ คือมีการศึกษาเล่าเรียนมาก มีกัลยาณมิตรตาทา คือรู้จักคบคนดี มีโสภัสสตา คือเป็นคนพูดง่าย ไม่กระด้างดื้อรั้น มีกิงกรณียสุทักขตา คือ เอาใจใส่ช่วยเหลือกิจการของหมู่คณะ มีธรรมกามาตา คือ เป็นผู้ใฝ่ศึกษาหลักธรรม สิ่งดีงามทั้งหลาย มีวิริยารัมภะ คือมีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน มีสันตุฎฐี คือ มีความรู้จักพอ ไม่โลภมาก มีสติ คือมีสติมั่นคง มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา และมีปัญญา คือเป็นผู้เข้าใจถึงเหตุผล รู้ตัวรู้ชั่ว เป็นต้น

๒.๒ อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัวพึงปฏิบัติหลักการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) มี ๖ ประการคือ มีเมตตาทายกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งทายกรรม ประกอบด้วย เมตตา นั่นคือ การอยู่ด้วยกันด้วยการกระทำดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน แต่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกัน เพื่อความผาสุกร่วมกัน เป็นต้น มีเมตตาวัจกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งวัจกรรมประกอบด้วยเมตตา คือใช้หลักการพูด โดยการเจรจาให้เข้าใจกัน ไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น มีเมตตาโมหกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งโมหกรรมประกอบด้วยเมตตา คือการไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อร่วมสังคม ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องมือการเกษตร ตลอดจนวิทยาการความรู้ต่างๆ ให้แก่เพื่อนร่วมสังคม รวมตลอดถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ไม่ทำลายระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลกระทบมวลมนุษยชาติ เป็นต้น รักษาความประพฤติ (ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันอย่างให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาคกัน และ มีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำความผิดเหมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของสังคม ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

๓. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึ่งรู้หลักและปฏิบัติดังนี้

๒.๔.๘ การมีส่วนร่วมของชุมชน

การศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนตามแนวชายแดน จังหวัดเชียงราย เป็นการพัฒนาที่ส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยตรง และมีผู้ให้ความหมาย ดังต่อไปนี้

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน ภายใต้กฎหมายเดียวกันมีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายหรือร่วมกัน^{๙๖}

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ให้ความหมายของชุมชนว่า คือ ประสบการณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์หรือ โดยกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการแต่เป็นสิ่งที่ประชาชนรู้สึกว่าเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนและคนกับกลุ่มคน ชุมชนอาจจะมีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ อาจเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และอาจจะเข้มแข็งหรือเสื่อมสลายลงได้^{๙๗}

พินิจ ลาภานานนท์ ได้ให้ความหมายว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากการมีความเชื่อว่าการพัฒนานั้นดีที่สุดในความถนัดที่สุด ซึ่งเกิดมาจากพลังและความสามารถของประชาชนที่ประสานกำลังกันเพื่อพัฒนา รวมถึงเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุดในการวางแผนพัฒนาชุมชนของตนเอง และพัฒนาได้ตรงตามความต้องการของประชาชนส่งผลให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา” ^{๙๘}

ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ให้ความหมายของชุมชนและท้องถิ่นไว้ดังนี้

ชุมชน หมายถึง จำนวนของครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันเป็นหมู่ๆ เช่น หมู่หนึ่ง หมู่สอง ทำนองนั้น แม้ว่าจะมีชื่อเดียวกัน เช่น บ้านหนองขาว บ้านโคกโพธิ์ เป็นต้น^{๙๙}

ท้องถิ่น หมายถึง หลายชุมชน หลายหมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตการปกครองเดียวกันระดับตำบลและอำเภอ

สายทิพย์ สุกติพันธ์ ได้ให้ความหมายว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกพัฒนาจากการพัฒนาโดยภาครัฐ มาเป็นประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนจึง

^{๙๖}ไพรัตน์ เดชะรินทร์, ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒.

^{๙๗}United Nation Development Programme (UNDP, 2003) Thailand Human Development Report 2003 Bangkok, p 13.

^{๙๘}พินิจ ลาภานานนท์, พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๐.

^{๙๙}ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเล็ก – ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๐), หน้า ๙ - ๑๐.

หมายถึง การทำให้เกิดอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้กับประชาชนน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมช่วยในการวางแผนต่างๆ^{๑๐๐}

พาลาภ สิงหเสนี ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนนั้นมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ ตัดสินใจพัฒนาการเรียนรู้เพื่อแสดงออกถึงการตัดสินใจของตนเองและความต้องการของตนเองได้ รวมถึงประชาชนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาในด้านต่างๆ^{๑๐๑}

องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาว่า คือ การที่ประชาชนได้ก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน ในการที่จะจัดอันดับความสำคัญของการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น^{๑๐๒} ซึ่งเป็นไปโดยเน้นที่การให้อำนาจตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนควรมีตั้งแต่ขั้นตอนของการเตรียมการจัด การวางแผน การควบคุมดูแล การใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการ และการได้รับประโยชน์จากการบริหารชุมชน ทั้งนี้จะต้องตระหนักและสร้างจิตสำนึกให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จะต้องไม่เป็นการเบียดบังทำลายสิ่งแวดล้อม และควรให้ความสำคัญในรูปแบบของการรวมกลุ่มมากกว่าลักษณะของบุคคล^{๑๐๓}

ทั้งทางสมาคมนานาชาติเพื่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีการให้ความหมายของคำนิยามหลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้^{๑๐๔}

๑. ประชาชนควรมีโอกาสแสดงความคิดเห็นในการตัดสินใจอันเกี่ยวข้องกับการกระทำที่มีผลกระทบต่อชีวิตของคนในชุมชน

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงคำสัญญาที่จะเปิดโอกาสให้ข้อเสนอแนะของประชาชนที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ

^{๑๐๐}สายทิพย์ สุดดีพันธ์, **อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทยในปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๒.

^{๑๐๑}พาลาภ สิงหเสนี, **การมีส่วนร่วมเพื่อคุณภาพชีวิตของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาการแก้ปัญหาสารพิษในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

^{๑๐๒}United Nation Organization. United Nation Department of Internation Economic and SocialAffair, **Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Actionand Nation Development**, (Report of The Meeting for The Adhoc Group of Expert.) (New York : United Nation, United Nation, 1981), p 11.

^{๑๐๓}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

^{๑๐๔}อ้างอิงใน เครย์ตัน ๒๐๐๕/๒๕๕๒, หน้า ๔.

๓. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสื่อสารเข้าถึงจุดสนใจ (Interests) ต่างๆ ของผู้มีส่วนร่วมและสนองตอบความต้องการในกระบวนการของผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด

๔. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนค้นหาและเอื้อให้เกิดการเข้าร่วมของประชาชนที่จะได้รับผลกระทบ

๕. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนำผู้มีส่วนร่วมเข้าพิจารณาว่าประชาชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างไร

๖. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ผู้เข้าร่วมมีข้อมูลที่ประชาชนต้องการเพื่อใช้ในการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

๗. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสื่อสารกับผู้เข้าร่วมถึงวิธีการที่ความคิดเห็นของประชาชนจะมีผลต่อการตัดสินใจอย่างไร

แผนภาพที่ ๒.๑ ความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม^{๑๐๕}

๒.๔.๔ ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ชุมชนเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการเที่ยวโดยตรง การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจะมีส่วนให้การพัฒนาทางการท่องเที่ยวได้รับความร่วมมือจากชุมชนและช่วยลดความขัดแย้งด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวยังได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวโดยตรงทั้งการยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทนจากการท่องเที่ยวสามารถนำกลับมาบำรุงรักษา พัฒนา และการจัดการแหล่งท่องเที่ยว เมื่อชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการและ

^{๑๐๕}อ้างอิงใน เครย์ตัน ๒๐๐๕/๒๕๕๒ น.๖ เรื่องเดียวกัน

พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวก็จะเกิดความหวงแหนและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว
หลักการมีส่วนร่วมของชุมชนมีหลายรูปแบบด้วยกันดังที่ Reid^{๑๐๖} ได้เสนอไว้ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมของชุมชน คนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดย
ไม่ได้ดำเนินการโดยผู้นำชุมชนหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหากแต่ทุกคนในชนบทมีบทบาทร่วมกัน

๒. การมีส่วนร่วมของชุมชนควรเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมกันความรับผิดชอบในงาน
ต่างๆ และจัดแบ่งไปตามผู้ที่มีความถนัดในด้านนั้นๆ ถือเป็นการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบ
รวมถึงเมื่อชุมชนมีกิจกรรมที่หลากหลายก็จะเป็นส่วนที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความกระตือรือร้นที่จะ
เข้ามามีส่วนร่วม

๓. การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้เปิดกว้างและมีความเป็น
สาธารณะมากขึ้น คนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนซึ่งเปิดโอกาสให้คนในชุมชน
ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

๔. ในการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่มีความคิดเห็นใดเป็นความคิดเห็นที่ผิด ๆ ความคิดเห็น
จะได้รับความเคารพ การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเป็นส่วนสนับสนุนให้คนในชุมชนได้รับสิ่งที่ดีร่วมกัน

๕. การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนลดลง ทุก
คนในชุมชนได้รับการยอมรับไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสีผิว อายุ เชื้อชาติ ผู้ที่มีส่วนร่วมในยุคแรก ระดับ
การศึกษา อาชีพ ชื่อเสียงส่วนบุคคล ความพิการ ศาสนา หรือปัจจัยอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้นการมีส่วนร่วม
ของชุมชนจะไม่มีแบ่งแยกหรือที่เคยเกิดขึ้นในอดีตทำให้คนไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ ดังนั้นจึงมี
การสนับสนุนให้คนชุมชนได้มีส่วนร่วมมากขึ้น

๖. การมีส่วนร่วมของชุมชนต้องเปิดกว้างและเปิดใจ โดยไม่ควบคุมโดยหรือกลุ่มใด เมื่อมี
ปัญหาเกิดขึ้นผู้นำต้องไม่มีอคติและต้องเน้นการทำงานที่ให้คุณภาพสูงและกระบวนการการตัดสินใจ
ต่างๆ ต้องเป็นกระบวนการที่เปิดกว้าง

นอกจากนี้ **บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา** ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ
จัดการท่องเที่ยวไว้ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างแท้จริงคือ ชุมชนมีส่วนร่วมในขั้นตอน
ของการพัฒนาการท่องเที่ยวทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาทางการท่องเที่ยว การ
ร่วมคิดและหาวิธีการแก้ไขปัญหาทางการท่องเที่ยว การร่วมวางนโยบาย วางแผนตัดสินใจ คิดหาวิธีใช้
ทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น ร่วมปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนงานการ
ท่องเที่ยวให้บรรลุเป้าหมายตามที่ได้กำหนดไว้ รวมถึงการติดตามควบคุม และประเมินผลแผนการ
ท่องเที่ยวให้เป็นไปตามขั้นตอนที่วางไว้

^{๑๐๖}Reid N.J., **Communities Participation: How People Power Brings Sustainable Benefits to Communities**, (USDA Rural Development, Office of Community Development, 2000), p 2.

๒. การมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่นแบบไม่แท้จริง คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น โดยให้ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามโครงการท่องเที่ยวที่ได้มีการวางแผนไว้แล้ว^{๑๐๗}

ส่วน การจัดการท่องเที่ยวโดยมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นทางเลือกที่ตอบสนองและพัฒนาสู่กระบวนการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนได้ภายใต้มิติต่างๆ ดังนี้

๑. มิติด้านสิ่งแวดล้อม ควรเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การร่วมมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งจำกัดให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

๒. มิติด้านการเมือง กิจกรรมนี้ควรเป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์การมีส่วนร่วมของประชาชนระดับล่าง โดยการสร้างกระบวนการวางแผนและการตัดสินใจในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

๓. มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม กิจกรรมนี้ควรสร้างสรรค์การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งการเท่าทันต่อวัฒนธรรมแบบเมืองที่เติบโตอย่างไร้รากฐาน

๔. มิติด้านเศรษฐกิจ คือ การกระจายรายได้ ผลกำไรที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงชุมชนอย่างแท้จริง ประชาชนในพื้นที่ร่วมพัฒนาและควบคุมการเติบโตของการท่องเที่ยวภายในพื้นที่และรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งจะต้องอาศัยชุมชนเจ้าของพื้นที่เป็นหลัก เพื่อให้การมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีความสวยงามและนักท่องเที่ยวจะได้เกิดความประทับใจและนักท่องเที่ยวสามารถมาเที่ยวได้ การมีส่วนร่วมของชุมชนถือได้ว่า เป็นการให้ความสามัคคีซึ่งกันและกันก็ได้

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดลฤทัย โกววรรณกุล และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้ เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน” ผลการวิจัย พบว่า ๑) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บนฐานความเดิมแท้ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง คือ การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับ การแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์ ๒) การพัฒนาศักยภาพวิถีกลุ่มชาติ

^{๑๐๗}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

พันธุ์ลุ่มน้ำโขงในการจัดการท่องเที่ยว ชุมชนเชิงสร้างสรรค์ พบว่า มี ๘ ด้าน ประกอบด้วย ด้านที่พัก ด้านการคมนาคม ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านกิจกรรม ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัย ด้านสุขอนามัย และด้านการตลาด โปรแกรมการท่องเที่ยวที่เพิ่มกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ของชาติพันธุ์ต่างๆ ๓) การพัฒนาและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง โดยการพัฒนาคลัสเตอร์ การท่องเที่ยว ๓ กลุ่มคือ ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจสินค้าที่ระลึก ธุรกิจอาหาร และเครื่องดื่ม ๔) การสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง โดยการกำหนดรูปแบบแบรนด์ โดยอาศัยศิลปะ และวัฒนธรรมเกี่ยวกับการทอผ้าที่คล้ายกันของ ๘ ชนเผ่า นั่นคือ ทรงใจดายจะมีลักษณะคล้าย หมายเลข ๘ อันสื่อถึงวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงที่เชื่อมโยงทั้ง ๘ เผ่าไว้ด้วยกัน ๕) การพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน คือ การนำอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง มาดำเนินการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชน เชิงสร้างสรรค์โดยการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผ่านการสร้างแบรนด์การท่องเที่ยวกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงบนฐาน ความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน^{๑๐๘}

จิรวรรณ พิระสันต์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก” จากข้อมูลดังกล่าว ได้นำมาสู่แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวแบบใหม่ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยการประชุม การสัมมนา และการปฏิบัติการหาร่วมกันของภาคีที่เกี่ยวข้อง ในการการนำองค์ความรู้ในด้านวัฒนธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น ดำเนินการประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดงศิลปหัตถกรรม ฯลฯ ซึ่งล้วน เป็นอัตลักษณ์ วัฒนธรรมของชุมชนมาใช้เพื่อพัฒนาระบบและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ที่พักแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก และขายสินค้าพื้นเมือง รวมทั้งการพัฒนาสื่อสิ่งพิมพ์ของข้อมูลสินค้าพื้นเมือง และข้อมูลเทศกาลและงานประเพณี เพื่อสะท้อนให้เห็นตัวตนและอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นของคนในชุมชนที่แท้จริง^{๑๐๙}

ณัฐินี ทองดี และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม” ผลการวิจัย แบ่งออกได้ ๒ มิติ คือ

^{๑๐๘}ดลฤทัย ไกวรรณะกุล และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้ เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”, รายงานการวิจัย, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗).

^{๑๐๙}จิรวรรณ พิระสันต์ และคณะ, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

๑. มิติของชุมชนหรือผู้ให้บริการทางการท่องเที่ยว (Supply Side) พบว่า การยกระดับขีดความสามารถและกลไกทางการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยกลไกสำคัญ ๓ กลไก คือ กลไกด้านคนหรือ ทรัพยากรมนุษย์คือ สมาชิกในชุมชนท่องเที่ยวและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลไกด้านการจัดการ คือ การพัฒนาให้มีเครือข่ายและอาศัยเครือข่ายในการจัดการตลาดร่วมกัน รวมไปถึงการกำหนดให้มีแผนการจัดการเครือข่าย แผนการจัดการตลาดที่ชัดเจนสมบูรณ์เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพของเครือข่าย และกลไกสุดท้าย คือ กลไกด้านงบประมาณเพื่อใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่าย สำหรับการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ของเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนในการจัดการตลาดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง และเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการตลาดการท่องเที่ยว โดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการพัฒนาใน ๒ ด้าน คือ ด้านการจัดการเครือข่าย และด้านการจัดการตลาด ซึ่งอาศัยแนวคิดการพัฒนา ๓ มิติ คือ มิติ ความรู้ มิติความคิด และมิติของการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและการจัดการตลาดการท่องเที่ยว

๒. มิติของนักท่องเที่ยวหรือผู้รับบริการทางการท่องเที่ยว (Demand Side) พบว่า พฤติกรรมของ นักท่องเที่ยวไทย ต่างประเทศ ลาวและเวียดนามมีความแตกต่างกัน สำหรับความต้องการของนักท่องเที่ยว พบว่า โดยส่วนใหญ่มีความต้องการความเป็นมิตรไมตรีและการให้บริการของคนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับ ภาพลักษณ์และการรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนอีสาน มีภาพลักษณ์ที่ชัดเจนเรื่องของ คนอีสาน มิตรไมตรี และสำหรับนักท่องเที่ยวชาวลาส่วนใหญ่มีการรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนใน อีสานเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรม สำหรับนักท่องเที่ยวเวียดนามมีการรับรู้ต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอย่าง หลากหลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๑๑๐}

วีระพล ทองมา และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการประเมินศักยภาพของชุมชนทำให้ทราบว่าชุมชนชาวจีนยูนาน (บ้านยาง) นั้นมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่ของชุมชนเป็น ที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์โรงงานหลวงที่ ๑ (ฝาง) ซึ่งถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living SITE Museum) โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนและคนภายในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอเรื่องราวประวัติความเป็นมา ภูมิปัญญา ความรู้และประสบการณ์ผ่านทางนิทรรศการ วัตถุที่สะสมมาตั้งแต่อดีต หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับ “โรงงานสี่เขียว” ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระ

^{๑๑๐} ญัฐินี ทองดี และคณะ, “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

พระเทพรัตนราชสุตาฯ ที่ปรารถนาให้พิพิธภัณฑ์ในชุมชนบ้านยางเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่เชิงอนุรักษ์ และวัฒนธรรม นั่นเอง

ชุมชนชาวจีนยูนานบ้านยาง ยังคงรักษาเอกลักษณ์ด้านความเชื่อและค่านิยมตามวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวจีนมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่จำเป็นที่จะต้องเดินทางไปไกลถึงประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่สามารถศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตแบบชาวจีนยูนานได้ในชุมชนบ้านยางแห่งนี้ ตั้งแต่สภาพของบ้านเรือน การแต่งกาย การใช้ภาษาพูด การใช้ภาษาเขียน หรือแม้แต่การประกอบอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวจีนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ชุมชนบ้านยาง ยังได้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวทั้งทางด้านที่พัก แบบโฮมสเตย์ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะมีโอกาสได้สัมผัสบรรยากาศของพี่น้องชาวจีนที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติ สุข ภายใต้อาณาจักรของศาสนาและความเชื่อ โดยเฉพาะศาลเจ้า เจ้าแม่กวนอิม พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และอิสลาม เป็นต้น การได้ชิมและรับประทานอาหารเพื่อสุขภาพอันเลิศรสของชาวจีน เช่น สุกกี๊ยูนาน ขาหมูหมั่นโถและไก่ดำตุ๋นยาจีน เป็นต้น

สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลรายงานว่ามีส่วนร่วมในระดับมากในกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมทางความคิด (ความเชื่อ และค่านิยม) และวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน) ส่วนด้านวัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) รวมทั้งด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ (ศิลปะและหัตถกรรม) นั้นผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น^{๑๑๑}

เรนศ ศรีสถิตย์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”

ผลการวิจัยพบว่า

๑) ด้านบริบทชุมชนและนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน พบว่าได้มีการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการเลือกบริเวณพื้นที่ตั้งชุมชนและแหล่งน้ำ รวมถึงภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อ มาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นกลุ่มคนลาวที่ได้อพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ลาวล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒) ด้านสถานการณ์การท่องเที่ยวในเขตพื้นที่พระธาตุนาดูน พบว่ามี

(๑) จุดอ่อน คือ แหล่งท่องเที่ยวขาดระบบการบริหารจัดการ

(๒) ด้านจุดแข็ง คือ มีองค์พระธาตุนาดูนซึ่งเป็นพระธาตุที่มีชื่อเสียง

(๓) ด้านโอกาส คือ มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและเป็นที่รู้จักของคนในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เช่น กุสันตรัตน์ กุ๋นน้อย

^{๑๑๑}วีระพล ทองมา และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่มอง อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานผลการวิจัย, (คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔).

(๔) ด้านอุปสรรค คือ แหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ไกลจากจังหวัด มหาสารคาม การเข้าถึงค่อนข้างไม่สะดวก

๓) ด้านศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว พบว่ามีแหล่งท่องเที่ยว ๔ กลุ่ม โดยเรียงลำดับจากศักยภาพในระดับมากไปหาศักยภาพในระดับน้อย ได้แก่

- (๑) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านศาสนาและ ความเชื่อ
- (๒) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านเศรษฐกิจชุมชน
- (๓) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรม
- (๔) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ

๔) บทเรียนด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่าแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้าน จะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ๓ ส่วน

(๒) ขั้นตอนการอนุมัติและการดำเนินโครงการด้าน ท่องเที่ยว โดยให้ยึดและปฏิบัติตาม“โครงสร้างการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลพระธาตุและชุมชนตำบลพระธาตุ”

๕) ด้านศักยภาพของชุมชนในด้านการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและชุมชน ๘ หมู่บ้าน ในการ จัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่าผู้นำชุมชนและชุมชนทั้ง ๘ หมู่บ้านมี ศักยภาพใน การจัดการแหล่งท่องเที่ยวอยู่ในระดับมาก-มากที่สุด โดยเรียงลำดับจากด้านที่ นักท่องเที่ยวมีความพึง พอใจในระดับมากไปหาระดับน้อย ได้แก่

- (๑) ด้านการให้บริการของบุคลากรในชุมชน
- (๒) ด้านกระบวนการ ขั้นตอนการให้บริการ
- (๓) ด้านวิทยากรให้บริการของชุมชน
- (๔) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก
- (๕) ด้านที่พักแรม ความพร้อมของห้องประชุมและอาหาร
- (๖) ด้านสถานที่ท่องเที่ยว

๖) ด้านรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวบนฐานนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลพระธาตุ ตามหลักการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน พบว่าชุมชนตำบลพระธาตุมีฐานการท่องเที่ยวอยู่ ๔ ฐาน ดังนั้นจึง ทำให้รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ต้องมียุทธศาสตร์ ๔ ประการ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) รูปแบบการ ท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์ และแบบเฉพาะของชุมชนตำบลพระธาตุ คือ (๑) ประวัติศาสตร์ (๒) วัฒนธรรมและภูมิปัญญา (๓) อาชีพและวิถีชีวิต (๔) นิเวศวัฒนธรรม

- (๒) การบริหารจัดการ งบประมาณเนื่องในกิจกรรมการท่องเที่ยว

(๓) ผลกระทบจากกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งผลต่อชุมชน

(๔) การดำเนินงานและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวของบุคลากรในชุมชนตำบลพระธาตุ^{๑๑๒}

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน จังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ ได้แก่ วัดมอญ เตาโอ่งอ่างเครื่องปั้นดินเผา ตุ่มสามโคก ตลอดจนด้านประเพณี เทศกาล ได้แก่ งานสงกรานต์ งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบ และวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่ อาหารการกิน การแต่งกาย

แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี ควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญ อนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญา และองค์ความรู้ให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง

แนวทางการพัฒนาด้านกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนชาวมอญ ควรพัฒนาด้านการคมนาคม โดยการปรับปรุงถนน และพัฒนาเส้นทางเดิน ทางไปสู่แหล่งท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงถึงกันตลอดจน พัฒนาด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยการให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวกับนักท่องเที่ยว ควบคู่กับการให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^{๑๑๓}

จุฑารัตน์ เจือจัน ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด” ผลการวิจัยพบว่า การจัดการท่องเที่ยวของบ้านน้ำเขียว เริ่มต้นในปี พ.ศ.๒๕๔๗ โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นหลัก ด้วยจุดเด่น คือ ระบบป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ และมีการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านน้ำเขียวเข้าไปร่วมในการท่องเที่ยวของชุมชน แต่ยังขาดข้อมูล องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนบ้านน้ำเขียว ที่มีผู้คน ทั้งมุสลิม ไทย และจีน อยู่ร่วมกันด้วยดีมาช้านาน และด้วยความเป็นชุมชนเก่าที่มีประวัติพัฒนาการมายาวนาน จึงทำให้มีทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่สามารถนำไปต่อยอดสู่การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีอยู่ก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนภาคภูมิใจ และธำรงรักษาวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเอาไว้ได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน^{๑๑๔}

^{๑๑๒}ธนศ ศรีสถิตย์ และคณะ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

^{๑๑๓}พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผน และการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

^{๑๑๔}จุฑารัตน์ เจือจัน, “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕).

ปรัชญาพร พัฒนผล ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ เห็นด้วยและพร้อมให้การสนับสนุนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรม เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวจะมีส่วนช่วยให้ชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี รวมไปถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของเพชรบุรี จะเป็นที่ยู้งักกันมากขึ้น คนในชุมชนเกิดความรู้สึภาคภูมิใจในตนเอง ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ภายในชุมชน ทั้งนี้ตัวแทนชุมชนมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวอาจจะส่งผลกระทบในแง่ของมลภาวะทางเสียงและขยะที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว โดยตัวแทนชุมชนมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็น ขั้นตอนการวางแผนพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว การบริหารจัดการทางการท่องเที่ยว การให้บริการทางการท่องเที่ยว การให้ข้อมูลและความรู้ด้านวิถีชุมชนแก่นักท่องเที่ยว รวมไปถึงด้านบริการขนส่ง^{๑๑๕}

ทิพาพร ไตรบรรณ ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ภูมิศึกษา หมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัย พบว่า (๑) นโยบายการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของภาครัฐยังไม่สามารถดำเนินการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ โดยงานภาครัฐควรมีการร่วมมือกับชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิก เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามที่มุ่งหวัง (๒) ชาวบ้านในหมู่บ้านอรัญญิกยังขาดการมีส่วนร่วม และขาดความรู้ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐควรจัดหาบุคคลที่มีความรู้ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวมาอบรมความรู้แก่ชาวบ้าน (๓) ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น และคนในหมู่บ้านจะรับจ้างตีมีดส่งให้กับร้านค้าในหมู่บ้าน เป็นการกระจายรายได้ และมีมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (๔) นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีทัศนคติเชิงบวกต่อปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ด้านการเดินทาง ด้านความสะอาดและการจำกัดขยะ และด้านผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก ส่วนปัจจัยรองลงมาที่นักท่องเที่ยวมีทัศนคติควรปรับปรุงเพิ่มเติม ได้แก่ ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวด้านอาหารและเครื่องดื่ม ด้านการบริการนักท่องเที่ยว^{๑๑๖}

วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่าศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุมีหลายวัดที่มีพระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา ส่วนอุโบสถและเจดีย์มีลักษณะเหมือนเจดีย์เขเวดากอง โบราณสถานเป็นสถาปัตยกรรมของมอญ ส่วนใหญ่สิ่งอำนวยความสะดวก

^{๑๑๕}ปรัชญาพร พัฒนผล, “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม, (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

^{๑๑๖}ทิพาพร ไตรบรรณ, “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ : ภูมิศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗).

ความสะดวกด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น ประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง ห้องสุขา และระบบรักษาความปลอดภัยอยู่ในระดับ ปานกลางเนื่องจากวัดในจังหวัดปทุมธานีมีจำนวนนักท่องเที่ยว น้อยกว่าจังหวัดอื่น ส่วนร้านค้าขายจะมีอยู่ตามชุมชนรอบๆ วัด การวิจัยเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า วัดส่วนใหญ่มีภูมิทัศน์ที่สวยงามและมีพื้นที่โล่งกว้างส่วนทรัพยากรด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ ประเพณี พบว่าวัดส่วนใหญ่มีโบสถ์และพระพุทธรูปที่สำคัญ ชุมชนจะจัดประเพณีร่วมกับวัด เช่น ตักบาตร ทำทานและเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา พร้อมทั้งการรณรงค์ให้ประชาชนรักษาสีล ฟังเทศน์ ฟังธรรมในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา สำหรับวัดที่มีนักท่องเที่ยวทางวัดจะจัดมัคคุเทศก์ หรือบุคลากรพาชมวัด ส่วนที่ต้องปรับปรุง คือ จุดประชาสัมพันธ์ยังมีน้อยทั้งบริเวณนอกวัดและในวัด^{๑๑๗}

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับแผนงานวิจัย เรื่อง นวัตกรรมของดีอำเภอนองบัว จังหวัด นครสวรรค์: การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเรียนรู้ชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ภายใต้กรอบแนวคิด “๑ เงื่อนไข” คือ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ดังนี้

^{๑๑๗}วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ, “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัด ปทุมธานี” วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗, (วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗).

ขับเคลื่อนภายใต้แนวคิด “นวัตกรรมวิถี ๓ ห่วง+๑ เงื่อนไขการมีส่วนร่วม” โดยการผนวก Research1 (R1) เรื่อง การค้นคว้าอัตวิฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น เข้ากับ Research2 (R2) เรื่อง การอนุรักษ์และการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอหนองบัว และ Research3 (R3) เรื่อง การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดการสานนวัตกรรมทั้ง ๓ มุ่งองค์ประกอบดังนี้ นวัตกรรมวิถีถิ่น นวัตกรรมวิถีของดีชุมชน และนวัตกรรมศักยภาพชุมชน เป็น Development1 (D1) สู่แผนส่งเสริมและพัฒนา “นวัตกรรมวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์: การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเรียนรู้ชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน” อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมวิถีรักถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งวิธีดำเนินการวิจัยออกเป็น ๖ ประเด็น คือ ๑) รูปแบบการวิจัย ๒) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ๔) การเก็บรวบรวมข้อมูล ๕) การวิเคราะห์ข้อมูล ๖) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย ๗) สรุปกระบวนการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงพัฒนาและประยุกต์ (Development Research) เป็น การวิจัยแบบผสมผสานในเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Document Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา ชาติพันธุ์ วรรณคดี จดหมายเหตุ หนังสือ รายงานการวิจัย ภาพถ่ายและเอกสารแสดงถึงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด หลักการ วิถีชีวิต และความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา ชาติพันธุ์วรรณคดี จดหมายเหตุ หนังสือ รายงานการ วิจัย

(๒) ทำการศึกษาวเคราะห์แนวคิดการดำเนินกิจกรรม OTOP นวัตกรรม ของกรมพัฒนา ชุมชน

(๓) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ รูปแบบความเป็นมาเพื่อนำสู่ ข้อมูลชุดความรู้

๓.๑.๒ การศึกษาในภาคสนามเชิงคุณภาพและปฏิบัติ (Field Study Qualitative Research/Action Research) นวัตกรรมของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์: การยกระดับแหล่ง ชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในพื้นที่ ๑๕ ชุมชน ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอน การศึกษาดังนี้

๑) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประชุมกลุ่มย่อย ประกอบด้วย ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและ ประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชนจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด หน่วยงานภาครัฐใน พื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น

ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ปราชญ์ชุมชนและเครือข่ายเอกชน จำนวน ๓๐ คน โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

๒) ดำเนินการศึกษาเชิงปฏิบัติ พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ศึกษา นวัตกรรมรักษาดิน การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เฉพาะเขตการปกครอง เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน

๓) ดำเนินการศึกษาวเคราะห์ตามแนวคิด รูปแบบ การจัดการ กระบวนการเกี่ยวกับการจัดทำชุดความรู้ สื่อเทคโนโลยี แผนที่การท่องเที่ยวตามนวัตกรรมรักษาดิน การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาทั้งหมดที่ได้มาจากในเชิงเอกสาร การวิจัยแบบเชิงพัฒนาและประยุกต์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องได้รับทราบ

๕) วิเคราะห์รูปแบบแนวทางการพัฒนาที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชน โดยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน อย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็ง ในระดับต่างๆ ได้

๖) สรุปผลการศึกษาวิจัยและข้อเสนอแนะ

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๒.๑ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงมุ่งเน้นการสัมภาษณ์ จำนวน ๓๐ รูป/คน ดังนี้ ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชนจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ สถานีศึกษา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ปราชญ์ชุมชนและเครือข่ายเอกชน ดังรายชื่อ

ตารางที่ ๓.๑ รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ ท่าน

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑.	พระใบฎีกาธนกร โฆษธมโม	เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง
๒.	นางวาสนา สุขสีพันธ์	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
๓.	นางขวัญสุดา โลหะเวช	นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ
๔.	ส.อ.นิวัฒน์ ธรรมรักชัย	นักวิชาการพัฒนาชุมชนปฏิบัติการ
๕.	นางสาวกมลชนก เพ็งพรม	พนักงานเทศบาลตำบลหนองบัว
๖.	นางทองใบ เหว่าโต	ตัวแทนกลุ่มชนมไทย
๗.	นางกำไร ไยอินทร์	ตัวแทนกลุ่มอาหารท้องถิ่น

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๘.	นางจรรยา แก้วโต	ปราชญ์ชาวบ้าน
๙.	นายประทีป พรหมอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๐.	นายลอง คุ่มศิริ	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๑.	นายเฟียน ส่งอู่	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๒.	นายก๊ลิ้น โอภาสี	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๓.	นายบุญธรรม ครองชนม์	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๔.	นายธนนชัย มากน้อย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๕.	นายธนา ยศอ่อน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๑๖.	นายเฉลิม เหว้าโต	ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๗.	นางบุญเรือน มั่งมี	ตัวแทนกลุ่มกระยาสาทร
๑๘.	นายทวีศักดิ์ ศรสุนทร	ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๑๙.	นางดำ แพน้อย	ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๒๐.	นายมานะ เพ็งพรม	ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร
๒๑.	นายเลี่ยม โลหะเวช	ตัวแทนกลุ่มไม้กลึง
๒๒.	นายอำนาจ ศรสุนทร	สื่อท้องถิ่น
๒๓.	นางอำไพ โอภาสี	ตัวแทนกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า
๒๔.	นางหล่อ สกุลมา	ประธานแม่บ้าน
๒๕.	นายไกรแสน เหมือน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๖.	นายหลอม ยี่มปาน	ตัวแทนกลุ่มจักรสาน
๒๗.	นายสี อินแดน	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๘.	นางมี สีสวย	ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๙.	นายแสวง อยู่ศรี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๔
๓๐.	นางบุญธรรม คำชม	ปราชญ์ชาวบ้าน

๓.๒.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) จำนวน ๑๐ คน ร่วมกับนำเครือข่ายต่างๆ ดังนี้ ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ปราชญ์ชุมชน และเครือข่ายเอกชน เกี่ยวกับยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากผลการวิจัย นำองค์ความรู้ ทั้ง ๓ ด้าน คือ เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรม และนวัตกรรมวิถีของดีอำเภอหนองบัว มากำหนดแนวทางการขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน ยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ยุทธศาสตร์ด้านการเกษตร ทรัพยากรน้ำและป่าชุมชน

ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต และสรุปโมเดลแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และจัดทำแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว

ตารางที่ ๓.๒ รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) ดังนี้

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง
๑.	ว่าที่ ร.ต.ธราธร แข็งขัน	นายอำเภอหนองบัว
๒.	นางคลฤดี ดิยะโสภณจิต	นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองบัว
๓.	นายประสงค์ โอภาสี	กำนันตำบลหนองกลับ
๔.	นายยวน สุกุลมา	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔
๕.	นางเยาวรัตน์ พันธุ์ทอง	พัฒนาการอำเภอหนองบัว
๖.	นางวรรณ เชื้อมโพบูลย์	ผู้อำนวยการกลุ่มกิจการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์
๗.	นายอรรถ คล้ายนุ่น	ข้าราชการบำนาญ
๘.	นายสมศักดิ์ อ่อนสำลี	ข้าราชการบำนาญ
๙.	นายชิน สีสวย	ข้าราชการบำนาญ
๑๐.	นางวัชรีย์ อินทรอาษา	ตัวแทนผู้ประกอบการ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) การปฏิบัติการในพื้นที่ การจัดเวทีประชุมระดับอำเภอ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญได้แก่

- ๑) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย
- ๒) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย
- ๓) การปฏิบัติการเชิงพื้นที่จำนวน ๑๕ ชุมชน ในลักษณะของโครงการเชิงพัฒนาและประยุกต์
- ๔) การสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของเครือข่ายในการร่วมปฏิบัติการ เพื่อสามารถให้เห็นการร่วมมือของภาคประชาชนสังคม

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล/การดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลและแนวปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาชาติพันธุ์วรรณนา จดหมายเหตุ หนังสือ รายงานการวิจัย ภาพถ่ายและเอกสารแสดงถึงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด หลักการ วิถีชีวิต และความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ วิถีชีวิตในประวัติศาสตร์

๒) รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ คน ประกอบด้วย ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชนจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ สถานีศึกษา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน

๓) รวบรวมข้อมูลจากการประชุม จำนวน ๑๐ คน กลุ่มย่อย ได้แก่ กลุ่มองค์กร ประชาชน ชุมชนและเครือข่ายเอกชน ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เฉพาะเขตการปกครอง เขตเทศบาลตำบลหนองบัว ตามการแบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน

๔) จัดทำชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๕) จัดทำแผนที่การท่องเที่ยว

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร ((Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การปฏิบัติการในพื้นที่ เป็นกระบวนการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ และเชิงปฏิบัติ (Qualitative/action Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

๑) วิเคราะห์แนวคิด รูปแบบและแนวปฏิบัติตามโครงการโครงการนวัตวิถีของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การยกระดับชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๒) นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการสังเคราะห์เพื่อจัดทำชุดข้อมูล

๓) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้วเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการ แนวทางในการดำเนินงาน เพื่อนำมากำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๓.๖ การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ OTOP นวัตวิถี เศรษฐกิจเป็นารวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา รวมถึงประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับ ทั้งที่อยู่ในตัวคน และกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ ให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และง่ายต่อการบริหารจัดการ ของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณนาในท้องถิ่นของตน

การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ และผลิต โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวหลักต้นให้ภาครัฐขับเคลื่อนเป็นนโยบายสาธารณะ และสร้าง (Application) แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของ ชุมชนอย่างทั่วถึง ที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการ OTOP นวัตกรรมเพื่อการยกระดับแหล่งทุนตาม ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

เป้าหมายที่คาดว่าจะได้รับ/ผลผลิต/ผลลัพธ์

๑. เกิดเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำชุดในการพัฒนาความรู้ภูมิปัญญาและรูปแบบการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชนจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ สถานีศึกษา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ปราชญ์ชุมชนและเครือข่ายเอกชน จำนวน ๓๐ คน ในการขับเคลื่อนโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน

๒. เกิดชุดความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์วรรณนา ๑ ชุด และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อีก ๑ ชุด เพื่อนำไปขยายผลในการขับเคลื่อนโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ใน ๒ มิติคือ ๑) เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวสู่ความเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน ๒) นำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนในสถานศึกษา และประชาชนทั่วไปประจำอำเภอหนองบัว

๓. ได้แผนที่บูรณาการท่องเที่ยวชุมชนเชื่อมโยงอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างทั่วถึง ๑ ชิ้น

๔. ชุดความรู้นำไปสู่การสร้างสำนึกจิตสำนึกเล็งเห็นถึงคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายภาคประชาสังคม เพื่อนำเข้าสู่การอนุรักษ์โดยเริ่มจากเยาวชนในสถานศึกษา อีกทั้งชุดความรู้ดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายภาครัฐระดับท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตภายใต้กรอบแนวคิดยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี

๕. สร้างความเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวบนอัตลักษณ์ของชุมชนในด้านภูมิปัญญา ผนวกเข้ากับนวัตวิถีของดีชุมชนด้านการต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ และนวัตวิถีศักยภาพชุมชนด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เกิดรายได้กับชุมชนอย่างทั่วถึง กระตุ้นเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศให้มีความเข้มแข็ง

๖. เกิดการน้อมนำศาสตร์พระราชามาสร้างคุณภาพเพื่อความยั่งยืนของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นต้นแบบให้แก่พื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกันนำไปประยุกต์ใช้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยคำนึงถึงเป็นประการสำคัญตามระบบเศรษฐกิจกระแสรอง สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและจิตใจ

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์” เพื่อศึกษาอัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น นำไปสกัดเป็นชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ที่มีเอกลักษณ์ โดยการมีส่วนร่วมจากภาคีซึ่งเป็นตัวแทนจากทุกภาคส่วน และสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ ส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน มีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๑ อัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

วัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ ๑ ศึกษาอัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์ อัตวัฒนธรรมของของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

จากผลการศึกษาในประเด็นวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ ได้กำหนดขอบข่ายของเนื้อหาแบ่งออกเป็น พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่อำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ ชุมชนโบราณที่เกี่ยวข้องในบริเวณใกล้เคียงกับอำเภอนองบัว ภาวะสงครามกับการเคลื่อนย้ายคนจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังเขตพื้นที่ด้านในเขตอำเภอนองบัว รวมถึงการย้ายถิ่นฐานเข้ามาของชาวจีนเพื่อประกอบอาชีพค้าขาย และพัฒนาการความเป็นมาของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ อัตวัฒนธรรมของของชาวอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตมักจะคำนึงถึงว่า ที่อยู่อาศัยจะต้องอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเป็นสำคัญ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ใช้ในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่งอาหาร รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมจากชุมชนหนึ่งไปอีกชุมชนหนึ่งอีกด้วย ดังนั้นเราจึงพบว่า มีการค้นพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณมากมายกระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งสายเล็ก สายใหญ่และแหล่งน้ำอื่นๆ เช่น หนองหรือบึง เป็นต้น แม้กระทั่งในปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังคงอาศัยที่ราบลุ่มน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน

๑. ชุมชนโบราณที่เกี่ยวข้องในบริเวณใกล้เคียงกับอำเภอนองบัว

หากจะมีการกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณในพื้นที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณในเขตลุ่มแม่น้ำป่าสักในท้องที่จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองศรีเทพ ซึ่งเมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่เมืองหนึ่งที่อยู่ในลุ่มน้ำป่าสักตอนบน มีร่องรอยพัฒนาการของชุมชนโบราณขนาดเล็กหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียงมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และด้วยมีปัจจัยหลายด้านมาเกี่ยวข้องกับชุมชนเล็กๆ ก็ได้พัฒนาเป็นชุมชนเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ สืบเนื่องมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นเมืองโบราณที่เก่าแก่ที่สุดในลุ่มน้ำป่าสักตอนบน ถึงแม้ว่าจะกลายเป็นเมืองร้างมาแล้วกว่า ๗๐๐ ปี เมืองศรีเทพก็ยังหลงเหลือร่องรอยโบราณสถานต่างๆ ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่อย่างชัดเจน กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ และหลังจากนั้นกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมทั้งเขตที่ดินของโบราณสถาน ในเขตเมืองศรีเทพ กลุ่มโบราณสถานบริเวณเขาค้างนอกและโบราณสถานปรารค์ถาชี โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๘๐ ตอนที่ ๒๙ วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๖ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงได้จัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ลักษณะผังเมืองเป็นเมืองแผ่รูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมมุมมน ประกอบด้วย เมืองในและเมืองนอก จากการศึกษาทางวิชาการพบว่า เมืองในเป็นส่วนที่สร้างขึ้นก่อน ต่อมาภายหลังจึงขยายพื้นที่ออกไปทางทิศตะวันออกเป็นส่วนเมืองนอก ทำให้เมืองศรีเทพมีพื้นที่รวมทั้งสิ้นประมาณ ๒,๘๘๙ ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่ในส่วนเมืองใน ๑,๓๐๐ ไร่ และเมืองนอก ๑,๕๘๙ ไร่^๑

ลักษณะเมืองแผ่เช่นนี้ เป็นลักษณะของเมืองที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สาเหตุน่าจะมาจากเมืองมีประชาชนเพิ่มมากขึ้น จึงขยายเมืองออกไปโดยให้อยู่ติดกัน^๒

เมืองใน ผังเมืองมีลักษณะเป็นรูปเกือบกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร มีช่องประตูเมือง ๖ ช่องทาง พื้นที่ภายในเป็นที่ราบลอนลูกคลื่น มีโบราณสถานราว ๔๐ แห่ง มีสระน้ำและหนองน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนเมืองนอก ผังเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มุมมน ต่อออกไปทางด้านทิศตะวันออกของเมืองใน พื้นที่เป็นที่ราบ มีช่องประตูเมือง ๖ ช่องทาง มีสระน้ำอยู่ทั่วไปและมีโบราณสถานราว ๕๔ แห่ง

^๑คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๘๒.

^๒สมัย สุทธิธรรม, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ ที เจ เจ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙-๓๑.

นอกจากนี้นอกเมืองบริเวณรอบๆ เมืองศรีเทพ ยังมีโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วไปราว ๕๐ แห่ง ที่สำคัญอย่างเช่น โบราณสถานเขาค้างนอกและปรางค์ฤาษี

จุดที่ตั้งของเมืองศรีเทพนั้นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำป่าสัก ห่างจากแม่น้ำป่าสักราว ๔ กิโลเมตร และมีแม่น้ำเหืองซึ่งแยกตัวออกมาจากแม่น้ำป่าสักในเขตอำเภวิเชียรบุรีทางทิศเหนือแล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสักทางตอนใต้ของเมืองศรีเทพ แม่น้ำเหืองอยู่ถัดเข้ามาจากแม่น้ำป่าสักราว ๒ กิโลเมตร โดยแม่น้ำเหืองนี้อาจจะเป็นแม่น้ำป่าสักสายเก่าหรือไม่กี่เป็นคลองที่ชักน้ำจากแม่น้ำป่าสักเข้ามาในคูเมือง

การที่เมืองศรีเทพอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่ง ในขณะที่เดียวกันเมืองศรีเทพยังตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างบ้านเมืองในกลุ่มน้ำน่านกับลุ่มน้ำมูลตอนบน จึงเป็นเมืองสำคัญบนเส้นทางการติดต่อคมนาคมและง่ายต่อการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาใช้กับผู้คนในเมืองศรีเทพ

การตั้งชุมชนของมนุษย์ที่บริเวณเมืองศรีเทพ เราพบว่าการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองศรีเทพพบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๕ โครง ฝังรวมกันอยู่ในชั้นดินล่างสุดในลักษณะของแหล่งฝังศพ นอกจากนี้โครงกระดูกแล้วยังพบเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก และเครื่องประดับ เช่น กำไลสำริดและลูกปัดแก้ว ฝังร่วมกับโครงกระดูก หลักฐานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาประมาณ ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่นี้ ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองศรีเทพ^๓

นอกจากนี้ยังมีแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง อำเภอศรีเทพ ห่างจากตัวเมืองโบราณศรีเทพทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร คาดว่าเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในราวอายุ ๒,๐๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว^๔ มีการพบเครื่องมือหิน โลหะ เปลือกหอย และเครื่องปั้นดินเผาลายเชือกทาบ ชุมชนโบราณเหล่านี้สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงยุคโลหะตอนปลาย หรืออยู่ในสังคมที่มีการใช้เครื่องมือเหล็กแล้วเป็นช่วงเวลาสุดท้ายก่อนการเข้าสู่สังคมแบบรัฐสมัยทวารวดีในเวลาต่อมา^๕

ต่อมาเป็นยุคที่ชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ได้รวมตัวกัน เริ่มรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกและพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองที่มีอำนาจการปกครองเป็นปึกแผ่น วิวัฒนาการยุคนี้น่าจะเริ่มเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ กลุ่มเทวรูปปูนเผาที่พบจากเมืองศรีเทพ เช่น พระนารายณ์สวมหมวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรธรรณะ พระสุริยเทพ เป็นต้น

^๓คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๘๕.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^๕วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ถมอรัตน์ เขาค้างคังสิทธิ์ของเมืองศรีเทพ”, ใน เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๕) : ๒๖.

ประติมากรรมเหล่านี้สามารถกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ซึ่งเป็นรูปเคารพในศาสนาฮินดู^๒

ยุคนี้ชุมชนเมืองศรีเทพได้เริ่มมีการติดต่อกับดินแดนอื่นๆ โดยมีแม่น้ำป่าสักเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ในขณะที่วัฒนธรรมจากอินเดียก็เริ่มเข้ามากับการเดินทางเข้ามาค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ ทำให้ชุมชนเมืองศรีเทพซึ่งกำลังพัฒนาตั้งชุมชนเมืองใหม่รับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาใช้ในการจัดรูปแบบเมืองและก็เป็นผลสำเร็จทำให้เมืองศรีเทพเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในระดับหนึ่ง

ในช่วงระยะเวลานี้ได้มีการพบจารึก (จารึกบ้านวังไผ่) ที่กล่าวถึงกษัตริย์ไม่ปรากฏพระนามแต่น่าจะครองเมืองศรีเทพ มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตกับพระเจ้าปฤถิวินทรวรมัน กษัตริย์เขมรแห่งอาณาจักรเจนละ และข้อความในจารึกยังกล่าวถึงพระนามพระเจ้าภวรวรมัน ดังนั้นจึงเชื่อว่าเวลาดังกล่าว อาณาจักรเจนละได้แผ่อำนาจมาถึงเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เป็นช่วงที่เมืองศรีเทพรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีที่แผ่มาจากดินแดนแถบภาคกลางของประเทศไทย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อและรูปแบบศิลปกรรมตามวัฒนธรรมต้นแบบที่เจริญอยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ในช่วงนี้ปรากฏหลักฐานการสร้างศาสนสถานแบบทวารวดีอย่างชัดเจน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขามอรัตน์ เป็นต้น

รูปแบบผังเมืองก็มีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลมตามแบบเมืองโบราณที่รุ่งเรืองอยู่ในช่วงวัฒนธรรมทวารวดี นั่นก็คือ ส่วนเมืองในนั่นเอง การรับรูปแบบทางวัฒนธรรมทวารวดีของเมืองศรีเทพนั้น คงรับเข้ามาแล้วมีการนำเอาคติความเชื่อพื้นเมืองเข้ามาผสมผสานด้วย อย่างเช่นที่พบภาพปูนปั้นคนแคระแบกที่โบราณสถานเขาค้างในมีลักษณะศิลปะที่แตกต่างจากศิลปะทวารวดีที่ร่วมสมัยกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่ช่างท้องถิ่นของเมืองศรีเทพได้เติมคติหรือรูปแบบศิลปะท้องถิ่นเข้าไปในงานที่ตัวเองสร้างขึ้น

หากมองสภาพบริเวณที่ตั้งเมืองศรีเทพแล้ว อย่างหนึ่งที่เรพบคือว่า เมืองศรีเทพน่าจะตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างบ้านเมืองและผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรแถบต้นแม่น้ำมูลที่รุ่งเรืองในสมัยก่อนเมืองพระนคร

เมืองศรีเทพในระยะนี้จึงรับเอาคติความเชื่ออันมีที่มาจากทั้งในเขตภาคกลางและในแอ่งโคราชไว้ด้วยกัน จนกล่าวได้ว่าศรีเทพน่าจะอยู่ในเส้นทางผ่านสำคัญของวัฒนธรรมทั้งสองแห่ง คือใน

^๒คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๘๓.

เขตวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท และวัฒนธรรมของผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรและนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาฮินดู^๗

หลังจากที่วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรโบราณที่รุ่งเรืองในแถบลุ่มน้ำมูลจากดินแดนอีสานใต้ก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการปรับเปลี่ยนการนับถือศาสนาพุทธมาเป็นศาสนาฮินดู รูปแบบศิลปกรรมจึงเปลี่ยนมามีอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย

หลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนของการรับวัฒนธรรมเขมร นั่นก็คือ โบราณสถานที่ยังหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบัน โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทศรีเทพ ปราสาทพื้งนอง และปราสาทฤาษีที่อยู่ด้านนอกของเมือง

ในขณะเดียวกัน เรายังพบว่าภายในชุมชนเมืองศรีเทพได้มีจำนวนผู้คนเพิ่มมากขึ้น จนต้องมีการขยายตัวเมืองออกมาอีก ส่วนเมืองที่ขยายออกมาใหม่นี้ ปัจจุบันเราเรียกว่า “เมืองนอก” จากการศึกษาสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอม เราสามารถเทียบเคียงกับกับเมืองนอกได้ เพราะผังเมืองแบบขอมมักจะมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม ในขณะที่เมืองนอกก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนเช่นเดียวกัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีการพบร่องรอยศาสนาพุทธแบบมหายานที่เมืองศรีเทพอีกครั้ง น่าจะตรงกับช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งพระราชอำนาจมายังบริเวณนี้ ซึ่งปรากฏการปรับเปลี่ยนและบูรณะศาสนสถานหลายแห่ง

หลังจากที่เมืองศรีเทพได้รับอิทธิพลจากเขมรโบราณในช่วงสุดท้าย ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาจักรเขมรเริ่มเสื่อมอำนาจลง จึงทำให้ในช่วงนี้เมืองศรีเทพมีความสำคัญลดจนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด ในราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙

เหตุที่เมืองศรีเทพหมดความสำคัญจนถูกทิ้งร้างไปในที่สุดนั้น นักวิชาการหลายท่านสันนิษฐานถึงสาเหตุความเสื่อมไ้หลายประการ ความที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณ ในขณะเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มกันของคนไทยและสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาในลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง มีการขับไล่ขุนนางเขมรที่ปกครองสุโขทัย และขยายดินแดนออกมาทางตะวันออกจนถึงลุ่มแม่น้ำป่าสัก

จนเป็นเหตุให้เมืองศรีเทพซึ่งขณะนั้นอยู่ใต้อำนาจเขมรที่กำลังเสื่อมอำนาจต้องกวาดต้อนผู้คนในเมืองศรีเทพไปอยู่ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำมูลและดินแดนอื่นๆ ใกล้เมืองพระนคร และคงมีบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนโดยอาณาจักรสุโขทัยให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบูรณ์และเมืองอื่นๆ ใกล้เคียง นอกจากนี้เรื่องของโรคระบาดก็ยังเป็นอีกเหตุผลที่ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

^๗วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ถมอรัตน์ เขาคัดดีสิทธิ์ของเมืองศรีเทพ”, ใน เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๕) : ๒๖.

เมืองศรีเทพที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองกว่า ๖๐๐ ปี คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ ไม่ว่าจะด้วยความสามารถจากพัฒนาการภายในของเมืองศรีเทพเองหรือว่าอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นภายนอก ก็แสดงให้เห็นแล้วว่า ผู้คนในเมืองศรีเทพเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพสูงอีกเมืองหนึ่ง แต่ในที่สุดอำนาจจากภายนอกก็ส่งผลให้เมืองศรีเทพต้องร้างผู้คนไปในที่สุด

การทิ้งร้างเมืองศรีเทพน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดบ้านเมืองต่างๆ ขึ้นในละแวกนี้ เช่น เมืองเพชรบูรณ์ เมืองวิเชียรบุรี เมืองไพศาล เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร และเมืองไชยบาดาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เหล่านี้ยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณสมัยทวารวดีอีกแห่งหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่และมีความสำคัญทางทิศใต้ของปากน้ำโพ ในเขตอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ นั่นก็คือชุมชนโบราณเมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดน

เมืองโบราณโคกไม้เดนหรือเมืองบนมีคูน้ำ - คันดิน (คูเมือง-กำแพงเมือง) ล้อมรอบ ๓ ชั้นคูเมือง-กำแพงเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นรูปกลม ส่วนชั้นกลางและชั้นนอกมีลักษณะเป็นรูปวงรี คล้ายกับเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ขนาดของเมืองยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร ปัจจุบันเส้นทางถนนพหลโยธินหรือสายเอเชียผ่านทับคูเมือง-กำแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปบางตอน ทางด้านตะวันออกของเมืองเป็นแนวเทือกเขาโคกไม้เดน มีโบราณสถานซึ่งเป็นส่วนฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่บริเวณเชิงเขาทางด้านตะวันออกและบนยอดเขา จำนวน ๑๖ แห่ง

เหตุที่มีชาวบ้านเรียกเมืองโบราณแห่งนี้ว่าเมืองบนนั้น สืบเนื่องมาจากมีเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีรูปร่างลักษณะคล้ายกัน อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาต่ำกว่าเมืองโคกไม้เดนลงไปในเขตอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท นั่นก็คือ เมืองโบราณอุตะเถา เคยมีชาวบ้านเล่าว่าบริเวณนี้เป็นอุ้งเรือสำเภา เรียกกันว่า “อุ้งบน” คู่กับ “อุ้งล่าง” ซึ่งอยู่ทางใต้ที่ทุกวันนี้ยังคงเรียกว่าอุ้งสำเภาหรืออุ้งเถาอยู่^๔

กรมศิลปากรได้มีการสำรวจขุดค้นให้เป็นที่เป็นเปิดเผย เพื่อประโยชน์เป็นความรู้ก้าวหน้าในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีบนผืนแผ่นดินไทย ในวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๐๗ กรมศิลปากรได้ส่งนายบรรจบ เทียมทัต หัวหน้าแผนกขุดแต่งและบูรณะ กองโบราณคดี กรมศิลปากร (ในสมัยนั้น) เป็นหัวหน้าคณะ มาเริ่มขุดแต่งฐานพระสถูปเจดีย์ข้างวัดเป็นแห่งแรก และนายธนิศ อยู่โพธิ์ พร้อมด้วยหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์และคณะ เดินทางมาตรวจการขุดค้น เมื่อวันที่ ๘ - ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ พบว่า โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดพบเป็นศิลปะสมัยทวารวดี เช่นเดียวกับที่พบที่จังหวัดนครปฐม, คูบัว จังหวัดราชบุรี, พงตึก จังหวัดกาญจนบุรี และที่อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ตำบลม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนลงไปทางใต้ราว ๕ - ๗ กิโลเมตร พบว่า บริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมากที่แสดงถึงการเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด

^๔ธนิศ อยู่โพธิ์, โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๓๔.

เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอยมือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุในเบื้องต้นราว ๔,๕๐๐ - ๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว

นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบดินเผา จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้เดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วนที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย

จากการสำรวจศึกษาของทางกรมศิลปากรพบว่า ในบริเวณเขตคูเมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนไม่พบโบราณสถานจำพวกฐานอาคาร หรือฐานสลุบเจดีย์ มีการพบเพียงเศษโบราณวัตถุกระจัดกระจายอยู่ทั่วบริเวณคูเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก แต่มีการพบกลุ่มโบราณสถานจำนวนมากบริเวณเชิงเขาด้านตะวันออกและบนเขากลุ่มเขาไม้เดน ส่วนใหญ่มีการพบฐานสลุบเจดีย์สมัยทวารวดีกว่า ๑๖ แห่ง ที่เหลือก็จะเป็นซากฐานอาคารที่พอเห็นรูปร่างอยู่บ้างบนเขา

ลักษณะของสถาปัตยกรรมสลุบไม่ทราบลักษณะที่ชัดเจน เพราะว่าเหลือแต่เพียงส่วนฐาน เป็นสลุบก่อกด้วยอิฐขนาดใหญ่เช่นที่พบโดยทั่วไปตามโบราณสถานในเมืองสมัยทวารวดี ฐานสลุบบางองค์มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน บางองค์มีทางขึ้นทางด้านตะวันออกด้านเดียว บางองค์ก็เป็นสลุบขนาดเล็กบานสี่เหลี่ยมไม่มีทางขึ้น บางองค์มีแนวก่ออิฐล้อมรอบคล้ายกำแพงแก้ว ที่สำคัญคือ มีการพบภาพประติมากรรมปูนปั้นประดับฐานสลุบเจดีย์เป็นเรื่องราวพุทธชาดก เช่น เรื่องพญานาคพันต์ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีภาพคนแคะและสัตว์ต่างๆ เช่น สิงห์และช้าง เป็นต้น

นอกจากบนเขาไม้เดนจะมีการพบฐานสลุบแล้ว ยังพบร่องรอยของอาคารและแนวทางเดินอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการพบร่องรอยของอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุโบสถอยู่บนเขาไหว้พระ เพราะว่ามีการพบกลุ่มแผ่นหินตั้งหรือใบเสมาคู่ปักตามทิศทั้ง ๘ ลักษณะใบเสมาไม่มีการลวดลายแต่เป็นแผ่นหินธรรมดา รูปแบบการปักหินตั้งหรือใบเสมาเช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทางด้านตะวันตกของเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีการพบซากสลุบที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระปรางค์เหลือง” อยู่อีกองค์หนึ่ง ยังไม่ได้รับการขุดแต่งจากกรมศิลปากร บริเวณเนินสลุบได้พบระฆังหิน ขนาด ๑๒ x ๗๐ x ๑๑๐ เซนติเมตร มีรูขนาด ๘ เซนติเมตร ด้านตะวันออกของพระปรางค์เหลืองมีอุโบสถเก่าที่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย ด้านหน้าอุโบสถมีใบเสมาหรือหินตั้งขนาดใหญ่สมัยทวารวดีปักอยู่ ๑ ใบ

นอกจากนี้ บริเวณพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ใกล้เคียงกับปากน้ำโพซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณเมืองพระบางนั้น มีการพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีซึ่งเป็นที่อาณาจักรเขมรโบราณเรืองอำนาจในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีความไปได้อย่างมากว่าชุมชนโบราณเหล่านี้จะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ต่อมาผู้คนบางส่วนที่สืบ

เชื้อสายจากบ้านเมืองเหล่านี้ได้อพยพหรือค่อยๆ เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากน้ำโพจนเกิดเป็นเมืองพระบางในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์มีการพบร่องรอยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว บางแห่งอาจไกลถึง ๔,๕๐๐ - ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มักเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานโดยพิจารณาถึงแหล่งน้ำ พื้นที่ราบสำหรับการปลูกข้าว และพื้นที่แบบลอนลูกคลื่นสำหรับปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ ลำสัตว์ป่าและเก็บพืชป่า ดังตัวอย่างแหล่งโบราณคดี เช่น บ้านพุขมิ้น บ้านพุช้างล่อง บ้านจันเสน บ้านใหม่ชัยมงคล ในเขตอำเภอตากลี บ้านหนองใหญ่ บ้านพุนิมิต บ้านซับตะเคียน ในเขตอำเภอตากฟ้า เป็นต้น^๙

ต่อมามีการพบร่องรอยชุมชนโบราณซึ่งเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในวัฒนธรรมสมัยทวารวดีซึ่งได้รับวัฒนธรรมทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมจากอินเดียหลายแห่งในเขตจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนใหญ่เป็นชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เช่น เมืองบนในเขตตำบลทำนน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เมืองจันเสนในเขตตำบลจันเสน อำเภอตากลี เมืองดอนคาในเขตตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เมืองไพศาลในเขตตำบลไชยสำโรง อำเภอไพศาล เมืองดงแม่นางเมืองในเขตตำบลตาสั้ง อำเภอบรรพตพิสัย เมืองทัพชุมพลในเขตตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ เป็นต้น^{๑๐}

ตามชุมชนโบราณเหล่านี้มีการพบโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ และมีการพบโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แท่นบดยา ภาชนะดินเผาแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก เครื่องประดับจากงาช้าง เปลือกหอยและกระดูกสัตว์ ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น

ชุมชนโบราณเหล่านี้ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของชุมชนโบราณที่ปากน้ำโพ มีนักโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่าชุมชนโบราณเมืองบนหรือเมืองโคกไม้เดนอาจจะเป็นชุมชนโบราณเดียวกับเมืองพระบาง ซึ่งปรากฏชื่อเมืองเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระนางจามเทวีที่เสด็จผ่านเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ขณะเดินทางขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย ตามที่ปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์และตำนานมูลศาสนา ก่อนที่จะมีการย้ายเมืองพระบางมาอยู่ที่บริเวณปากน้ำโพ

ในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเมืองพระบางนั้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ซึ่งเป็นช่วงที่อิทธิพลเขมรโบราณเรื่องอำนาจอย่างมากในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็มีการพบร่องรอยของชุมชนโบราณและโบราณวัตถุสถานที่ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบขอมหรือเขมรหลายแห่งใน

^๙คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์, หน้า ๔๙.

^{๑๐}สุภรณ์ โอเจริญ, นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง, (นครสวรรค์ : วิทยาลัยครูนครสวรรค์, ๒๕๒๘) หน้า ๗๙-๑๐๔.

เขตอำเภอท่าตะโกและอำเภอไพศาลี^{๑๑} เช่น พระพุทธรูปหลวงพ่อศิลาเขาคีลี จำนวน ๒ องค์ ซึ่งพบบนยอดเขาคีลีในเขตตำบลตอนคา ตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เป็นพระพุทธรูปหินทรายปางนาคปรก ศิลปะบายน เป็นต้น

ชุมชนโบราณขนาดใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่อยู่ใกล้เคียงกับบริเวณปากน้ำโพมากที่สุดน่าจะเป็นชุมชนโบราณเมืองดงแม่นางเมืองซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำปิงทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองพระบาง ที่ชุมชนโบราณแห่งนี้มีการพบจารึกดงแม่นางเมือง จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมรและภาษาบาลี มีจำนวน ๒ ด้าน จารึกนี้ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๗๑๐ เนื้อความอ้างถึงพระเจ้าอโศกมหาราช รับสั่งให้พระเจ้าสุนัตถวาทินา เพื่อบูชาพระธาตุ ด้านที่ ๒ กล่าวถึงรายการและจำนวนของถวายของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ที่ถวายแด่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในพระบรมโกศ จากนั้นกล่าวถึงการถวายที่นาของพระเจ้าสุนัต ที่ถวายแด่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชในพระบรมโกศเช่นกัน ตอนท้ายได้บอกกำหนดเขตของที่นานั้นด้วย

ข้อความในจารึกดงแม่นางเมืองได้แสดงให้เห็นว่าในบริเวณใกล้เคียงกับปากน้ำโพก่อนสร้างเมืองพระบางนั้นได้มีชุมชนระดับเมืองตั้งอยู่ ซึ่งชุมชนขนาดใหญ่เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนผลักดันให้เกิดเมืองพระบางขึ้น เนื่องจากได้มีการสัญจรไปมาผ่านบริเวณปากน้ำโพ และสนับสนุนให้บริเวณปากน้ำโพกลายเป็นพื้นที่ตลาดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของป่าที่กำลังรุ่งเรืองขึ้นด้วยความต้องการจากจีนและอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

ชุมชนโบราณบริเวณใกล้เคียงปากน้ำโพดังที่กล่าวมานี้ ต่อมาเมื่อเกิดการค้าของป่าที่รุ่งเรืองเข้ามาทางตอนในภาคพื้นทวีป ก็ได้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมารวมกันอยู่บริเวณที่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญหรือบริเวณที่เป็นชุมทางการค้า ทำให้เกิดเป็นเมืองขนาดใหญ่ขึ้นในบริเวณที่เป็นชุมทางการค้าลุ่มแม่น้ำปิงและลุ่มแม่น้ำน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙

พัฒนาการของเมืองพระบางน่าจะเริ่มต้นจากการขยายตัวทางการค้าของจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งจีนได้เปลี่ยนนโยบายทางการค้าจากเดิมที่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้าแคว้นศรีวิชัย มาเป็นการค้าที่จีนส่งคนเข้ามาทำการค้าโดยตรงกับบ้านเมืองต่างๆ ในบริเวณสุวรรณภูมิ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นมากมายที่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางตอนบนของไทย เช่น เมืองละโว้ เมืองอุทอง เมืองศรีเทพ เมืองบน เมืองจันทเสน เป็นต้น ต่อมาการค้าขายกับจีนแบบไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางทำให้เกิดการค้าขายคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนที่เคยเป็นบ้านเมืองขนาดเล็กเริ่มขยายใหญ่ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านเมืองที่อยู่ทางตอนในของภาคพื้นทวีปริมแม่น้ำสายใหญ่ เช่น เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยในลุ่มแม่น้ำยม เมืองสองแคว (พิษณุโลก) ในลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางของการขนส่งสินค้าทั้งสิ้น

^{๑๑}ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๒.

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาคตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางการค้าและเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนกับอำนาจนอกภูมิภาค ได้แก่จีนและอินเดียเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นไปนั้น บ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาต่างมีบทบาทในการค้ากับจีน อินเดีย ลังกา พุกาม ขอม การติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกลับเปิดเส้นทางคมนาคมจากฝั่งทะเลเข้าสู่บริเวณภายใน และก่อให้เกิดเส้นทางการค้าทางบกติดต่อไปมาระหว่างบ้านเมืองภายในและกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเล^๒

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ การค้าก็ยังขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มคนไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ๆ และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่มีทรัพยากรสำคัญซึ่งเป็นสินค้าที่จีนต้องการ หรือตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่เป็นชุมทางการคมนาคม ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เมืองพระบางได้ก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง บริเวณที่แม่น้ำน่านซึ่งไหลมาจากทิศเหนือมาบรรจบกับแม่น้ำปิง อันเป็นพื้นที่ชุมทางการค้าและคมนาคม แล้วก็มี การขุดคูน้ำและคันดินรอบตัวเมืองขึ้น นอกจากเมืองพระบางแล้ว ยังมีเมืองอื่นๆ ที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกัน อย่างเช่น เมืองนครชุมในลุ่มน้ำปิงที่เป็นชุมทางเชื่อมกับอ่าวมะตะมะ เมืองทุ่งยั้งที่เป็นชุมทางการค้าทางบก เมืองฝางที่เป็นชุมทางการค้าริมฝั่งแม่น้ำน่านและเมืองนครไทยซึ่งมีสินค้าจำพวกของป่ามากมาย^๓

สอดคล้องกับข้อมูลของกรมศิลปากรที่เคยมีการพบโบราณวัตถุเก่าขนาดเล็กชิ้นหนึ่งในตัวเมืองเก่านครสวรรค์ เป็นเทวรูปศิลปะชาน อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย^๔

นอกจากนี้ ที่วิหารพระพุทธไสยาสน์หรือซากพระวิหารเก่าแก่ภายในวัดวรนาถบรรพตยังมีการพบพระพุทธรูปขนาดปรกหินทรายองค์หนึ่ง แม้ว่าส่วนพระเศียรและส่วนเศียรนาจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จนมีพุทธลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ส่วนพระองค์และส่วนฐานก็ยังคงเป็นชดนา ๓ ชั้นซ้อนกันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าตามอย่างพระพุทธรูปปางปรกศิลปะเขมรในประเทศไทยหรือศิลปะลพบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณเมืองพระบางมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยหรือตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาดังกล่าวแล้ว แต่อาจเป็นชุมชนขนาดเล็กในระดับหมู่บ้าน ที่ยังไม่ได้มีสถานะความเป็นเมืองหรือมีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองที่ชัดเจน

แต่อย่างไรก็ดี เมืองพระบางอาจจะเริ่มมีการก่อรูปความเป็นเมืองมาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ แล้ว เนื่องจากข้อมูลในตำนานมูลศาสนาซึ่งพระพุทธรูปและพระพุทธรูปเจ้า พระภิกษุชาวล้านนาแต่งขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้กล่าวย้อนไปถึงเหตุการณ์การเดินทางจากเมืองละโว้

^๒น. ณ ปากน้ำ และธิดา สารยา, เมืองสุโขทัยนี้ดี, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

^๓สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน?, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๗๘-๘๕.

^๔พิทยา คำเด่นงาม, “พระศรีบาทลักษณ์สมัยพระยาสิทธิ”, ใน ศิลปการ, ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘) : ๓๓.

(เมืองลพบุรี) ไปยังเมืองหริภุญไชย (เมืองลำพูน) ของพระนางจามเทวีว่า ในการเดินทางครั้งนั้นพระนางได้นำเอารีพลเสนาผ่านเมืองพระบางด้วย

หลังจากที่เมืองพระบางก่อรูปเมืองขึ้นอย่างชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ก็เป็นช่วงที่อำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณได้ขยายอิทธิพลขึ้นมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและพื้นที่ตอนล่างของแม่น้ำสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏว่าบ้านเมืองต่างๆ ในบริเวณแถบนี้อยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นกัมโพชซึ่งมีความสัมพันธ์กับเขมรที่มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี)

ต่อมาเมื่อกลุ่มคนตระกูลไทซึ่งนำโดยพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง สามารถขับไล่ขุนนางเขมรซึ่งมีอำนาจในลุ่มแม่น้ำยมตอนล่างออกจากเมืองสุโขทัยได้ ก็ทำให้มีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาเป็นทางการ โดยพ่อขุนบางกลางหาวได้รับการอภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงมีพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เมื่อ พ.ศ.๑๗๙๒ จากนั้นก็มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงสืบราชสันตติวงศ์รวมทั้งสิ้น ๙ พระองค์^{๑๕}

อาณาจักรสุโขทัยในระยะแรกมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณชุมชนโบราณเมืองสุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีการย้ายศูนย์กลางการปกครองไปที่เมืองสองแคว (เมืองพิษณุโลก) และขยายอำนาจปกครองบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำยมตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบนและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนในเขตจังหวัดสุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก เพชรบูรณ์ พิจิตร นครสวรรค์ กำแพงเพชรและตาก ดังมีการพบร่องรอยชุมชนโบราณที่อยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมจากราชสำนักกรุงสุโขทัยกระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว

๒. ภาวะสงครามกับการเคลื่อนย้ายคนจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังพื้นที่ด้านในเขตอำเภอนองบัว

ด้วยพื้นที่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์และใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง จึงทำให้ผู้คนที่ย้ายอยู่ในบริเวณอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความสืบเนื่องกัน เพียงแต่มีผู้คนต่างบ้านต่างเมืองและใกล้เคียงเดินทางสัญจรไปมาผ่านบริเวณดังกล่าวและมีการตั้งถิ่นฐานเป็นการชั่วคราวเท่านั้น

ภายหลังที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาล่มสลายแล้ว ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีพระยาตากรวบรวมกำลังพลขับไล่กองทัพกรุงอังวะที่เหลืออยู่บางส่วนออกไปได้ แล้วสถาปนาราชธานีขึ้นมาใหม่ที่เมืองธนบุรี และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีความพยายามที่จะขยายอำนาจเพื่อรวบรวมดินแดนของกรุงศรีอยุธยาเดิมให้กลับมาอยู่ใต้ศูนย์อำนาจรัฐของพระองค์ ได้ทรงนำกำลังออกปราบปรามหัวเมืองต่างๆ ที่ตั้งตนเป็นอิสระตามภูมิภาคต่างๆ ภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา

^{๑๕}มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗-๔๕.

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถปราบปรามกองกำลังชุมนุมเจ้าพระฝางซึ่งเป็นชุมนุมสุดท้ายได้ในปี พ.ศ.๒๓๑๓ หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้สำรวจไพร่พลและโปรดให้ขุนนางซึ่งเป็นข้าราชการไพร่พลใกล้ชิดและมีฝีมือในการทำสงครามมาเป็นเจ้าเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ พบว่า เมืองพิษณุโลกมีพลเมือง ๑๕,๐๐๐ คน เมืองสวรรคโลกมี ๗,๐๐๐ คน เมืองพิษย (รวมทั้งเมืองสวางคบุรี) มี ๙,๐๐๐ คน เมืองสุโขทัยมี ๕,๐๐๐ คน เมืองกำแพงเพชรกับเมืองนครสวรรค์มีเมืองละ ๓,๐๐๐ คนเศษ^{๑๖}

จากนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดให้ “ข้าหลวงซึ่งมีความชอบในการสงคราม ให้รั้งเมืองครองเมืองตามฐานานุกรมลำดับ เจ้าพระยาพิไชยราชาเป็นเจ้าพระยาสวรรค์โลกย์ พระยามรราชเป็นเจ้าพญาสุรศรี รังเมืองพิศณุโลกย์ พระศรีราชเดโชรั้งเมืองพิไชย พระท้ายน้ำรั้งเมืองสุโขทัย เจ้าพญาอนุรักษุตรรั้งเมืองนครสวรรค์ พระยาไภยรณฤทธิไปเป็นพญาอมราชให้ว่าที่สมุหนายกด้วย แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมายังกรุงธนบุรี”^{๑๗}

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๑๘ ราชสำนักกรุงอังวะได้ส่งกองทัพจำนวน ๓๕,๐๐๐ คน เข้ามาโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยมีอะแซหุ่นกีเป็นแม่ทัพ การยกทัพมาครั้งนี้เป็นความพยายามของกรุงอังวะที่จะปราบปรามกรุงธนบุรีซึ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ต่อจากกรุงศรีอยุธยา และการที่มีเป้าหมายสำคัญที่เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้น ก็เพราะว่ากองทัพกรุงอังวะต้องการใช้ไพร่พลเมืองพิษณุโลกเป็นฐานกำลังและแหล่งเสบียงอาหารเพื่อที่จะยกเข้าตีกรุงธนบุรีเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าบุเรงนอง^{๑๘}

กองทัพกรุงอังวะยกทัพมาทางด่านแม่ละเมา เข้าตีเมืองตาก เมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลก จากนั้นก็ยกทัพมาตั้งที่บ้านงาธานี ช่วงเวลานั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) เจ้าเมืองพิษณุโลกไม่อยู่ภายในเมืองเนื่องจากนำกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสน เมื่อทราบข่าวว่าข้าศึกประชิดเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ก็รีบนำกองทัพไปรักษาเมืองพิษณุโลก เพื่อรอเจ้าพระยาสุรสีห์และบรรดาเจ้าเมืองฝ่ายเหนือกลับลงมา

ต่อมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้นำทัพหลวงขึ้นไปช่วย โดยตั้งทัพหลวงที่ปากน้ำพิงใต้เมืองพิษณุโลก แล้วโปรดให้ตั้งค่ายขึ้นมาตามลำน้ำตั้งแต่บ้านบางทราย บ้านท่าโรง บ้านบางกระดาศ วัดจุฬามณีจนถึงวัดจันทน์ ส่วนกองทัพกรุงอังวะก็ตั้งค่ายรายล้อมเมืองพิษณุโลกเอาไว้ ทั้งกองทัพ

^{๑๖}กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๓๓๒.

^{๑๗}กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๔๙๖.

^{๑๘}สุเนตร ชุตินธรานนท์, **พม่ารบไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๓.

เมืองพิษณุโลกและกองทัพกรุงธนบุรีได้รับฟุ้งตอบโต้กับกองทัพกรุงอังวะโดยตลอด ผลัดกันแพ้บ้าง ชนะบ้าง

ซึ่งประสบกับปัญหาเนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหารเป็นอย่างมาก และเสบียงอาหารที่ฝ่ายกรุงธนบุรีพยายามลำเลียงส่งไปเลี้ยงกองทัพเมืองพิษณุโลกก็ถูกกองกำลังกรุงอังวะมีดักชุมโจมตีแย่งชิงเสบียงโดยตลอด เเสบียงอาหารในเวลานั้นจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการรักษาเมืองพิษณุโลก ดังจะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงกับจะยกกองทัพลงไปป้องกันเสบียงอาหารถึงเมืองนครสวรรค์ ส่วนราชการในเมืองพิษณุโลกนั้นก็ให้เจ้าพระยาสุรสีห์รักษาเมืองเอาไว้ให้ได้^{๑๙}

เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีมีความพยายามในการรักษาเมืองพิษณุโลกเอาไว้ แต่เนื่องจากความขัดสนเสบียงจึงทำให้ฝ่ายเมืองพิษณุโลกไม่อาจจะรักษาเมืองพิษณุโลกเอาไว้ได้ จึงตัดสินใจทิ้งเมืองพิษณุโลก ส่วนฝ่ายอะแซหุ่นก็แม่ทัพกรุงอังวะเมื่อทราบข่าวเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีพาไพร่พลและชาวเมืองแหกหนีออกจากเมืองไปแล้ว “ก็ขับพลทหารเข้าในเมือง ให้จุดเพลิงเผาบ้านเรือนและอารามใหญ่น้อยทุกตำบล แสงเพลิงสว่างดังกลางวัน ให้ไล่จับผู้คนและครอบครัวซึ่งยังตกค้างอยู่ในเมืองหนีออกมาไม่ทันนั้น และเก็บเอาทรัพย์สิ่งสิ้นและเครื่องคัสดราวุธต่างๆ แล้วตั้งอยู่ในเมือง”

แต่ไม่นานนักอะแซหุ่นก็ก็นำกองทัพกลับกรุงอังวะ เนื่องจากว่าพระเจ้ามังระสวรรคตแล้วเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติขึ้นในราชสำนักกรุงอังวะ หลังจากกองทัพกรุงอังวะยกกลับแล้วก็พบว่า บ้านเรือนภายในเมืองพิษณุโลกถูกเผาทั้งหมด “เผาไว้เสียสิ้นยังเหลือแต่พระชินราช”^{๒๐} ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เมืองพิษณุโลกในขณะนั้นคงอยู่ในสภาพหักพังปราศจากผู้คนไม่ต่างอะไรไปจากเมืองร้าง

ในสงครามคราวศึกอะแซหุ่นก็ตีหัวเมืองพิษณุโลกนั้น เมืองนครสวรรค์ไม่ได้เป็นสมรภูมิโดยตรง แต่บรรดาเจ้าเมืองและไพร่พลเมืองนครสวรรค์ได้ถูกเกณฑ์ให้ยกทัพขึ้นไปรับศึกยังเมืองพิษณุโลก ส่วนพื้นที่เมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่ตั้งค่ายสนับสนุนของกองทัพกรุงธนบุรี ในเบื้องต้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีดำรัสให้พระยาราชเศรษฐีคุมทหารกองเงิน ๓,๐๐๐ คนตั้งค่ายรักษาเมืองนครสวรรค์ ในขณะที่เดียวกันกองทัพพระยาราชเศรษฐีน่าจะเป็นฝ่ายรวบรวมเสบียงเพื่อส่งไปยังเมืองพิษณุโลกด้วย และเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีทิ้งเมืองพิษณุโลกแล้วก็ทรงใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ตั้งค่ายทัพหลวง เพื่อกอยสักระหว่างกองทัพกรุงอังวะไม่ให้ยกทัพลงมา ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เรียกว่าค่ายทัพหลวงที่เมืองนครสวรรค์ว่า

^{๑๙}กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน”, ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕๙.

^{๒๐}กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓, หน้า ๕๑๘.

“พระตำหนักค่ายเมืองนครสวรรค์” ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “ค่ายมั่นเมืองนครสวรรค์”

ขณะเดียวกันกองทัพเจ้าพระยานครสวรรค์ก็ถูกตั้งเป็นทัพหน้ายกขึ้นไปตั้งอยู่ที่วัดจันทน์ซึ่งอยู่ใต้เมืองพิษณุโลกลงมาราว ๑ กิโลเมตร ทั้งยังให้คุมทหารกองนอก กองในและกองเกณฑ์หัต ๓,๕๐๐ คน รับพระราชทานอาญาสิทธิ์ให้ไปตั้งค่ายรายสุมขึ้นไปดูเชิงข้าศึก^{๒๑} ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยานครสวรรค์ย้ายกองทัพไปตั้งค่ายที่บ้านแขก และเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลกแล้ว ก็โปรดให้เจ้าพระยานครสวรรค์ยกกองทัพยกขับไล่ตามทหารพม่าไปทางเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย^{๒๒}

หลังจากสิ้นศึกอะแซหุ่่นก็แล้ว ดูเหมือนว่าบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือจะถูกทิ้งร้างเป็นอย่างมาก ทหารพม่ายังไม่ได้ถอยกลับหมด ส่วนหนึ่งยังเที่ยวลาดตระเวนหาเสบียงตามบ้านเมืองต่างๆ ลงมาจนถึงเมืองนครสวรรค์ ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกทัพหลวงจากกรุงธนบุรี ๑๑ กอง มาขับไล่ทหารพม่าที่เมืองนครสวรรค์จนแตกหนีไปทางเมืองกำแพงเพชร พระองค์ทรงยกทัพไล่พม่าขึ้นไปจนถึงบ้านระแหง เมืองตาก แล้วจึงเสด็จกลับลงมากรุงธนบุรี

หลังศึกอะแซหุ่่นก็ตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ.๒๓๑๘ เมืองพิษณุโลกได้ถูกเผาทำลาย และหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้รับผลกระทบ ชาวเมืองต่างแตกฉานชานเข็นหนีเข้าป่าและลงมาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารอบๆ กรุงธนบุรี พอหลังจากภาวะสงครามสงบแล้วก็คงมีชาวเมืองบาง ส่วนที่หลบหนีเข้าป่าเริ่มทยอยกลับเข้ามาอยู่ในเมืองตามเดิม ในช่วงแรกก็คงมีปริมาณน้อยมากจนไม่อาจฟื้นฟูเมืองขึ้นมาใหม่ได้

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ.๒๓๒๕ ก็ได้ทำการฟื้นฟูบ้านเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือขึ้นมาใหม่ โดยทรงตั้งให้แม่ทัพนายกองและขุนนางที่ใกล้ชิดและมีความดีความชอบในการช่วยเหลือราชการของพระองค์ออกไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตามหัวเมืองชั้นเอก โท ตรี จัตวา ในหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือทุกเมือง ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ระบุว่า ครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง “ให้หลวงไชยณรงค์ เป็นพระนครสวรรค์”^{๒๓}

เมืองนครสวรรค์ก็ถูกกล่าวถึงอีกครั้งในช่วงเหตุการณ์สงคราม ๙ ทัพ พ.ศ.๒๓๒๘ ซึ่งครั้งนั้นราชสำนักกรุงอังวะยกทัพลงมาหมายตีกรุงเทพมหานครถึง ๙ ทัพด้วยตัน ครั้งนั้นเมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่ตั้งกองทัพจากกรุงเทพมหานครเพื่อสกัดกั้นกองทัพกรุงอังวะที่ยกลงมาจากเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนา “...และทางเหนือนั้น มีพระราชดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงนรินทรณ์เรนทร์ และเจ้าพระยามหาเสนา พระยาพระคลัง พระยาอุ

^{๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๓.

^{๒๒}อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๔-๕๑๘.

^{๒๓}เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๖๖), หน้า ๑๔.

ไทยธรรม และท้าวพระยาข้าราชการในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ยกกองทัพไปตั้งรับทัพพม่า ณ เมืองนครสวรรค์ทัพหนึ่ง”^{๒๔}

ครั้งนั้นกองทัพของเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์และกรมหลวงนรินทร์ธรณเรศร์ถือพล ๑๕,๐๐๐ คน ไปตั้งค่ายหลวงอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ให้เจ้าพระยามหาเสนาเป็นกองหน้าไปตั้งค่ายอยู่ที่เมืองพิจิตร พระยาพระคลังและพระยาอุไทยธรรมเป็นกองหลังไปตั้งค่ายอยู่ที่เมืองชัยนาท เพื่อระวังพม่าจะยกมาทางเมืองอุทัยธานี ต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ได้เสด็จพระราชดำเนินยกทัพหลวงจากกรุงเทพมหานครขึ้นมาช่วย ณ เมืองนครสวรรค์นี้ด้วย เมื่อทราบข่าวจากกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ซึ่งยกขึ้นไปเมืองกำแพงเพชรว่าข้าศึกถอยกลับไปแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงกลับกรุงเทพมหานคร^{๒๕}

การตั้งค่ายทัพหลวงของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ที่เมืองนครสวรรค์นั้น สันนิษฐานว่าไม่ได้ตั้งค่ายหลวงภายในตัวเมือง หากแต่ตั้งที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออกใต้ตัวเมืองนครสวรรค์ลงไปราว ๕ - ๖ กิโลเมตร ซึ่งอยู่ในเขตค่ายจิระประวัติ มณฑลทหารบกที่ ๓๑ ในปัจจุบัน เนื่องจากว่าเคยมีแนวเทินดินปรากฏอยู่^{๒๖}

หลังจากสงครามครั้งนี้ยุติลง สงครามระหว่างกรุงเทพมหานครกับกรุงอังวะในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็สิ้นสุดลง เมืองนครสวรรค์ในฐานะเมืองทางผ่านของกองทัพก็ไม่ได้เผชิญภาวะสงครามอีก ในขณะเดียวกันมีความเป็นไปได้ว่าได้มีการย้ายตัวเมืองนครสวรรค์ลงไปอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งค่ายหลวง เนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน เกิดหาดใหญ่ขึ้นบังเมืองเดิม กลายเป็นที่กั้นดาน้ำ เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงต้องย้ายเมืองลงมาหาที่ใกล้น้ำตั้งบ้านเรือนและศาลากลางใหม่

ทั้งนี้ คงเป็นเพราะตำแหน่งที่ตั้งค่ายหลวงก็อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา สะดวกต่อการคมนาคมทางเรือ ทั้งนี้ บริเวณนี้ถือเป็นบริเวณที่มีชัยภูมิเหมาะสมและยังมีคันดินค่ายหลวงที่เป็นปราการป้องกันเมืองหากเกิดศึกสงครามอีกด้วย

หลังจากที่มีการย้ายเมืองนครสวรรค์ลงไปตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ตัวเมืองปัจจุบันลงไปราว ๕ - ๖ กิโลเมตร เนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน เกิดหาดใหญ่ขึ้นบังเมืองเดิม กลายเป็นที่กั้นดาน้ำ เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงต้องย้ายเมืองลงมาหาที่ใกล้น้ำตั้งบ้านเรือนและศาลากลางใหม่ดังได้กล่าวไปแล้ว

แต่ต่อมาที่ริมน้ำบริเวณปากน้ำโพเกิดเป็นที่ประชุมชน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่าด้วยมีพวกพ่อค้าที่ปากน้ำโพรับสินค้ากรุงเทพฯ ขึ้นไปไว้จำหน่ายแก่พวกที่ล่องเรือสินค้าลงมาจากเชียงใหม่ เมืองอุตรดิตถ์และเมืองพิษณุโลก แล้วรับซื้อสินค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือส่งลงมาจำหน่ายทางข้างใต้ การซื้อขายรับส่งสินค้ากันที่ปากน้ำโพมีมากขึ้นโดย

^{๒๔}เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๖๗.

^{๒๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖-๗๗.

^{๒๖}กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เทียบตามทางรถไฟ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจรูญจิตรภักดิ์ และฌาปนกิจศพนางจรูญ จิตรภักดิ์ วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๐, หน้า ๓๖-๓๗.

ลำดับ และเมื่อสินค้าไม้ขนสักเจริญขึ้น ที่ปากน้ำโพก็เป็นที่รวบรวมไม้ซุงซึ่งปล่อยลงมาจากข้างเหนือ ก็เกิดเป็นที่ชุมนุมกันของพวกพ่อค้าไม้อีกพวกหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้จึงมีเรือแพขึ้นไปจอดค้าขายในแม่น้ำปิงและแม่น้ำน่านมากมายเหมือนเป็น เมืองหนึ่งในลำน้ำ ที่บนบกทางตอนข้างหน้าเมืองเดิมก็เกิดตลาดห่างห่อ ที่ปากน้ำโพจึงกลายเป็นท่าเล การค้าขายอันสำคัญขึ้นฝ่ายเหนือแห่งหนึ่ง เมื่อในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ครั้นเมื่อจัดมณฑลเทศาภิบาล จึงโปรดให้ย้ายศาลารัฐบาลและบ้านเรือนข้าราชการข้าม ไปสร้างทางฝั่งตะวันตกใต้ตลาดปากน้ำโพ กลับไปอยู่ใกล้กับเมืองเดิม

จากเหตุการณ์ทั้งหมดทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนต้นแตกฉานชานเช่นไปตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อเอาตัวรอดตามภาวะวิสัยที่พึงจะทำได้ ดังนั้น จึงมี ความเป็นไปได้ว่ามีราษฎรกลุ่มหนึ่งซึ่งเคยรับวัฒนธรรมสุโขทัยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอหนองบัว โดยอาจจะเคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครสวรรค์ได้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งในพื้นที่บ้านหนองบัว ในช่วงบ้านเมืองสงบ แต่คงไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เนื่องจากว่าไม่พบ หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานยาวไป จนถึงสมัยสุโขทัยได้ มีเพียงการละเล่นดนตรีมโหรีที่นั่นที่นั่นที่ทำให้สามารถรับรู้ได้ว่าเป็นวัฒนธรรม ร่วมในสมัยสุโขทัย

การเล่นกลองมโหรีเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมสุโขทัย ไม่เคเล ไรค์ นักวิชาการด้านการทวิทยาได้ให้ความเห็นเรื่องกลองมโหรีว่าในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิ ไทยได้มีการนำพระพุทธศาสนาจากลังกาเข้ามา โดยเฉพาะองค์พระมหาสามีสังฆราชและพระผู้ใหญ่ อิกหลายรูปก็มีการไปมาหาสู่กันระหว่างสุโขทัยกับลังกา น่าจะมีการนำมโหรีเข้ามาด้วย เดิม กลองมโหรีใช้ตีประโคมยามสงครามหรือให้กำลังใจทหารในลังกา ต่อมาภายหลังพระมหากษัตริย์ผู้ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงเห็นดนตรีมโหรีและการร่ายรำมโหรีเป็นของสูง จึงมีศรัทธาถวายวัด จนกลายเป็นเครื่องประดับพระบารมีพระบรมสารีริกธาตุ แล้วชาวบ้านยังใช้ดนตรีมโหรีในพิธีมงคล ทุกอย่างส่วนในบ้านหนองบัว-หนองกลับยังมีการใช้ดนตรีมโหรีในงานอวมงคลอย่างงานศพด้วย

๓. การเข้ามาของชาวจีนในเขตอำเภอหนองบัว

หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ระบบการค้าแบบทุนนิยมหรือเสรีนิยมเข้ามา กรุงเก่าหรือพระนครศรีอยุธยา กลายเป็นแหล่งรวมสินค้าสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นข้าวและไม้สักจากภาคเหนือตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาและ แม่น้ำป่าสัก ซึ่งเตรียมส่งไปกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ตั้งอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ

การขยายตัวทางการค้านี้เองเป็นผลให้มีชาวจีนหลั่งไหลเข้ามาขายแรงงานและประกอบ การค้าตามหัวเมืองต่างๆ มากขึ้น ชาวจีนเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจ ในเมืองเพชรบูรณ์ในฐานะเป็นหัวเมืองใหญ่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยเริ่มมีชาวจีนกลุ่ม แต่จิ๋วและไหหลำ เข้ามาประกอบกิจการรายย่อยและการค้าขนาดใหญ่

ชาวจีนที่เข้ามาในช่วงระยะแรกก็จะนำเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำป่าสักจากพระนครศรีอยุธยาและเมืองสระบุรี เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองเพชรบูรณ์ ส่วนหนึ่งเข้ามาทางแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่าน เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองนครสวรรค์และอำเภอต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น อำเภอชุมแสง อำเภอพยุหะคีรี เป็นต้น

หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๔ ทำให้เกิดการตื่นตัวของราษฎรเกี่ยวกับการพัฒนาและการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อส่งขายมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่งได้เดินทางมาตามเส้นทางคมนาคมทางบกที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดนครสวรรค์กับจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเส้นทางนี้ได้ผ่านบริเวณพื้นที่อำเภอหนองบัว ชาวจีนจึงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตบ้านหนองบัวซึ่งเป็นพื้นที่ด้านในไม่ติดกับแม่น้ำใหญ่ โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับถนนและเป็นจุดรับซื้อข้าวและสินค้าทางการเกษตร รวมทั้งนำสินค้าจากกรุงเทพฯ เช่น เสื้อผ้า กระป๋องน้ำปลาและอุปกรณ์ทางการเกษตร ขึ้นมาขายให้กับราษฎร

ต่อมาชาวจีนกลุ่มนี้หลายคนก็ได้แต่งงานกับชาวไทยพื้นถิ่นและตั้งหลักปักฐานอย่างเป็นทางการ ทำการขยายกิจการการค้าและการเป็นผู้รับซื้อสินค้าในลักษณะ “พ่อค้าคนกลาง” ไปตามชุมชนต่างๆ ที่เริ่มขยายชุมชนออกไปตามที่ราบซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจต่างๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลือง และถั่วเขียว เป็นต้น ชาวจีนเหล่านี้ได้รวมตัวกันทำกิจกรรมและมีการสร้างศาลเจ้าอย่างวัฒนธรรมจีนขึ้นมาเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวจีนในตัวอำเภอหนองบัว

ชาวจีนกลุ่มนี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับถนน และประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง ทำธุรกิจรับซื้อพืชไร่และผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลืองและถั่วเขียว จากชาวไทยพื้นถิ่นและชาวอีสานที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในละแวกใกล้เคียง แล้วส่งไปขายต่อยังจังหวัดนครสวรรค์หรือจังหวัดลพบุรี บางคนก็ทำธุรกิจร้านขายของชำ จนทำให้มีผู้คนจากต่างจังหวัดอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตท้องที่อำเภอหนองบัวในปัจจุบันเป็นจำนวนมาก

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก็ทำให้ชาวจีนต้องปรับตัว ชาวจีนชนชั้นนำในอำเภอหนองบัวต้องพัฒนาตัวเองให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป กลุ่มชาวจีนชนชั้นนำสะสมทุนจากการค้ารูปแบบต่างๆ อย่างพ่อค้าคนกลาง นายทุนเงินกู้ กลายเป็นเจ้าของทุนในหลายด้าน ทั้งการเกษตร อุตสาหกรรม และคมนาคม แต่ถึงกระนั้น ก็ยังเป็นผู้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอหนองบัวจนถึงปัจจุบัน

๔. พัฒนาการความเป็นอำเภอของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอและจังหวัดข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอบางมูลนากและอำเภอดงเจริญ จังหวัดพิจิตร
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอชนแดนและอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอไพศาลีและอำเภอนาทะโก จังหวัดนครสวรรค์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์

เดิมทีนั้นบริเวณส่วนหนึ่งของอำเภอนองบัวขึ้นกับอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ต่อมาทางราชการเห็นว่าชุมชนหนองบัวเป็นชุมชนใหญ่และอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอชุมแสง สมควรที่จะแยกออกมาเป็นอีกอำเภอหนึ่ง เพื่อความสะดวกในการคมนาคม การปกครองและการบริหารราชการต่างๆ วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๔๙๐ กระทรวงมหาดไทยจึงได้แยกพื้นที่ตำบลหนองบัว ตำบลห้วยร่วม และตำบลห้วยใหญ่ อำเภอชุมแสง มาตั้งเป็น กิ่งอำเภอนองบัว ขึ้นกับอำเภอชุมแสง

ต่อมาวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๙๑ โอนพื้นที่ตำบลธารทหาร (ยกเว้นหมู่ที่ ๑) ของอำเภอนาทะโก ไปขึ้นกับกิ่งอำเภอนองบัว อำเภอชุมแสง วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓ เปลี่ยนแปลงเขตจังหวัดพิจิตร และจังหวัดนครสวรรค์ โดยโอนพื้นที่ตำบลหนองกลับ อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร มาขึ้นกับกิ่งอำเภอนองบัว อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๙๙ ยกฐานะจากกิ่งอำเภอนองบัว อำเภอชุมแสง เป็น อำเภอนองบัว และวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๐๕ ตั้งตำบลห้วยถั่วเหนือ แยกออกจากตำบลห้วยใหญ่ และตั้งตำบลห้วยถั่วใต้ แยกออกจากตำบลห้วยใหญ่ วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๐ ตั้งตำบลทุ่งทอง แยกออกจากตำบลหนองกลับ และตั้งตำบลวังบ่อ แยกออกจากตำบลธารทหาร

ปัจจุบันอำเภอนองบัวแบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล ๑๐๗ หมู่บ้าน ดังนี้

๑. ตำบลหนองบัว	จำนวน	๒๐ หมู่บ้าน
๒. ตำบลหนองกลับ	จำนวน	๑๕ หมู่บ้าน
๓. ตำบลธารทหาร	จำนวน	๙ หมู่บ้าน
๔. ตำบลห้วยร่วม	จำนวน	๑๑ หมู่บ้าน
๕. ตำบลห้วยถั่วใต้	จำนวน	๗ หมู่บ้าน
๖. ตำบลห้วยถั่วเหนือ	จำนวน	๙ หมู่บ้าน
๗. ตำบลห้วยใหญ่	จำนวน	๖ หมู่บ้าน
๘. ตำบลทุ่งทอง	จำนวน	๑๔ หมู่บ้าน
๙. ตำบลวังบ่อ	จำนวน	๑๖ หมู่บ้าน

พัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ของชาวอำเภอนองบัวได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอำเภอที่ไม่มีแม่น้ำสายใหญ่ไหลผ่าน ทางด้านทิศตะวันออกมีภูเขาทั้งระหว่างทางเมืองและมีแม่น้ำสายใหญ่คือแม่น้ำน่านไหลผ่าน จากอำเภอชุมแสงซึ่งมีความเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าขายในสมัยโบราณผ่านทางเรือ ทำให้อำเภอนองบัวนี้รับวัฒนธรรมจากสถานที่หลายๆ แห่ง ผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากทางทิศตะวันออกผสมกับผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ ในขณะเดียวกันทำให้มีอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน แต่ถึงกระนั้นวัฒนธรรมยังมีความหลากหลาย ที่ยึดติดกับพระพุทธศาสนาที่ชาวอำเภอนองบัวได้ยึดเป็นพื้นฐานในการดำเนิน

ชีวิตแม้จะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่ปัจจุบันนี้ได้หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมเดียวกันได้อย่างลงตัวและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นอำเภอหนองบัวในปัจจุบัน

๔.๑.๒ การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ผลการศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ในประเด็นที่ ๒ เพื่อที่จะค้นคว้าในภาพรวมเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่นโดยการศึกษาเชิงพื้นที่โดยมีชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในการค้นคว้า เพื่อเป็นการยืนยันความถูกต้องในประเด็นดังกล่าว ในขณะเดียวกันยังได้เน้นศึกษาเฉพาะประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่มีความโดดเด่นสามารถที่จะต่อยอดเพื่อสนองต่อการจัดทำเป็นข้อมูลเพื่อส่งเสริมชุมชนท่องเที่ยววิถีวิถีภายใต้โครงการที่ภาครัฐขับเคลื่อน และตอบโจทย์วิจัยเรื่องนวัตวิถีรักถิ่นที่มีจุดประสงค์ที่จะค้นหาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่สามารถยกระดับให้เป็นจุดที่น่าสนใจและเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น เพื่อที่นำเสนอจุดเด่นต่อเวทีสาธารณะต่อไป โดยมีผลวิจัยดังต่อไปนี้

๑. วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี

๑) วัฒนธรรมทางภาษา พบว่า ชาวอำเภอหนองบัวโดยเฉพาะในพื้นที่ศึกษาซึ่งเป็นพื้นที่ภายใต้การปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัวประกอบไปด้วย ๑๕ ชุมชน ครอบคลุม ๒ ตำบล คือ ตำบลหนองบัวและตำบลหนองกลับ และชุมชนรอบนอกทั้ง ๗) ตำบล ประกอบด้วย ๑) ตำบลธารทหาร ๒) ตำบลห้วยร่วม ๓) อำเภอห้วยถั่วใต้ ๔) ตำบลห้วยถั่วเหนือ ๕) ตำบลห้วยใหญ่ ๖) ตำบลทุ่งทอง และ ๗) ตำบลวังป่อ

ทั้งสองส่วนนี้จะมีลักษณะการใช้ภาษาที่แตกต่างกันเมื่อเปรียบเทียบแล้ว พบว่าชุมชนในเขตปกครองของเทศบาลอำเภอหนองบัวจะใช้ภาษาท้องถิ่นในการสื่อสารเพียงภาษาเดียว ซึ่งต่างจากชุมชนรอบนอกทั้ง ๗ ตำบลดังที่กล่าวไปแล้ว ส่วนใหญ่จะมีการใช้ภาษาที่ผสมผสานตามกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัวในภายหลังซึ่งจะประกอบไปด้วย ภาษาไทยโคราช ภาษาไทยอีสาน และภาษาไทยของท้องถิ่น เป็นต้น

แต่ในการศึกษาในครั้งนี้ได้มุ่งศึกษาในพื้นที่เขตปกครองของเทศบาลตำบลหนองบัวตำบล ๑๕ ชุมชน พบว่าชาวอำเภอหนองบัวในเขตเมืองจะมีภาษาพูดที่เป็นลักษณะเฉพาะซึ่งคล้ายคลึงกับกลุ่มภาษาตามลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำน่าน ในตอนกลางของประเทศที่จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดชัยนาท จังหวัดพิจิตรและสุโขทัย ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางด้านทิศตะวันตก

ลักษณะของภาษาที่ค้นพบโดยวิธีการสัมภาษณ์และสนทนากับชาวบ้านในอำเภอหนองบัวพบว่า ปัจจุบันนี้ถึงแม้การสื่อสารและเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้สื่อภายนอกเข้ามามีบทบาทในชุมชนอำเภอหนองบัว แต่กลับพบว่า ปัจจุบันนี้การใช้ภาษาของชาวอำเภอหนองบัว ยังใช้ภาษาดั้งเดิม

ในการสื่อสารของคนทุกวัย แต่ลักษณะความเป็นภาษาดั้งเดิมก็จะเริ่มเป็นภาษาไทยแบบภาษากลางมากยิ่งขึ้นซึ่งบางคำที่ใช้เฉพาะเริ่มหายไปบ้างเป็นบางส่วน ในภาพรวมก็ถือว่าภาษาที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบันยังเป็นภาษาดั้งเดิมแต่มีความเข้มข้นน้อยลงในกลุ่มวัยรุ่น จะมีความเข้มข้นในกลุ่มวัยกลางคน และกลุ่มผู้สูงอายุลักษณะภาษานั้นจะมีการออกเสียงที่เหน่อ แต่ไม่ถึงกับในกลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนล่างเช่นสุพรรณ กาญจนบุรี นครปฐม แต่จะมีลักษณะที่เหน่อคล้ายๆ กับกลุ่มจังหวัดในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่านตอนกลางที่จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดชัยนาท จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร และจังหวัดสุโขทัย แต่จะมีการใช้ศัพท์ที่แตกต่างกันเป็นลักษณะเฉพาะ ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๑ แสดงการเปรียบเทียบภาษา

ที่	ภาษาไทย (กลาง)	ภาษาท้องถิ่น	หมายเหตุ
๑	ไปซื้อเนื้อหมูที่ตลาด	ไปซื้อเนื้อหมูที่ตลาด	ข้อสังเกตจะเห็นได้ว่าภาษากลางกับภาษาถิ่น นั้น จะ มีความแตกต่างกันโดยนำวรรณยุกต์ คือ “ไม่เอก”ไปเติมในบางคำที่ออกเสียง “สามัญ” ก็จะทำให้ภาษานั้นมีความและแตกต่างไปจากเดิม ดังตัวอย่าง
๒	เห็นรองเท้าของฉันใหม่	เห็นรองเท้าของฉันใหม่	
๓	หมากัด	หมากัด	

นอกจากเอกลักษณ์ด้านการออกเสียงที่มีลักษณะเฉพาะแล้ว คำเรียกบางอย่าง คน สัตว์ สิ่งของ ก็ยังมีลักษณะเฉพาะ เช่น ปลาเค็มเรียกว่าปลาเกลือ ปลาร้าสับเรียกว่าพริกเกลือ รองเท้าเรียกว่าเกือก ผ้าขนหนูเรียกผ้าห่ม ส่วนผ้าห่มจะเรียกมุ้งห่ม เป็นต้น

๒. ประวัติศาสตร์โบราณคดีวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑) **ร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดี** นครสวรรค์ เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีการค้นพบร่องรอยชุมชนโบราณสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา มีการพบร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดีเกือบทุกอำเภอของจังหวัด อาทิเช่น เมืองโบราณจันเสน อำเภอตาคลี ที่มีชื่อเสียงโด่งดังในการจัดพิพิธภัณฑ์จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด, เมืองโบราณทัพชุมพล อำเภอเมืองนครสวรรค์, เมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย และเมืองโบราณโคกไม้

เดนหรือเมืองบน อำเภอยะหริ่ง สืบเนื่องมาจนถึงถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมเขมรโบราณ วัฒนธรรมสุโขทัย วัฒนธรรมอยุธยา เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๗}

๒) ชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง วัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างความสงบสันติสุขขึ้นในชุมชน ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการบรณารายหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่มีความน่าสนใจแห่งหนึ่งในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แม้ว่าความเป็นมาของวัดหนองม่วงตามหลักฐานราชการจะมีอายุไม่มากนัก แต่พื้นที่แห่งนี้ก็มีร่องรอยการถูกใช้งานในลักษณะพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว

ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับวัดหนองม่วง วัดหนองม่วง ตั้งอยู่ในท้องที่หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๙ ไร่ ๓ งาน ๔๑ ตารางวา น.ส. เลขที่ ๑๙๑ มีที่ธรณีสงฆ์จำนวน ๒ แปลงเนื้อที่ ๑๙ ไร่ ๓ งาน ๔๑ ตารางวา โฉนดที่ดินเลขที่ ๑๙๑ น. ส. ๓ เลขที่ ๑๙๐

ภายในวัดหนองม่วงมีอาคารเสนาสนะที่สำคัญ ได้แก่ ศาลาการเปรียญ กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๖๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ หอสวดมนต์ กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ภูมิสงฆ์ จำนวน ๗ หลังเป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ วิหาร กว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก นอกจากนี้ ยังมีโรงครัว ๑ หลัง เรือนเก็บพัสดุ ๑ หลัง เรือนรับรอง ๑ หลัง และมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง อยู่ภายในวัดด้วย^{๒๘}

๓) ร่องรอยชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในบริเวณใกล้เคียงวัดหนองม่วง ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดหนองม่วงมีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณหนองสรวงซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบทุ่งนาของชาวบ้าน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดหนองม่วง ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ จากการสัมภาษณ์เจ้าของที่ดินทำให้ทราบว่าบริเวณดังกล่าวมีการพบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก^{๒๙} ต่อมาจึงมีผู้มาขอเช่าที่ดินทำการศึกษาของมีค่า ทำให้มีการขุดพบโบราณวัตถุประเภทต่างๆ จำนวนมาก เช่น ภาชนะดินเผา ขวานหินขัด เครื่องมือโลหะ กำไลหิน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น ซึ่งพบปะปนกับเศษกระดูกมนุษย์ ส่วนที่เป็นรายละเอียดสำคัญของโบราณวัตถุที่พบนั้น กลุ่มผู้ที่ทำการขุดไม่ได้แจ้งให้เจ้าของที่ดินทราบ ภายหลังเจ้าของที่ดินจึงไม่

^{๒๗} ธนิต อยู่โพธิ์, โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๘).

^{๒๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๒๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๘, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

อนุญาตให้ทำการขุดต่อ แต่ก็ทำให้มีการพบเศษกระดูกมนุษย์และเศษภาชนะดินเผากระจายทั่วบริเวณที่นา^{๓๐}

จากการสำรวจของคณะวิจัยเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๖๓ พบว่าในพื้นที่หนองสรวงมีเศษภาชนะดินเผาแบบที่เผาด้วยความร้อนไม่มาก ด้านนอกมีการตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด และมีเศษกระดูกมนุษย์กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการสำรวจพบชิ้นส่วนตะกรันเหล็กจำนวนหนึ่ง

เมื่อพิจารณาจากโบราณวัตถุที่พบซึ่งมีลักษณะเดียวกับเศษภาชนะดินเผาที่พบตามแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่ในบริเวณจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนองบัว จึงทำให้สันนิษฐานแหล่งโบราณคดีหนองสรวงน่าจะเคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาก่อน ด้วยทำเลที่ตั้งเป็นที่ราบที่กั้นลำห้วยซึ่งไหลมาจากบริเวณเขาพระทางทิศตะวันออกของอำเภอนองบัว ทั้งนี้ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อาจมีมนุษย์อาศัยอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ยุคเหล็ก) ที่มีการถลุงแร่เหล็กมาใช้เองต่อเนื่องกับช่วงต้นสมัยทวารวดี เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและของมีค่ากับสังคมภายนอก ดังจะพบว่าการพบลูกปัดหินและลูกปัดแก้วจำนวนมากในแหล่งโบราณคดีนี้ ซึ่งลูกปัดหินและลูกปัดแก้วก็เป็นที่นิยมอย่างมากในช่วงสมัยทวารวดีอีกด้วย

การพบร่องรอยชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณใกล้เคียงวัดหนองม่วงมีความสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตที่มักคำนึงถึงการสร้างที่อยู่อาศัยจะต้องอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเป็นสำคัญ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ใช้ในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่งอาหาร รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมจากชุมชนหนึ่งไปอีกชุมชนหนึ่งอีกด้วย ดังนั้นเราจึงพบว่า มีการค้นพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณมากมายกระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งสายเล็ก สายใหญ่และแหล่งน้ำอื่นๆ เช่น หนองหรือบึง เป็นต้น แม้กระทั่งในปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังคงอาศัยที่ราบลุ่มน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน

นอกจากนี้ ในพื้นที่อำเภอใกล้เคียงกับอำเภอนองบัว ยังมีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นร่องรอยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๐๐๐ – ๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว บางแห่งอาจไกลถึง ๔,๕๐๐๐ - ๓,๕๐๐๐ ปีมาแล้ว เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มักเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานโดยพิจารณาถึงแหล่งน้ำ พื้นที่ราบสำหรับการปลูกข้าว และพื้นที่แบบลอนลูกคลื่นสำหรับปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ ลานสัตว์ป่าและเก็บพืชป่า ดังตัวอย่างแหล่งโบราณคดี เช่น บ้านพุขมิ้น บ้านพุช้างลั่ง บ้านจันเสน บ้านใหม่ชัยมงคล ในเขตอำเภอตากลี บ้านหนองใหญ่ บ้านพุนิมิต บ้านชั้ตะเคียน ในเขตอำเภอดงพญา เป็นต้น ซึ่งล้วนอยู่ไม่ไกลจากแหล่งโบราณคดีหนองสรวงเท่าใดนัก

^{๓๐}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

๔) ร่องรอยวัฒนธรรมสมัยทวารวดีในพื้นที่วัดหนองม่วง ในบริเวณวัดหนองม่วง มีเนินดินย่อมๆ อยู่ใกล้กับหนองม่วงซึ่งเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ของชุมชน มีการพบหินตั้งปักอยู่รอบเนินดินที่มีอิฐดินเผาปะปนอยู่ ในลักษณะ ๘ ทิศ เช่นเดียวกับการปักใบเสมา หินตั้งที่พบเป็นแท่งหินธรรมชาติไม่มีการตกแต่งรูปทรงและสลักลวดลายแต่อย่างใด หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตสีชมพูซึ่งไม่ปรากฏในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว หากแต่มีความใกล้เคียงกับกลุ่มหินที่บริเวณเขาพระทางทิศตะวันออกของอำเภอหนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าหินเหล่านี้จะถูกเคลื่อนย้ายมาจากเขาพระ เพื่อปักเป็นสัญลักษณ์เขตพัทธสีมาหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของชุมชนในวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ทั้งนี้ เนื่องจากว่าคติการใช้แท่งหินธรรมชาติมาปักแสดงเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีบริเวณใกล้เคียงกับอำเภอหนองบัว อย่างชุมชนโบราณเมืองโคกไม้เดนก็มีการพบการนำแท่งหินธรรมชาติมาใช้ในการปักกำหนดเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน^{๓๑}

นอกจากนี้ ตำแหน่งที่ตั้งของวัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว ยังอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างชุมชนโบราณสมัยทวารวดีที่อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร กับชุมชนโบราณเมืองไพสาลีซึ่งเป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดีที่อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอหนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าบริเวณบ้านหนองม่วงอาจเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี แต่อาจไม่ได้เป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมืองที่มีคูน้ำคันดิน อาจเป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านที่มีพัฒนาการมาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บริเวณหนองสรวงก็เป็นได้ ปัจจุบันหินตั้งกลุ่มนี้ทางวัดได้มีการขุดหินตั้งดังกล่าวขึ้นมาและปักไว้ในตำแหน่งใกล้เคียงที่เดิม เพื่อให้เห็นหินตั้งชัดเจนขึ้น

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ก็จะพบว่า ในเขตจังหวัดนครสวรรค์มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณในสมัยทวารวดีหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เช่น เมืองบนในเขตตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี เมืองจันเสนในเขตตำบลจันเสน อำเภอตาคลี เมืองดอนคาในเขตตำบลท่าตะโก อำเภอท่าตะโก เมืองไพสาลีในเขตตำบลไชยสำโรง อำเภอไพสาลี เมืองดงแม่นางเมืองในเขตตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย เมืองทัพชุมพลในเขตตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณอำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร ซึ่งอยู่ห่างจากวัดหนองม่วงไปทางทิศเหนือประมาณ ๔๐ กิโลเมตรก็มีร่องรอยชุมชนโบราณสมัยทวารวดีเช่นเดียวกัน ปกติแล้วชุมชนโบราณเหล่านี้มีการพบโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ และมีการพบโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แทนบดยา ภาชนะดินเผารูปแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น

นอกจากนี้ บริเวณเมืองโบราณโคกไม้เดนยังมีการพบกลุ่มแผ่นหินตั้งหรือใบเสมาคู่ปักตามทิศทั้ง ๘ ลักษณะใบเสมาไม่มีการลวดลายแต่เป็นแผ่นหินธรรมชาติ รูปแบบการปักหินตั้งหรือใบ

^{๓๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๓, ๔ กันยายน ๒๕๖๓.

เสมาเช่นนี้พบได้ทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และที่วัดพระพรามค์เหลืองริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีใบเสมาหรือหินตั้งขนาดใหญ่สมัยทวารวดีปักอยู่ ๑ ใบ ซึ่งถือเป็นรูปแบบการปักหินตั้งที่คล้ายคลึงกับกลุ่มหินตั้งที่พบภายในวัดหนองม่วงอีกด้วย

ปัจจุบันทางวัดหนองม่วงได้มีการสร้างอาคารที่เรียกว่า “วิหาร” ขึ้นในบริเวณกึ่งกลางของกลุ่มหินตั้งดังกล่าว และใช้เป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญ รวมทั้งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธาเป็นอย่างมาก

๕) ร่องรอยโบราณสมัยอยุธยาในวัดหนองม่วงและบริเวณใกล้เคียง ด้วยพื้นที่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์และใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง จึงทำให้ผู้คนที่ย้ายมาอยู่ในบริเวณอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความสืบเนื่องกัน เพียงแต่มีผู้คนต่างบ้านต่างเมืองและใกล้เคียงเดินทางสัญจรไปมาผ่านบริเวณดังกล่าวและมีการตั้งถิ่นฐานเป็นการชั่วคราวเท่านั้น สอดคล้องกับการพบหลักฐานโบราณคดีที่ไม่ปรากฏความสืบเนื่องทางพัฒนาการการใช้งานในพื้นที่เลย จากเหตุการณ์ความไม่สงบในภาวะสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับพม่าที่มีการเคลื่อนทัพตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นที่พักพิงพลมาโดยตลอดแทบทุกสงครามสำคัญๆ จึงมีผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนต้นแตกฉาน ชานเข็นไปตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อเอาตัวรอดตามภาวะวิสัยที่พึงทำได้

ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่ามีราษฎรกลุ่มหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอหนองบัว โดยอาจจะเคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครสวรรค์ได้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งในพื้นที่บ้านหนองม่วงในช่วงบ้านเมืองสงบ แต่คงไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือสมัยสุโขทัย เนื่องจากไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานยาวไปจนถึงสมัยสุโขทัยได้^{๓๒}

มีการพบซากโบราณสถานซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นซากวิหารของวัดในสมัยอยุธยาอยู่กลางทุ่งนาทางทิศเหนือของบ้านหนองม่วง ตำบลหนองกลับ ชาวบ้านในละแวกนั้นเรียกว่า “เนินโบสถ์” แม้ว่าในสภาพปัจจุบันจะถูกทำลายจากการปรับที่ดินเพื่อใช้งาน แต่ก็มีคำบอกเล่าของชาวบ้านและคนที่รับจ้างขุดดินมาปรับพื้นที่ดังกล่าวยืนยันข้อมูลได้^{๓๓}

จากการสำรวจและสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๖๓ พบว่าเนินดินดังกล่าวมีก้อนหินแกรนิตสีชมพูปัดกลมในลักษณะสี่เหลี่ยม ขนาดความกว้าง ๑๐ X ๑๐ เมตร หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตสีชมพูซึ่งไม่ปรากฏในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว หากแต่มีความใกล้เคียงกับกลุ่มหิน

^{๓๒} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนครสวรรค์**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔).

^{๓๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๔, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ที่บริเวณเขาพระทางทิศตะวันออกของอำเภอหนองบัว จึงมีความเป็นไปได้ว่าหินเหล่านี้น่าจะถูกลูกเคลื่อนย้ายมาจากเขาพระ เพื่อประกอบอาคารในสมัยอยุธยา^{๓๔}

เหตุที่สันนิษฐานว่า โบราณสถานแห่งนี้เป็นสิ่งปลูกสร้างในสมัยอยุธยานั้น เนื่องจากว่านอกเหนือจากการพบแท่งหินที่ปักล้อมดังกล่าวแล้ว ภายในเนินดินแห่งนี้มีการพบเศษอิฐดินเผา รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวนหนึ่ง มีขนาดประมาณ ๑๐ X ๒๕ เซนติเมตร และหนาประมาณ ๒ - ๓ เซนติเมตร มีเกล็ดผสมเล็กน้อย เนื้ออิฐไม่แน่นมาก เนื่องจากดินที่ใช้ปั้นอิฐน่าจะเป็นดินในบริเวณแถบนี้ซึ่งไม่ใช่ดินเดียวแต่มีกรวดทรายปะปนจำนวนมาก อิฐดังกล่าวมีลักษณะขนาดและรูปทรงใกล้เคียงกับอิฐที่นิยมใช้ในสมัยอยุธยา^{๓๕}

ในขณะเดียวกันก็มีการพบเศษอิฐลักษณะเช่นเดียวกันนี้ที่บริเวณทิศตะวันออกภายในเขตหินตั้งที่วัดหนองม่วงด้วย แม้จะมีการพบเศษอิฐในพื้นที่ด้านหลังวิหารวัดหนองม่วงจำนวนไม่มาก ทั้งนี้เนื่องจากการขุดลอกหนองม่วงแล้วนำดินมาถมด้านหลังวิหาร จึงทำให้ในปัจจุบันมีการพบเศษอิฐจำนวนไม่มาก^{๓๖} หากแต่คำบอกเล่าของชาวบ้านนั้นระบุว่าเดิมทีนั้นมีการพบเศษอิฐเป็นเนิ่นย่อนๆ เลยทีเดียว การพบร่องรอยเศษอิฐดังกล่าวถือเป็นหลักฐานที่สะท้อนหรือทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยาได้มีการใช้งานพื้นที่ภายในกลุ่มหินตั้งในวัดหนองม่วงประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วย

นอกจากนี้ จากการพบโบราณสถานดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยาในบริเวณอำเภอหนองบัวอาจจะมีชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านในสมัยอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดหนองม่วงอย่างน้อย ๒ แห่ง แต่ภายหลังคงเผชิญกับภาวะสงครามจึงได้ทิ้งร้างโยกย้ายถิ่นฐานจนทำให้ศาสนสถานทั้งสองแห่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

๖) การสร้างวัดหนองม่วงในยุคปัจจุบัน ก่อนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านหนองม่วงยุคปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้ทราบว่าเดิมทีบริเวณวัดหนองม่วงเป็นปารักร้างอยู่ใกล้กับหนองม่วงซึ่งมีต้นมะม่วงป่าขนาดใหญ่ขึ้นอยู่จนเป็นที่มาของชื่อ “หนองม่วง” ผู้คนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณตำบลหนองกลับได้เข้ามาพบร่องรอยการปักหินตั้งและซากอิฐดินเผาอันเป็นสัญลักษณ์ของโบราณสถานและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคยถูกใช้งานเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่อดีตกาล จึงปรากฏข้อมูลว่ามีการพบร่องรอยเสาไม้ซึ่งเป็นลักษณะเสาอาคาร และมีการทำเป็นเพิงชั่วคราวเพื่อใช้ในการทำสังฆกรรม เช่น มีการประกอบพิธีอุปสมบทในบริเวณดังกล่าวนี้ด้วย ภายหลังเมื่อมีการสร้างวัดหนองบัวและสร้างโบสถ์ขึ้นจึงไม่มีการทำสังฆกรรมในพื้นที่นี้ จนปล่อยให้รกร้างไป^{๓๗}

^{๓๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๕, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๖, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๗, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๘, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ต่อมามีการพัฒนาพื้นที่ป่ากร้างติดกับหนองม่วงให้เป็นพื้นที่สำนักสงฆ์โดยได้เริ่มพัฒนาใน พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยพระครูภาวนาวรคุณ (พยนต์ เขมเทโว) เจ้าอาวาสวัดเกตุมดีศรีวราราม ตำบลบางโหนด อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร และพระครูวิสุทธิภาวนาคูณ (โกศล จันทวนโณ) เจ้าอาวาสวัดทับคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์) ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร เป็นผู้นำในการพัฒนา ซึ่งชาวบ้านเล่าว่า พระครูวิสุทธิภาวนาคูณ (โกศล จันทวนโณ) ได้ทำการภาวนาจนเกิดนิมิตเห็นพื้นที่วัดหนองม่วงว่าเป็นวัดเก่าแก่ จึงได้นำคณะศิษย์มาพัฒนา และท่านเป็นผู้ชี้จุดที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่หินตั้งภายในวัดหนองม่วงปักอยู่ จนครบทั้ง ๘ หลัก ซึ่งอยู่ในลักษณะผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า^{๓๘}

พระครูวิสุทธิภาวนาคูณ (โกศล จันทวนโณ) ได้ส่งพระภิกษุจำนวน ๕ รูป ซึ่งมีทั้งพระภิกษุชาวไทยและชาวต่างประเทศมาจำพรรษาและพัฒนาเป็นที่ปฏิบัติธรรมโดยใช้ชื่อสถานที่ว่า “สวนบัวหลวง” จากนั้นก็มีพระภิกษุเข้ามาพำนักจำพรรษาอย่างต่อเนื่อง และมีการสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการบำเพ็ญกุศล จนได้รับการพัฒนาและยกสถานะเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยใช้ชื่อ “วัดหนองม่วง” ปัจจุบันวัดหนองม่วงมีพระในภิกขุสามเณร ๒๐ รูป เป็นเจ้าอาวาส และได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนตำบลหนองกลับ^{๓๙}

จากร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปรากฏทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณวัดหนองม่วงน่าจะเคยเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว ดังมีการพบร่องรอยการปักหินตั้งจำนวน ๘ หลัก ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หินตั้งกลุ่มนี้เป็นหินแกรนิตจากเขาพระในเขตอำเภอหนองบัว ไม่มีการสลักลวดลายอย่างไบเซมาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มหินตั้งที่พบในเขตชุมชนโบราณเมืองโคกไม้เดนหรือเมืองบน อำเภอพยุหะคีรี ซึ่งเป็นชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี

ต่อมาการรับรู้เกี่ยวกับการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยตลอดดังพบเศษอิฐจำนวนหนึ่งอยู่ภายในพื้นที่เขตการปักหินตั้ง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มอิฐที่พบในโบราณสถานสมัยอยุธยาบริเวณเนินโบสถ์ที่อยู่ไม่ไกลจากวัดหนองม่วงมากนัก ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยายังคงมีการใช้พื้นที่บริเวณวัดหนองม่วงประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และมีการใช้งานเรื่อยมาจนถึงราว พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงเลิกมีการใช้พื้นที่นี้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและปล่อยให้รกร้างไป

ดังนั้น วัดหนองม่วงและแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงจึงเป็นแหล่งโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่ทำให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะได้รับ

^{๓๘}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๙, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๓๙}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๐, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

การศึกษาสืบค้นและเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของชุมชนต่อไป

๔.๑.๓ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ

ด้านวัฒนธรรมทางวัตถุที่พบในอำเภอนองบัวและออกเป็น ๔ ประเภท คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ซึ่งเป็นความเกี่ยวข้องกับความสุขทางด้านกาย โดยเฉพาะการกิน ดื่มน้ำสุกมี ความสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ ได้แก่ สิ่งจำเป็นเบื้องต้นในการดำรงชีวิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) อาหาร ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และนัยยะสำคัญเกี่ยวกับเรื่องอาหารท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว ถือเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมทางวัตถุ ๔ ประเภทที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า มีอาหารทั้งประเภทคาวและหวานที่ถือเป็นอัตลักษณ์ประจำท้องถิ่น สามารถจะนำมาเป็นจุดเด่น ยกย่องให้เป็นของดีประจำอำเภอนองบัว แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท อาหารคาว เช่น แกงพริกเกลือและปลาร้าสับ อาหารหวาน ได้แก่ ขนมหวานหลายชนิด เช่น ข้าวเม่าหรือกระยาसारท ขนมห้าวโปรง ขนมน้ำใส้ใส้ ขนมหง ขนมหอมกลอ^{๔๐} ดังภาพ

แผนภาพที่ ๔.๑ ผลิตภัณฑ์อาหารหวาน

ยิ่งไปกว่านั้นอาหารของชาวอำเภอนองบัว ยังสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันในการวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนออกเป็น ๕ กลุ่ม กลุ่มที่ ๑ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ กลุ่มที่ ๒ กลุ่ม

^{๔๐}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๑, ๕ กันยายน ๒๕๖๓.

ผลิตภัณฑ์แปรรูปไม้จริง กลุ่มที่ ๓ กลุ่มผลิตภัณฑ์รักษ์โลกทดบรรจุภัณฑ์แทนพลาสติก กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ขนมไทยและธนาณีกว๊วย และกลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์พริกเกลือ (ปลาร้าสับ)^{๔๑} ดังภาพ

แผนภาพที่ ๔.๒ ผลิตภัณฑ์ชุมชน “พริกเกลือ ปลาร้าสับ”

จะเห็นได้ว่าในบรรดาผลผลิตที่เกิดจากการวิจัยครั้งนี้ ได้มีการส่งเสริมอาชีพออกเป็น ๕ กลุ่ม ซึ่งมีจำนวน ๒ กลุ่ม ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการกินโดยตรงของชาวอำเภอนองบัว และสิ่งที่ได้ผ่านการคัดเลือกถือว่าเป็นที่ยอมรับของคนในพื้นที่วิจัย และลักษณะการดำรงชีวิตในเรื่องการกินของชาวอำเภอนองบัวนั้น เป็นการใช้ชีวิตแบบวิถีชุมชนซึ่งต่างจากวิถีชีวิตของผู้คนในเขตเมือง ชาวบ้าน ๑๕ ชุมชน มีแนวทางดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียง โดยส่วนใหญ่ยังยึดถือวิถีชีวิตที่อยู่ในชุมชนหางายและมีให้รับประทานตลอดปี ยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถที่จะจำหน่ายในตลาดชุมชนด้วย^{๔๒} เหตุผลที่ว่าที่อาศัยอยู่ในอำเภอนองบัวแห่งนี้มักจะปลูกพืชไว้รับประทานเองแทบทุกจะหลังคาเรือน เพราะประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร มีเพียงอาหารไม่กี่ประเภทที่จะต้องไปซื้อหาจากตลาด เช่น เนื้อสัตว์และเครื่องเทศต่างๆ ส่วนผักก็จะเก็บสดๆ จากสวนหลังบ้านหรือจากการแบ่งปันจากเพื่อนบ้าน^{๔๓}

๒) ที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยของชาวอำเภอนองบัวแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ แบบดั้งเดิมและแบบทันสมัย สิ่งปลูกสร้างหรือที่อยู่อาศัยในปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย มีการนำวัสดุอื่นมาทดแทน เมื่อได้ก้าวย่างเข้าสู่อำเภอนองบัวแล้ว ก็จะได้เห็นว่าชาวอำเภอนองบัวยังมีการอนุรักษ์ศิลปะเกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้างไว้ได้อย่างสมบูรณ์เนื่องด้วยสภาพภูมิอากาศของจังหวัดนครสวรรค์เป็นเมืองเขตร้อนแล้ง ในหน้าร้อนมีอากาศร้อนจัดในฤดูฝนจะมีฝนตกในปริมาณมากน้อย ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในแต่ละปี^{๔๔} ด้วยเหตุนี้ความเปลี่ยนแปลงทางด้าน

^{๔๑}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๒, ๖ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๒}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๓, ๗ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๓}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๔, ๗ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๔}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๕, ๘ กันยายน ๒๕๖๓.

สภาพภูมิอากาศ ประชาชนจึงเลือกที่จะปลูกที่อยู่อาศัยหรือสิ่งก่อสร้างตามแบบดั้งเดิม มักจะสร้างด้วยไม้ทั้งหลัง มีใต้ถุนโล่งแข็งแรงสามารถจะเป็นที่พักอาศัยในยามฤดูร้อน และอีกนัยยะสำคัญหนึ่งยังเป็นที่เก็บอุปกรณ์ทางการเกษตร คอกปศุสัตว์ โรงครัวรวมถึงการเก็บผลผลิตทางการเกษตรและพันธุ์พืช

๓) เครื่องนุ่งห่ม การแต่งกายของชาวอำเภอหนองบัว เป็นแบบเรียบง่ายแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะด้วยกัน ลักษณะแรกจะแต่งกายแบบพื้นบ้านหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือแบบอนุรักษ์นิยม มักจะพบเห็นกับชาวบ้านวัยกลางคนจนถึงผู้สูงอายุ ผู้ชายมักจะนุ่งกางเกงขาก๊วย และกางเกงทรงกระบอก สวมเสื้อเชิ้ตหรือเสื้อแขนยาวทั่วไป ส่วนผู้หญิงมักจะนุ่งผ้าถุงและเสื้อแขนกระบอกแขนสั้น ซึ่งจะพบเห็นได้ในงานบุญ เทศกาลต่างๆ^{๔๕} เมื่อถึงฤดูกาลปกติก็จะนุ่งกางเกงทั่วไปและใส่เสื้อตามอิสระแต่ปกปิดมิดชิด ในขณะที่วัยรุ่นปัจจุบันมักจะนิยมใส่เสื้อผ้าแฟชั่น แต่เมื่อถึงงานบุญหรือเทศกาลต่างๆ ก็มักจะนุ่งห่มเสื้อผ้าตามแบบฉบับอนุรักษ์นิยมเช่นเดียวกัน

๔) ยารักษาโรค เนื่องจากปัจจุบันการแพทย์มีความเจริญก้าวหน้าไปไกล ทำให้บทบาทเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยค่อนข้างน้อย อีกประการหนึ่งเยาวชนรุ่นใหม่ก็ให้ความสำคัญน้อยกับวิธีการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ^{๔๖} จึงถือเป็นวิกฤติในการสืบทอดภูมิปัญญาหมอชาวบ้าน เกี่ยวกับองค์ความรู้ในการรักษาอาการเจ็บป่วยโดยวิธีธรรมชาติ หันเข้าไปให้ความสำคัญกับการรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน แต่ยังมีคนอีกจำนวนหนึ่ง ที่ยังให้ความสำคัญเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วย องค์ความรู้ดังกล่าวยังคงอยู่กับผู้สูงอายุ เช่น การใช้ใบสาบเสือห้ามเลือด การใช้เม็ดมะเกลือในการถ่ายพยาธิ การใช้หอมหัวแดงผสมกับเหล้าขาวติดบาดแผลเพื่อรักษาอาการบาดเจ็บ^{๔๗} รวมถึงการใช้คาถาอาคมในการปรับเป่าอาการเจ็บปวดบางประการ ฯลฯ เป็นต้น

๔.๑.๓ วัฒนธรรมทางจิตใจ

จุดเด่นของอำเภอหนองบัว อีกประการหนึ่ง คือ ชาวอำเภอหนองบัวปัจจุบันนี้ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ถึงแม้ว่าความเป็นสังคมเมืองกำลังเข้ามาแทนที่และเผชิญหน้ากับเศรษฐกิจกระแสหลัก หรือบริโภคนิยม ส่งผลกระทบให้รูปแบบการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ไม่มากนัก จะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นด้านปรัชญาหรือแนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต การเคารพนับถือศาสนา ประเพณีที่งดงามยังได้รับการรักษาและเป็นแบบแผนในการดำเนินวิถีชีวิตจนปัจจุบัน ดังนี้

^{๔๕}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๖, ๘ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๖}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๗, ๘ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๗}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๘, ๙ กันยายน ๒๕๖๓.

๑. ด้านปรัชญาและความเชื่อ ชาวอำเภอหนองบัวมีปรัชญาการดำเนินชีวิตหลายด้านด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น การให้ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยมุ่งให้คนละชั่วกลัวบาป ประกอบแต่กรรมดี มีพระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนให้อยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินอกเหนือจากกฎธรรมชาติแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ^{๔๔} เป็นการปลูกฝังให้ระลึกถึงผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว แสดงถึงการสร้างกตัญญูตทเวิตาธรรมในผู้มีพระคุณ

๑) ปรัชญาความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ชาวอำเภอหนองบัวมีการสืบทอดการนับวันเดือนตามปีปฏิทินจันทรคติ และปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ในการกำหนดฤดูกาลเพาะปลูก โดยบางปีจะมีเดือน ๘ ถึง ๒ วัน ถ้านับแบบสุริยคติอาจารย์ทำให้มีความคาดเคลื่อนมากกว่า ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีเพื่อใช้ในการพยากรณ์อากาศ ชาวอำเภอหนองบัวเองก็ยังใช้หลักการดังกล่าวเพื่อประกอบการตัดสินใจ

๒) ปรัชญาความเชื่อความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี ในประเด็นนี้จะเห็นได้จากการสังเกตการแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การจัดกิจกรรมของชาวบ้านที่อยู่บริเวณรอบวัดหนองม่วง วัดเทพสุทธาวาส และวัดหนองบัวหนองกลับ ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สะท้อนให้เห็นถึงความยึดมั่น เชื่อมมั่นในประเพณีของตน ความจริงแล้วแต่ละประเพณีนั้นจะมีการแทรกปรัชญาไว้ในประเพณีนั้นเสมอ เช่น ประเพณีลอยกระทง ที่จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับเดือนพฤศจิกายนของทุกๆ ปี วันลอยกระทง เป็นประเพณีสำคัญที่ชาวไทยสืบทอดกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี^{๔๕} ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความสำนึกในพระคุณของพระแม่คงคา หรือสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิต ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ ความเย็น ความชุ่มชื้นแก่สรรพชีวิต อีกทั้งยังเป็นการขอขมาต่อพระแม่คงคาที่เราได้ชำระล้างหรือทิ้งสิ่งสกปรกกลงไปในแม่น้ำลำคลอง นอกจากนี้ หลายคนยังเชื่อว่าการลอยกระทงเป็นการสะเดาะเคราะห์ ฝากทุกข์โศกโรคภัยไปกับกระทงให้สายน้ำพัดพาไป คนส่วนใหญ่จึงได้อธิฐานขอพร ขอในสิ่งที่ตนเองปรารถนา ก่อนจะทำการปล่อยกระทงลงแม่น้ำ

๓) **ปรัชญาความกตัญญูรู้คุณ** จากการสอดแทรกวิธีการสอน เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” ตั้งแต่กระบวนการเพาะปลูก กระบวนการดูแล กระบวนการเก็บเกี่ยว และการใช้ประโยชน์จากผลผลิต ในแต่ละกระบวนการภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมข้าวกับการส่งเสริมคุณธรรมขั้นพื้นฐาน จะเห็นได้ว่าชาวอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์นั้น ถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีพระคุณในการหล่อเลี้ยงชีวิตในด้านต่างๆ ไม่จะเป็นการนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิต การแลกเปลี่ยนเป็นเงินเพื่อนำไปใช้สอยในกิจกรรมต่างๆ การส่งเสริมให้ประชาชนระลึกถึงบุญคุณของพืชโดยเฉพาะข้าวหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระแม่โพสพ” เพราะฉะนั้นการใช้สอยหรือการกระทำต่อข้าวต้องทำ

^{๔๔}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๑๙, ๙ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๔๕}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๐, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๓.

ด้วยความเคารพ และต้องกินต้องใช้ยาให้เหลือ^{๕๐} แสดงให้เห็นถึงการสอนให้ประชาชนรู้จักประหยัด มัธยัสถ์ อุดออม และใช้สอยทรัพย์สินหรือผลประโยชน์จากทรัพย์สินนั้นให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด เมื่อพิจารณาแต่ละประเด็นแล้วจะเห็นว่าแต่ละกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเพราะปลูกก็จะมีพิธีแลกนาขวัญ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมคู่กับประเทศไทยมาอย่างช้านาน และที่สำคัญยังผูกติดกับชีวิตของประชาชนที่เป็นเกษตรกร กระบวนการดูแลในระหว่างที่ต้นข้าวงอกขึ้นมาแล้วนั้นต้องมีการดูแล และมีการทำขวัญข้าวในขณะที่ต้นข้าวกำลังตั้งท้องเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่เกษตรกรเอง เพื่อที่จะให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก กระบวนการเก็บเกี่ยวสะท้อนให้เห็นว่าหลังจากที่เก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวจากท้องนาแล้ว ยังได้มีกิจกรรมที่เรียกว่าเรียกขวัญข้าวในอดีตก่อนที่จะนำข้าวขึ้นยุ้งฉางได้ไปเก็บข้าวที่ตกอยู่ตามท้องนาเอาไว้ในยุ้งฉางของตนเอง หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะร่วมกันนำข้าวที่เก็บเกี่ยวขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้วไปบริจาคให้วัดเพื่อทำพิธีใหญ่ก็คือพิธีเรียกขวัญข้าว ซึ่งสอดคล้องกับคำขวัญวัดหนองม่วง ปรัชญาแนวคิดหรือความเชื่อเกี่ยวกับข้าวนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงการนำผลผลิตไปใช้ประโยชน์โดยถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีพระคุณการกินการใช้ก็ต้องใช้อย่างประหยัด กินก็กินอย่าให้เหลือ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งหมายที่บรรพบุรุษมุ่งที่จะสอนให้ลูกหลาน กตัญญู ประหยัด อุดหนุนและอดออมเป็นสำคัญ

แผนภาพที่ ๔.๓ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี

๔.๑.๔ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี

เป็นอีกหนึ่งวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของชาวอำเภอหนองบัวที่เกี่ยวกับการประพาศติคนในสังคมแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทดังนี้

^{๕๐}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๑, ๒๐ กันยายน ๒๕๖๓.

๑. จารีตประเพณี เป็นประเพณีที่บรรพชนได้ถือปฏิบัติกันมาแต่อดีต ถ้าฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามถือว่าเป็นความผิด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม ชาวอำเภอหนองบัว ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม สามารถที่สัมผัสได้ถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องหลักธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม โดยมีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาสั่งสอนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี เช่น หลักการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติได้เป็นอย่างดี^{๕๑}

๒. ขนบประเพณี เป็นประเพณีที่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้แล้ว เป็นการกระทำที่ผู้ชนนับถือ และถือปฏิบัติต่อกันมา ด้านขนบประเพณีนั้น ซึ่งถือว่าบรรพบุรุษได้วางไว้เป็นระเบียบแบบแผนแล้ว ปัจจุบันจะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตยังได้ยึดติดกับหลักการเดิม คิดเป็นร้อยละ ๘๐ มีบางส่วนที่กำลังจะสูญหาย เช่น พิธีบวชนาคหมู่ ซึ่งเป็นประเพณีใหญ่ของชาวอำเภอหนองบัว ในสภาพเศรษฐกิจที่ชาวบ้านจะต้องหาเลี้ยงชีพ และการออกไปทำงานต่างพื้นที่ ผู้ที่ครบระยะเวลาบวชมีข้อจำกัดที่ผูกติดกับภาระงาน หรืออาชีพที่ทำอยู่ ซึ่งต่างจากเดิมผู้คนนั้นจะไม่นิยมเดินทางออกไปทำงานต่างพื้นที่ ทำให้มีเวลาในการเข้าอุปสมบทหมู่^{๕๒} อีกประการหนึ่งประเพณีประเพณีที่มีความสลับซับซ้อน มีกระบวนการที่ยืดยาว ไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน จึงเริ่มที่จะเลือนลางหายไปตามวันเวลาแต่ส่วนใหญ่แล้ว ขนบประเพณีแบบดั้งเดิมยังคงอยู่กับวิถีชีวิตคนทุกรุ่นทุกวัย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ประเพณีที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญเดือนสาม ทำบุญเทศกาลเข้าพรรษา-ออกพรรษา ทำบุญเดือนสิบ การฟังเทศน์มหาชาติ พิธีเรียกขวัญข้าว พิธีลอยกระทงเพื่อขอขมาแม่น้ำ และงานประจำปีที่วัดจัดขึ้น

๓. ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญชนที่นิยมปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น กิริยามารยาท การพูด การบริโภค การแต่งตัว การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น การเป็นเจ้าของบ้านในการต้อนรับแขก ด้านธรรมเนียมประเพณีของชาวอำเภอหนองบัวเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ดี เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และมีลักษณะนิสัยที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จะเห็นได้จากการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในงานและพิธีต่างๆ จะมีผู้ร่วมงานฝ่ายเจ้าภาพและแขกผู้ร่วมงาน ไปร่วมงานเป็นจำนวนมากด้วยโครงสร้างทางสังคมของอำเภอหนองบัวนั้น มีลักษณะผูกติดกับระบบเครือญาติ เพราะชาวอำเภอหนองบัวมักจะมีคู่สมรสในพื้นที่เดียวกัน^{๕๓} ทำให้โครงสร้างของระบบเครือญาติขยายออกไปเรื่อยๆ ดังนั้นในประเด็นเรื่องธรรมเนียมประเพณี ไม่ว่าจะเป็นกิริยามารยาท การพูด การบริโภค การแต่งตัว การต้อนรับ จะปฏิบัติด้วยความจริงใจ และที่สำคัญจะเน้นเรื่องกิริยามารยาทเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการเคารพผู้อาวุโส ผู้ใหญ่เหมือนอย่างในอดีต

๔.๑.๕ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมสุนทรียะ

^{๕๑}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๒, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๕๒}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๓, ๒๐ กันยายน ๒๕๖๓.

^{๕๓}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๔, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

เป็นความเจริญในทางวิชาความรู้ที่เกี่ยวกับความนิยม ความงดงาม และความไพเราะ เช่น ทศศิลป์ ดนตรี นาฏศิลป์ ซึ่งเชื่อมโยงกับศิลปะไทย หมายถึง การแสดงออกและการสร้างสรรค์งานในด้านต่างๆ ของมนุษย์ที่อิงจากความเชื่อ ความคิด วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น จินตนาการ และอารมณ์ความรู้สึกจนออกมาเป็นศิลปะที่งดงาม ศิลปะการแสดง เป็นงานศิลปะที่สามารถรับรู้ได้โดยการชมและการฟัง เหมือนกับ ดนตรี นาฏศิลป์

๑. เพลงพื้นบ้าน เป็นการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัว ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน หลังจากคณะวิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อสืบค้น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีที่สำคัญของอำเภอหนองบัว พบว่า การแสดงดังกล่าวกำลังจะสูญหายไป จึงสนับสนุนให้มีการรวมตัวของประชาชนที่มีความรู้เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน เพื่อทำการรื้อฟื้นการแสดงอีกครั้ง การแสดงดังกล่าวเป็นการแสดงโดยการขับร้อง ประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวในอดีต มักจะทำการแสดงในริ้วเร่ต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร ด้วยการรวมตัวของคณะแม่เพลงในการทำหน้าที่เรียบเรียงเนื้อหา ทำนอง คำร้อง และส่งต่อให้กลุ่มแม่เพลง และแม่บ้านได้ทำการแสดง เป็นการยกระดับการแสดงศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่น^{๔๔} ให้สอดคล้องกับการดำเนินงานชุมชนท่องเที่ยววันวิถี บึงบอกลึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมในท้องถิ่น และใช้แสดงในการต้อนรับนักท่องเที่ยวผู้ที่เข้ามาเยือนอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ ดังภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔.๔ แสดงการรวมกลุ่มของแม่เพลง

๒. ตัวอย่างเนื้อร้องเพลงพื้นบ้าน

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมเพลงพื้นบ้าน หลังจากนั้นได้เชิญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียบเรียงเนื้อหา ทำนองและคำร้องโดยให้คงอัตลักษณ์ความเป็นเพลงพื้นบ้านของชาวอำเภอหนองบัวมากที่สุด จำนวน ๔๕ เพลง ซึ่งในแต่ละบทเพลงจะมีเนื้อหาที่บอกเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอำเภอหนองบัวได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๑ เพลงเชิญชิมาร่วง

^{๔๔}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๕, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

สวัสดีเชิญสิมารำ
ฉันมองเธออย่าเมิน (ซ้ำ)
รำหน่อยได้เป็นขวัญตา
หวานใจสั่งไว้ไม่ให้รำ (ซ้ำ)
คนสองใจ ฉันไม่यरำ

ทุก ๆ คำที่ได้มาร้องเชิญ
ฉันร้องเชิญเธอไม่यरำ
ฉันได้มาอ่อนวอนแต่หัวคำ
เธออย่าทำเป็นคนสองใจ

๒.๒ เพลงรำเถิด

รำเถิดนะพ้องามงอน
ยืนอยู่คอยใคร
นั่งอยู่คอยใคร
คู่รักไม่มา ไม่เต็มใจรำ

มาถึงวงก่อนทำไมไม่รำ
ทำไมฉันละจะ
ทำไมฉันละจำ

๒.๓ เพลงใครรำสวย

ใครรำสวยกว่าใคร
คู่หน้าก็รำสวยเด่น
คู่ที่ ๓ สวยงามสง่า
คู่ที่ ๕ หวานใจ

มองไปแล้วก็มองมา
คู่ที่ ๒ สวยเด่นงามตา
คู่ที่ ๔ หวานตา

๒.๔ เพลงโค้งแต่คนสวยๆ

โค้งแต่คนสวยๆ
โค้งแล้วก็โค้งซ้ำ
ผู้ชายหลายใจ

ฉันรำด้วยจะเป็นไรไป
ฉันยังจำหน้าได้ (ซ้ำ)
รักผู้หญิงหลายคน

๒.๕ เพลงโหงหยก

โหงหยกแม่คนสวยเอ๋ย
เอ้า เธอยิ้มนิด
ยักคิ้วหลิวตา

ทราชมเขยรำคู่กับพี่ก็มา
ฉันก็ยังักติดตา (ซ้ำ)
แม่คนสวยเอ๋ย

๒.๖ บ้านอยู่ไกลแสนไกล

บ้านอยู่ไกลแสนไกล
ฉันรักเธอคนเดียว
จิตใจฉันไผ่ละเมอ
โอ พ่อดวงตาดำ
หากว่ารักฉันจริง
พาฉันไปสาบาน

ใจไม่วายมาเทียว
มาเทียวในวงพ่อนรำ
คิดถึงเธอทุกวันยันค่ำ
อย่าทำให้ฉันเข้าใจ
พาฉันไปที่บ้าน
ต่อหน้าบันดาลของเธอ

๒.๗ เพลงรำก็รำกันเสีย

รำก็รำกันเสีย
ไปไหนลูกเมียมาตาม (ซ้ำ)

เดี่ยวเมียมาจะได้รำ
คนไหนไม่รำคนนั้นกลัวเมีย

๒.๘ เพลง รักกันยังไม่ทันจะถึงปี

รักกันยังไม่ทันจะถึงปี
รักกันไม่ยั่งยืน
ถ้าไปรักคนอื่น

๒.๙ เพลง รักเอย

รักเอย แม่ชื่นใจเอย
คู่เคยสนทนา
คู่รักไม่มาก้มหน้าไม่เงย
ถูกลมเขาลวง อย่าเป็นห่วงน้องเลย

เหตุไฉนนารี
จะไม่รักภรรยาลับคืบ (ซ้ำ)
ระวังตัวไว้ให้ดี

คู่รักฉันนี้เอย
จากไปหลายวันจะเจอหน้า (ซ้ำ)
นารีจะทำให้พี่เป็นห่วง (ซ้ำ)

๒.๑๐ เพลง เรือน้อย

เรือน้อยลอยยวนในสระแก้ว
กลางคืนกลางวัน
ละเมอทอดถอนใจว่าพะวง
ฉันไม่ได้สิ่งเธอยังอุตส่ามา

คนนี้แน่แล้วคู่รักของฉัน
ไม่เป็นตาหลับนอน
เชิญเธอมารำกับฉันบ้าง/เชิญจ๊ะ (ซ้ำ)

๒.๑๑ เพลง เขาดิน

เขาดินเอ๋ยวันนา
เดินคนเดียวเหนื่อยแลหาคู่
ไปไหนกันกันละจ๊ะ
ไปซื้อหวานเย็น

หนุ่มโสภาเขามาเดินเล่น
เห็นอยู่กับแม่เนื้อเย็น
จะไปเที่ยวเล่น (ซ้ำ)
มาให้เธอกิน

๒.๑๒ เพลง หงส์

หงส์ หงส์ หงส์
ปีกของเจ้าจะหัก หักลงกลางหนอง
นึกว่าจะมีคู่ครอง
หงส์ ละหงส์ทองขยับปีกบิน (ซ้ำ)

อย่างอลไปนะ
อย่างอลไปเลย
บอกให้ฉันมาจอง

๒.๑๓ เพลง พรื้ม พรื้ม พรื้ม

พรื้ม พรื้ม พรื้ม
ฝากรักเอาไว้เถิดเอย
อีกสองสามวัน
หงส์ทองน้องแก้ว
เห็นหน้าคนอื่นทำไมไม่ชื่นหัวใจ
จำปออยู่บนฟ้า
เด็ดดอกพิกุลเรามาทำบุญร่วมกัน

อย่าเพิ่งลืมนกันเสียเลย
เถิดนะพ่อคนบ้านไกล
ไปจากกันเสียแล้ว
คราวนี้จะเห็นหน้าใคร
หาบ่นว่าหนักไม่เท่าคู่รักจากไป
จำปออยู่บนสวรรค์

๒.๑๔ สายหยุด

สายหยุด สายหยุด ตัดโด่ง
เป็นบุญตาม มหา ะรี
ขอพี่ดอกได้ไหม (ช)
สองดอกได้ไหม (ช)
ส่วนตัวพี่ชายก็ไปตามเคย

เกสรเกล็ดแก้วนี้
กุหลาบราตรี กลิ่นหอมหวาน
อ้อยไม่ได้ดอกพี่ (ญ)
อ้อยไม่ได้ดอกพี่ (ญ)

๒.๑๕ เพลง ไอ้กุหลาบหามเซย

ไอ้ กุหลาบหามเซย
มาพบรักใหม่อยากได้รักซ้อน (ซ้ำ)

ลืมนเลยพ่อทางตางอน
รักใหม่เข้ามาซ้อนรักก่อนลืมนเลย

๒.๑๖ เพลง แม่วันทอง

วันทองเป็นคนสองใจ
ผิวไม่รักกลับไปมีผิวใหม่ (ซ้ำ)
เห็นกระดูกแล้วน้องจะนั่งร้องไห้ (ซ้ำ)

เชื่อไม่ได้น้ำใจแม่วันทอง
เชื่อไม่ได้น้ำใจแม่วันทอง
มาสิมาฆ่าให้ตายดูใจแม่วันทอง(ซ้ำ)

๒.๑๗ เพลง หนูคนดี

หนู หนูคนดี
บอกพี่หน่อยได้ไหม
ผู้คนเขามี
ใครว่าก็ซึ้ง
ธรรมดาหนุ่มสาวก็ต้องรักกัน

เดี๋ยววันนี้หนูไปรักกับใคร
ไอ้ไม่ได้หลอกพี่ (ซ้ำ)
เขาว่าจะรักกัน
ใครเขาซึ้งฉันละ (ซ้ำ)

๒.๑๘ เพลง หนูเอ๋ย

หนูเอ๋ยไม่อยากจะกิน
เอบางร่างอรชอน แหม่ (ซ้ำ)

หล่อเหลือเกินเมื่อยามเธอพอน
ใครเขาสอนให้พอนรำเอ๋ย

๒.๑๙ เพลง บ้านของพี่น้ำใส

บ้านของพี่น้ำใส
น้องจนไม่มีคนจะรัก (ซ้ำ)

ถ้าไม่ตายจะตามไปตัก
จะตามไปตักกลัวรักไม่อาลัย

๒.๒๐ เพลง ใจชาย

ใจชายพูดไม่จริงสักอย่าง
ใจชายซึ้งร้ายเหลือเกิน แหม่ (ซ้ำ)

นำทางให้ผู้หญิงหลงเดิน
หญิงใดหลงเดินจะต้องเข้าใจ

๔.๑.๖ การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์

แบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภท ประกอบด้วย ๑) วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ๒) วัฒนธรรมทางวัตถุ ๓) วัฒนธรรมทางจิตใจ ๔) วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี และ ๕) วัฒนธรรมทางสุนทรียะ โดยภาพรวมวัฒนธรรมทั้ง ๕ ด้านนี้ ยังปรากฏให้เห็นได้โดยทั่วไปในวิถีชีวิตของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๑) **วัฒนธรรมทางด้านภาษาและวรรณคดี** ภาษานั้นถือว่าเป็นตัวบ่งบอกเอกลักษณ์ แล้วยังสามารถบอกถึงแหล่งที่มาของวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมทั้งหมด โดยเฉพาะ วัฒนธรรมทางด้านภาษามีแหล่งที่มาหลากหลาย มีการนำเอาวัฒนธรรมอื่น เช่น วัฒนธรรมอีสาน ผลจากการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ พบว่า ประชากรส่วนหนึ่งได้มีการอพยพมาจากภูเขียวกว้าง ทางด้านทิศตะวันออกปัจจุบันคือ จังหวัดชัยภูมิ ส่วนหนึ่งในการย้ายถิ่นฐานมาจากทิศตะวันออกเฉียงใต้เส้นทางประวัติศาสตร์จากอำเภอหนองบัวไปบรรจบกับโคราช หรือจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน ทำให้วัฒนธรรมทางภาษาและวัฒนธรรมบางอย่างมีความสอดคล้องกันกับพื้นที่ดังกล่าว ประการสำคัญการรับวัฒนธรรมจาก ๒ พื้นที่แล้ววัฒนธรรมทางด้านภาษาเดิมของท้องถิ่นอำเภอหนองบัว ซึ่งจะมีการใช้ภาษากลางเหมือนกับภาคกลางในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำน่านตอนกลาง ได้แก่ จังหวัดพิจิตร จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดชัยนาท และจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งมีลักษณะภาษาที่ใกล้เคียงกันเพราะฉะนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นจุดเด่นของชาวอำเภอหนองบัว เกิดจากการหล่อหลอมของวัฒนธรรมที่หลากหลาย วัฒนธรรมภาษาประจำถิ่นและการพัฒนาภาษาจากพื้นที่อื่น ก่อให้เกิดวัฒนธรรมด้านภาษาใหม่ซึ่งเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชาวอำเภอหนองบัว มีลักษณะเฉพาะและศัพท์บางคำสอดคล้องกับไทยอีสาน และไทยโคราช^{๕๕}

ในประเด็นเรื่องวรรณคดีจากการวิจัย พบว่า วรรณคดีในท้องถิ่นอำเภอหนองบัวที่เป็นลายลักษณ์อักษรมีค่อนข้างน้อยจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการสำรวจพื้นที่โบราณคดี พบว่า ชุมชนอำเภอหนองบัวนี้ ได้มีการก่อตั้งมายาวมาอย่างยาวนานที่สืบค้นได้ประมาณ ๑๕๐ ปี ยังคงค้นพบแหล่งโบราณคดีที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ในสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่ง เช่น ชุมชนโบราณบ้านหนองสรวง ซึ่งแสดงว่าอำเภอหนองบัวเคยมีชุมชนโบราณตั้งอยู่มานานแล้ว โดยตั้งอยู่กระจัดกระจายไปตามแหล่งน้ำต่างๆ และค้นพบวัดโบราณอีกหลายแห่ง เช่น วัดสระโบสถ์ วัดหนองม่วง โดยพบอิฐกำแพงเก่าสมัยอยุธยา นักโบราณคดีได้สันนิษฐานว่าวัดดังกล่าวได้สร้างขึ้นในราวปลายกรุงศรีอยุธยา

๒) **วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ** ในประเด็นดังกล่าวนี้ มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย อาหาร ที่อยู่อาศัยเครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค พบว่า วัฒนธรรมการกินของชาวอำเภอหนองบัวมีลักษณะที่เรียบง่ายโดยส่วนใหญ่จะเน้นการนำวัตถุดิบทางธรรมชาติที่อยู่ในป่าชุมชน และมีอยู่อย่างมากมายที่กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่อำเภอหนองบัว แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ วิถีชีวิตการกินแบบดั้งเดิมจะพบในวัยกลางคนกับผู้สูงอายุ ส่วนวัฒนธรรมการกินแบบสมัยใหม่จะพบในวัยรุ่น ถึงแม้ว่าจะมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในอำเภอหนองบัวจำนวนมากในปัจจุบัน แต่วัฒนธรรมการกินแบบดั้งเดิมก็ยังคงอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันของชาวอำเภอหนองบัว แทบจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการแต่งกายของชาวอำเภอหนองบัว โดยภาพรวมในปัจจุบันนี้ จะพบการแต่งกายแบบดั้งเดิมโดยผู้หญิงแต่ใส่เสื้อคอกระเช้าและนุ่งผ้าถุง ผู้ชายจะแต่งตัวโดยใส่เสื้อเชิ้ตแขนยาวและสวมกางเกงทรงกระบอก ซึ่งจะพบได้

^{๕๕}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๖, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

ในเทศกาลหรืองานบุญต่างๆ ในวันธรรมดาก็จะแต่งกายด้วยชุดลำลองตามสมัย การใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรเพื่อนำมาสกัดเป็นยารักษาโรคในปัจจุบัน พบว่า คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่า ประกอบกับเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่พัฒนาไปไกล และมีผลการรักษาที่แม่นยำและเป็นวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้การรักษาโรคตามวิถีแพทย์แผนโบราณได้มีบทบาทน้อยลง ในการทำงานที่รักษาสุขภาพในปัจจุบัน เช่น หมอยา หมอธรรม แต่ก็ยัง พบว่า มีประชาชนบางส่วนที่ยังให้ความสำคัญกับการรักษาโรคโดยใช้วิธีแผนโบราณซึ่งจะพบได้กับผู้สูงอายุ

๓) **วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ** และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศีลธรรม พบว่า การใช้ชีวิตของชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ส่วนใหญ่ ประชาชนจะนับถือพระพุทธศาสนา และมีความเคารพในผีบรรพบุรุษ เพราะฉะนั้นลักษณะศาสนาที่พบ ในอำเภอหนองบัวซึ่งเป็นพื้นที่การวิจัย พบว่า ลักษณะศาสนาจะมีความผสมผสานมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี ในขณะที่พระพุทธศาสนาที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบบริสุทธิ์แล้วมีรูปแบบโดยจะได้รับการถ่ายทอดจากพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของศาสนา ในการอบรมสั่งสอนให้ประชาชนได้แยกแยะ ออกถึงความผิดชอบชั่วดี ส่วนเรื่องคติธรรมความเชื่อศีลธรรมนั้นเพราะว่ามีความพิเศษ คือ มีที่มาจากหลายมีความผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ พราหมณ์และผี สร้างเป็นคติธรรมความเชื่ออาทิ เช่น ใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น การอบรมสั่งสอนให้ประชาชนทั่วไปละชั่วกลัวบาป ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น ส่วนคติธรรมนั้นและก็ยังแฝงไปด้วยสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้และก็ยังไม่มีการพิสูจน์ซึ่งเป็นความเชื่อเฉพาะท้องถิ่นแฝงอยู่ด้วย เช่น หลอกให้คนมีความกลัวและละอายต่อบาปซึ่งมีความสอดคล้องกับความเชื่อแบบผี^{๕๖} ซึ่งมีลักษณะไม่สามารถอธิบายได้เชิงวิทยาศาสตร์ โดยเหตุและผล แต่จะทำให้คนเกรงกลัวและไม่กล้ากระทำความผิดนั้น ส่วนศีลธรรมเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน อำเภอหนองบัวนั้นมีศีลธรรมที่แบบเฉพาะส่วนใหญ่ จะปฏิบัติตามบุพการีหรือคำอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่จนเป็นระเบียบแบบแผนแห่งความดีงามของชาวอำเภอหนองบัวในปัจจุบัน

๔) **วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี** ประเพณีที่บรรพชนได้ถือปฏิบัติกันมาแต่อดีต ถ้าฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามถือว่าเป็นความผิด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม ชาวอำเภอหนองบัว ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม สามารถที่สัมผัสได้ถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องหลักธรรมศีลธรรม และจริยธรรม โดยมีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาสั่งสอนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี เช่น หลักการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติได้เป็นอย่างดี **ขนบประเพณี** เป็นระเบียบแบบแผนที่ได้วางไว้แล้ว เป็นการกระทำที่ถือปฏิบัติต่อกันมา เช่น พิธีบวชนาคหมู่ ซึ่งเป็นประเพณีใหญ่ของชาวอำเภอหนองบัว ผู้ที่ครบเวลาบวชมีข้อจำกัดที่ผูกติดกับภาระงาน หรืออาชีพที่ทำอยู่ ซึ่งต่างจากเดิมผู้คนมันจะไม่นิยมเดินทางออกไปหางานทำนอกพื้นที่ ทำให้มีเวลาในการเข้าอุปสมบทหมู่ ประเพณีประเพณีที่มีความสลับซับซ้อน มีกระบวนการที่ยืดยาว จึงเริ่มที่จะเลือนลางหายไปตามวันเวลาแต่ส่วนใหญ่แล้ว แต่ขนบประเพณีแบบดั้งเดิมยังคงอยู่กับวิถีชีวิตคนทุกรุ่นทุกวัย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย

^{๕๖}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๗, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

ประเพณีที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญเดือนสาม ทำบุญเทศกาลเข้าพรรษา-ออกพรรษา ทำบุญเดือนสิบ การฟังเทศน์มหาชาติ พิธีเรียกขวัญข้าว พิธีลอยกระทงเพื่อขอขมาแม่น้ำ และงานประจำปีที่วัดจัดขึ้น และยังมีประเพณีที่นิยมปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น กิริยามารยาท การพูด การบริโภค การแต่งตัว การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น การเป็นเจ้าของบ้านในการต้อนรับแขก ด้านธรรมเนียมประเพณีของชาวอำเภอหนองบัวเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และมีลักษณะนิสัยที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จะเห็นได้จากการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในงานและพิธีต่างๆ จะมีผู้ร่วมงานฝ่ายเจ้าภาพและแขกผู้ร่วมงาน ไปร่วมงานเป็นจำนวนมาก ด้วยโครงสร้างทางสังคมของอำเภอหนองบัวนั้น มีลักษณะผูกติดกับระบบเครือญาติ

๕) **วัฒนธรรมทางสุนทรียะ** ไม่ว่ามนุษย์จะเกิดในสถานที่แห่งใดทั่วทุกมุมโลกจะพบได้ว่าศิลปะการแสดง ถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพื่อให้เกิดสุนทรียะทางอารมณ์ หรือการผ่อนคลาย ด้วยวิธีการฟังหรือจะเป็นการชมก็ตาม เพราะฉะนั้นในประเด็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางสุนทรียะของชาวอำเภอหนองบัวนั้น ก็แตกต่างกันกับมนุษย์โลก มีพัฒนาการอยู่ ๒ ระยะด้วยกัน ระยะหนึ่ง เมื่อราว ๓๐ ถึง ๕๐ ปีที่ผ่านมา ได้มีการย้ายถิ่นฐานของคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่ตัวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ก็คือชาวไทยโคราชอพยพเข้ามาตั้งรกรากในบริเวณรอบหรือรอบนอกอำเภอหนองบัว การเข้ามาในครั้งนั้นได้นำเอาวัฒนธรรมศิลปะการแสดงเข้ามาด้วยคือ เพลงโคราช ทำให้ปัจจุบันนี้ผู้สูงอายุอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ยังให้ความสำคัญกับการชมศิลปะการแสดงเพลงโคราช แต่ในขณะเดียวกันอำเภอหนองบัว ยังมีศิลปะการแสดงในการร้องเพลงประกอบการรำวง ซึ่งเป็นของท้องถิ่นเอง เรียกว่า เพลงพื้นบ้าน^{๕๗} ที่น่าสนใจคือ เพลงพื้นบ้านดังกล่าวมีจำนวนมากกว่า ๔๕ เพลง ผลจากการวิจัยในครั้งนี้ได้มีการสืบค้นศิลปะการแสดงท้องถิ่น โดยได้รวมกลุ่มประชาชนชาวบ้านด้านศิลปะวัฒนธรรมและการแสดงท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านได้ทำการรวบรวมเพลงพื้นบ้าน โดยการมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่เพลง หลังจากนั้นได้นำเพลงที่ได้จากการเรียบเรียง คำร้อง/ทำนองใหม่ มอบให้กลุ่มแม่เพลงได้ทำการแสดง เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ที่จะจัดแสดงขึ้นให้กับผู้มาเยือนได้ชมตามโอกาสต่างๆ

สรุปได้ว่า อำเภอหนองบัว มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมการแต่งกาย ผู้ชายมักจะนุ่งกางเกงขาก๊วยและกางเกงทรงกระบอก สวมเสื้อเชิ้ตหรือเสื้อแขนยาวทั่วไป ส่วนผู้หญิงมักจะนุ่งผ้าถุงและเสื้อแขนกระบอกแขนสั้น ในงานบุญเทศกาลต่างๆ การใช้ภาษาพูดที่เป็นภาษาถิ่น อัตลักษณ์ด้านอาหารการกิน ในชุมชนแบ่งเป็น ๕ กลุ่ม ๑) กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ ๒) กลุ่มผลิตภัณฑ์แปรรูปไม้จริง ๓) กลุ่มผลิตภัณฑ์รักโลกทดบรรจุภัณฑ์แทนพลาสติก ๔) ผลิตภัณฑ์ขนมไทยและธนาเจ๊าก๊วย และ ๕) ผลิตภัณฑ์พริกเกลือ (ปลาร้าสับ) การใช้ใบสบเสื่อห้ามเลือด การใช้เม็ดมะเกลือในการถ่ายพยาธิ การใช้หอมหัวแดงผสมกับเหล้าขาวติดบาดแผลเพื่อรักษาอาการบาดเจ็บ อุตสาหกรรมด้านประเพณี พิธีลอยกระทงเพื่อขอขมาแม่น้ำ ความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” พิธีเรียกขวัญข้าว เพลงพื้นบ้าน มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวที่แสดงในรีนเรจต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร

^{๕๗}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๘, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

๔.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

การนำเสนอผลการวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อตอบ วัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ ๒ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มองค์ความรู้ออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ๑) เครือข่ายชุมชนวิถี พอเพียง ๒) วิถีไทยวิถีธรรม ๓) ของดีอำเภอหนองบัว สืบเนื่องมาจากการสังเคราะห์ผลการสืบค้น วัฒนธรรมทั้ง ๕ ด้าน ประกอบด้วย ๑) วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ๒) วัฒนธรรมทางวัตถุ ๓) วัฒนธรรมทางจิตใจ ๔) วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี ๕) วัฒนธรรมทาง สุนทรียะ มีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๑) การสร้างเครือข่ายชุมชนวิถี จากการสังเคราะห์ผลการวิจัย ด้วยวิธีการสร้างการมี ส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เช่น ประชาชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน โดยการคัดเลือก วัฒนธรรมที่มีจุดเด่นโดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ ที่มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ ประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค เพื่อนำมาจัดเป็นกลุ่มให้สามารถนำไปต่อยอดและ ขยายผลด้านการส่งเสริมให้ชุมชนได้ดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

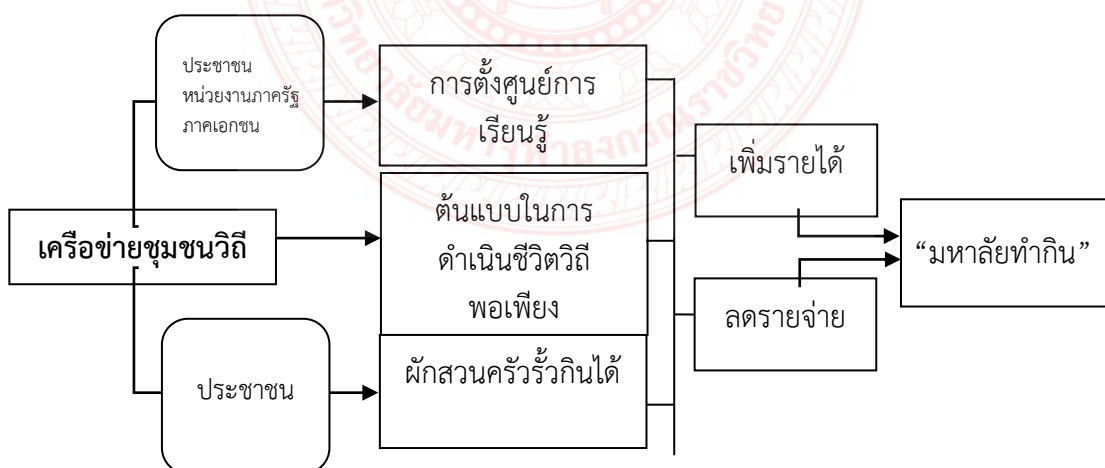

แผนภาพที่ ๔.๕ แสดงกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง

การขับเคลื่อนกระบวนการดังกล่าว ได้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถนำไปขยายผลในระดับ ชุมชน เนื่องด้วยความเป็นวิถีชีวิตแบบชนบท ชาวอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จึงมีวิถีการใช้ ชีวิตที่เรียบง่าย และความเรียบง่ายดังกล่าวนี้ กลับกลายมาเป็นทางเลือกที่เครือข่ายได้ร่วมกัน พยายามที่จะผลักดัน ให้เกิดการนำปรัชญาการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมขึ้นมา เพื่อเป็นแบบแผนในการ ดำรงชีวิตในปัจจุบัน นำไปสู่การพัฒนาที่มีความเข้มแข็งและยั่งยืนในระยะยาว กระบวนการดังกล่าวนี้ ได้มีการขับเคลื่อน โดยจุดเริ่มต้นที่วัดหนองม่วง ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ รวมถึง การเป็นตั้งให้เป็นจุดศูนย์เรียนรู้ภายใต้ชื่อ “มหาลัยทำกิน” และแนวคิดของการตั้งศูนย์การเรียนรู้นี้ เพื่อที่จะให้ประชาชน หน่วยงานราชการ และภาคเอกชน เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เชิง

กระบวนการ เพื่อให้เข้าใจถึงแนวคิด วิธีปฏิบัติและผลที่จะได้รับ หลังจากการเข้าร่วมกระบวนการตลอดโครงการแล้ว สมาชิกที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการจะต้องเข้าร่วมโครงการทุกกิจกรรมตลอดโครงการ หลังจากนั้นได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวไปขยายผลที่บ้านของตนเอง ปัจจุบันนี้เกิดการนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปขยายผลกับชาวบ้าน ก่อให้เกิดชุมชนวิถีพอเพียงโดยแต่ละบ้านจะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานเอง ตัวอย่างเช่น สวนผักของนายทิ้งศรีสุรินทร์ นางดำแพน้อย และนายไกร แสนเหมือน เป็นต้น^{๕๘} สามารถดำเนินกิจกรรมได้บรรลุตามเป้าหมายของแผนพัฒนาภายใต้เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ซึ่งผลที่เกิดขึ้นคือ ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มจากการขายพืชผักสวนครัว และการลดรายจ่ายโดยการนำเอาพืชผักสวนครัวที่ปลูกภายในครัวเรือนมาประกอบอาหารเพื่อรับประทาน

หลังจากนั้นได้มีการทบทวนผลการดำเนินงานแล้ว พบว่า มีการกระจายองค์ความรู้ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะศูนย์เรียนรู้ ชาวบ้านเองเป็นทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้จากปากต่อปาก จนทำให้ชุมชนในบริเวณรอบวัดหนองม่วง กลายเป็นพื้นที่ต้นแบบในการดำเนินชีวิตวิถีพอเพียง เกี่ยวกับการปลูกผักสวนครัวไว้กินได้ ในขณะเดียวกันกระบวนการการดำเนินงาน และผลจากการปฏิบัติการกลับกลายมาเป็นแรงบันดาลใจให้หลายครอบครัวมีความคิดริเริ่มปฏิบัติตามและขยายพื้นที่ออกไปเรื่อยๆ ในขณะที่ในภาพรวมของการดำเนินการนี้จะสามารถสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนนำมาเป็นจุดเด่นในการเปิดพื้นที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง จากการผลักดันของชุมชนเอง

แผนภาพที่ ๔.๖ เครือข่ายชุมชน

๒. วิถีไทยวิถีธรรม

จากการสังเคราะห์วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี วัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี พบว่า วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ และวัฒนธรรมทาง

^{๕๘}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๙, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓

จารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศิลธรรม พบว่า การใช้ชีวิตของชาวอำเภอหนองบัวจันทนนครสวรรค์ส่วนใหญ่ ประชาชนจะนับถือพระพุทธศาสนาและมีความเคารพในผีบรรพบุรุษ เพราะฉะนั้นลักษณะศาสนาที่พบ ในอำเภอหนองบัวซึ่งเป็นพื้นที่การวิจัย พบว่า ลักษณะศาสนาจะมีความผสมผสานมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี ในขณะที่พระพุทธศาสนาที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบบริสุทธิ์แล้วมีรูปแบบโดยจะได้รับคำสอนตรง จากพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของศาสนา ในการอบรมสั่งสอนให้ประชาชนได้แยกแยะออกถึงความผิดชอบชั่วดี ส่วนเรื่องคติธรรมความเชื่อศีลธรรมนั้นเพราะว่ามีความพิเศษ คือ มีที่มาจากหลายมีความผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ พราหมณ์และผี สร้างเป็นคติธรรมความเชื่ออาทิ เช่น ใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น การอบรมสั่งสอนให้ประชาชนทั่วไปละชั่วกลัวบาป ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น^{๕๔} ส่วนคติธรรมนั้นและก็ยังแฝงด้วยสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้และก็ยังไม่มีการพิสูจน์ซึ่งเป็นความเชื่อเฉพาะท้องถิ่นแฝงอยู่ด้วย เช่น หลอกให้คนมีความกลัวและละอายต่อบาปซึ่งมีความสอดคล้องกับความเชื่อแบบผี ซึ่งมีลักษณะไม่สามารถอธิบายได้เชิงวิทยาศาสตร์ โดยเหตุและผล แต่จะทำให้คนเกรงกลัวและไม่กล้ากระทำความผิดนั้น ส่วนศีลธรรมเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน อำเภอหนองบัวนั้นมีศีลธรรมที่แบบเฉพาะส่วนใหญ่ จะปฏิบัติตามบุพการีหรือคำอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่จนเป็นระเบียบแบบแผนแห่งความดีงามของชาวอำเภอหนองบัวในปัจจุบัน

แผนภาพที่ ๔.๗ แสดงวิถีชีวิตชาวบ้านที่ผูกติดกับพระพุทธศาสนา

ยิ่งไปกว่านั้นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสืบค้นภายใต้แนวคิดวิถีไทยวิถีธรรม ยังพบว่าสามารถที่จะนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปต่อยอดเชื่อมโยงกับแผนท่องเที่ยวชุมชนอำเภอหนองบัว จังหวัด

^{๕๔}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญลำดับที่ ๒๕, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๓.

นครสวรรค์ได้ การสืบค้นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนสถานภายในอำเภอหนองบัว และบริเวณใกล้เคียง พบว่า นอกจากวัดหนองม่วงจะมีที่ตั้งซึ่งถือว่าเป็นจุดศูนย์กลาง ๓๖๐ องศา โดยรอบของวัดดังกล่าวมีวัดที่สำคัญรายล้อม และเต็มไปด้วยกลิ่นอายของอารยธรรมถึง ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัว หนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) วัดทุ่งทอง และวัดเขามะเกลือ ซึ่งแต่ละวันก็จะมีจุดเด่นแตกต่างกันไปโดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทดังนี้ วัดที่มีลักษณะเป็นรมณีสถาน วัดที่มีลักษณะเป็นศิลปะด้านพุทธศิลป์ เช่น ภาพฝาผนัง เป็นต้น และประเภทสุดท้ายเป็นวัดที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ เช่น วัดหนองบัวหนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) และวัดเทพสุทธาวาส (วัดหลวงพ่อทันใจ) เป็นต้น คณะทำงานได้พยายามที่จะผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ ทั้ง ๑๐ วัด ตามที่กล่าวมาแล้ว มาสร้างเป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย (ไหว้พระ ๙ วัด) เพื่อเป็น ๑ ใน ๓ ยุทธศาสตร์ที่จะเป็นกลไกในการขับเคลื่อนแผนการท่องเที่ยวในอนาคต ในภาพรวมของแผนท่องเที่ยววัฒนธรรมวิถีชุมชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำอำเภอหนองบัวต่อไป

๓. ของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

จากการสังเคราะห์ผลจากการสืบค้นที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางวัตถุ วัฒนธรรมทางสุนทรียะ รวมถึงภูมิปัญญาต่างๆ ที่พบในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยสภาพความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญายังไม่ถูกรวบรวมหรือจัดการไว้เป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการศึกษาและการสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่กลุ่มเยาวชน ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบกระบวนการให้ทุกภาคส่วนได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมภายใต้พลัง “บวร” ในการขับเคลื่อนการยกระดับกลุ่มภูมิปัญญาให้สามารถส่งเสริมเป็นกลุ่มอาชีพภายใต้แนวคิดสามาชีพของวัดหนองม่วง กลุ่มแม่เพลง และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ได้ดังต่อไปนี้

ผลจากการประชุมคัดเลือกผลิตภัณฑ์จากกลุ่มสามาชีพจำนวน ๕ กลุ่ม คณะผู้วิจัยได้นำประเด็นดังกล่าวมาพัฒนาเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์และเครื่องหมายการค้าของผลิตภัณฑ์ภายใต้กลุ่มสามาชีพของวัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่” ซึ่งอยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องจักสานที่เน้นเฉพาะอุปกรณ์เครื่องใช้สอยที่เกิดจากผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในชุมชน

แผนภาพที่ ๔.๘ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่”

กลุ่มที่ ๒ ผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง” อยู่ภายใต้ผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุปกรณ์เครื่องมือและเครื่องใช้สอยที่เกิดจากการนำไม้เนื้อแข็งมาแปรรูปให้เกิดมูลค่าเพิ่ม

แผนภาพที่ ๔.๙ แสดงผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง”

กลุ่มที่ ๓ ผลิตภัณฑ์ “รักษ์โลก” อยู่ภายใต้ผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านผลิตภัณฑ์ที่สามารถทดแทนถุงพลาสติกหรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากพลาสติก เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนได้สามารถนำเสนอแนวคิดแนะนำวัตถุดิบจากธรรมชาติภายในชุมชน ผ่านงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์นำไปสู่การรณรงค์ให้ใช้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

แผนภาพที่ ๔.๑๐ แสดงผลิตภัณฑ์ “รักษโลก”

กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ประเภทของหวานและเครื่องดื่ม ภายใต้ชื่อ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเนาก้วย” อยู่ภายใต้ผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยได้รับการพัฒนาต่อมาจากกลุ่มที่อนุรักษ์ขนมไทยที่มีเฉพาะท้องถิ่น และการประยุกต์เครื่องดื่มประเภทสมุนไพร

แผนภาพที่ ๔.๑๑ แสดงผลิตภัณฑ์ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเนาก้วย”

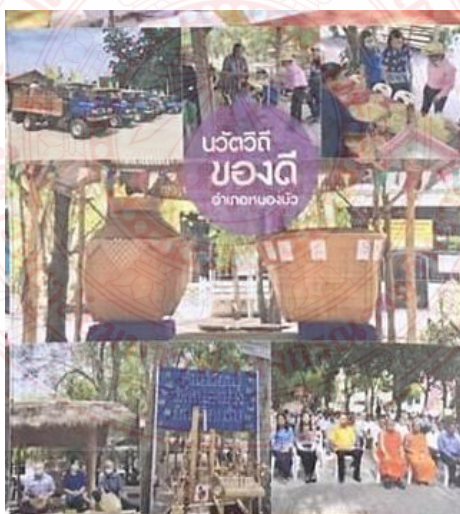
กลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ” อยู่ในผลิตภัณฑ์ประเภทอาหารและที่สำคัญเป็นอาหารที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่น อาหารประเภทนี้ในท้องถิ่นอื่นจะเรียกว่าปลาแร่สับซึ่งเป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการถนอมอาหาร ผลิตภัณฑ์ที่สามารถทานกับผักสดได้และสามารถแปรรูปเป็นกับข้าวเมนูอื่นๆ เช่น หมกพริกเกลือ แกงพริกเกลือ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มดังกล่าวนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีนางกำไร ไยอินทร์ เป็นผู้รับผิดชอบกลุ่มในการแสดงกิจกรรมศิลปวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นในงานและโอกาสต่างๆ

แผนภาพที่ ๔.๑๒ แสดงผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ”

ตามที่ได้แสดงถึงรายละเอียดของผลิตภัณฑ์ทั้ง ๕ กลุ่ม ข้างต้นจะเห็นได้ว่า แต่ละกลุ่มผลิตภัณฑ์จะมีกระบวนการกำกับ ดูแลมาตรฐานและกลไกการตลาดจากคณะกรรมการโดยพระใบฎีกาธนกร โสธมโม เจ้าอาวาสวัดหนองม่วง และนายอรรถ คล้ายนุ่น ข้าราชการบำนาญอาสา และมีคณะกรรมการอีกหนึ่งชุด เป็นผู้กำกับดูแลกลุ่มสมาชิกซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และกลุ่มอาชีพนี้ได้รับการพัฒนา เพื่อเป็นผู้นำเสนอถึงศิลปวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัว

ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการ เช่น ผู้ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมหรือการจำหน่ายสินค้า จะต้องเป็นสมาชิกก่อน หลังจากนั้นเมื่อมีผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จะต้องมีการแบ่งให้เป็นค่าดำเนินการ ค่าใช้จ่ายในการบริหารกลุ่ม เช่น ค่าบรรจุภัณฑ์ ค่าป้าย การประชาสัมพันธ์ การผลิตฉลากสินค้า รวมทั้งค่าดำเนินการในขนส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในงานแสดงต่างๆ ซึ่งถือว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการบริหารและการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้การจัดสวัสดิการของกลุ่มสมาชิกอย่างทั่วถึง เพื่อให้แต่ละกลุ่มนั้นได้มีกระบวนการ กำกับ ดูแล และพัฒนาให้การดำเนินกิจกรรมนั้นเกิดความยั่งยืนในระยะยาว

แผนภาพที่ ๔.๑๓ แสดง

กระบวนการสร้างการมี

ส่วนร่วมในการจัดการเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง

ในขณะเดียวกันอำเภอหนองบัว ยังมีศิลปะการแสดงในการร้องเพลงประกอบการรำวง ซึ่งเป็นของท้องถิ่นเอง เรียกว่า เพลงพื้นบ้าน ที่น่าสนใจคือ เพลงพื้นบ้านดังกล่าวมีจำนวนมากกว่า ๔๕ เพลง ผลจากการวิจัยในครั้งนี้ได้มีการสืบค้นศิลปะการแสดงท้องถิ่น โดยได้รวมกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านด้านศิลปวัฒนธรรมและการแสดงท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านได้ทำการรวบรวมเพลงพื้นบ้าน โดยการมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่เพลง หลังจากนั้นได้นำเพลงที่ได้จากการเรียบเรียง คำร้อง/ทำนองใหม่ มอบให้กลุ่มแม่เพลงได้ทำการแสดง เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ที่จะจัดแสดงขึ้นให้กับผู้มาเยือนได้ชมตามโอกาสต่างๆ ดังภาพ

แผนภาพที่ ๔.๑๔ แสดงการขับร้องเพลงพื้นบ้านของชาวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

นอกจากนี้ยังความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน

แผนภาพที่ ๔.๑๕ แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทางด้านภูมิศาสตร์ของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ด้านทิศเหนือซึ่งติดกับจังหวัด เพชรบูรณ์จะมีลักษณะเป็นที่ราบสูงรายล้อมไปด้วยภูเขาน้อยใหญ่จำนวนมาก และหนึ่งในนั้นก็คือ เขาพระเขาสูงหรือที่ชาวบ้านมักจะเรียกกันว่า เทือกเขาพระ และเทือกเขาสูงในบริเวณดังกล่าวมี ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งภูเขาแห่งนี้โดยเฉพาะเขาพระจะมีหินซึ่งแตกต่างจากที่อื่นคือก้อนหินจะมี ลักษณะเป็นสีชมพูในระยะก่อนหน้านี้ชาวบ้านซึ่งทำไร่ได้มีการบุกเบิกป่าไปเป็นจำนวนมากซึ่งทำให้ พื้นที่ป่าเองที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนมีจำนวนเหลือน้อยถือว่าเป็นผืนป่าที่เสื่อมโทรมพอสมควร หลังจากที่แต่ นี้ ภาครณโสภา อดีตเจ้าคณะอำเภอนองบัว เจ้าอาวาสวัดหนองบัวหนองกลับ ได้นำพาประชาชนใน เขตอำเภอนองบัวร่วมกันพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนเขื่อนสุดท้ายของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งอยู่ห่างจากตัวอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มากนัก ด้วยเหตุผลดังกล่าวชาวบ้านที่อาศัย อยู่ในชุมชนซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของผืนป่า เมื่อถึงฤดูฝนจะได้รับผลกระทบก็คือน้ำป่าไหลหลากและ หน้าแล้งอำเภอนองบัวเองก็มักจะประสบภัยแล้งก็คือขาดน้ำใช้ในการทำเกษตรกรรมในช่วงฤดูแล้ง

และสำหรับอุปโภคบริโภคจึงมีการดำเนินคดีตามก็คือการจัดทำอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กจำนวน ๒ อ่างระหว่างหุบเขาพระและเขาสูงเพื่อสร้างเป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงชาวอำเภอหนองบัวด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงได้เสนอโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณเทือกเขาพระเขาสูงอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ให้เป็น “สวนป่าสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์” ซึ่งปัจจุบันนี้ได้มีกรมป่าไม้ได้เข้ามาทำหน้าที่รักษาผืนป่าผืนสุดท้ายของอำเภอหนองบัว

การมีส่วนร่วมรักษาผืนป่า ปัจจุบันนี้คณะสงฆ์และชาวบ้านเองเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์พัฒนาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยการขับเคลื่อนของคณะสงฆ์ซึ่งมีการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบออกเป็นโซน ซึ่งแต่ละวัดจะมีพื้นที่ในการรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป้องกันไฟป่าโดยใช้แรงศรัทธาจากชาวบ้านเข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์ผืนป่าด้วย ซึ่งกระบวนการดังกล่าว ทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ค่าทำให้ประชาชนเองผู้ที่อาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ กลับมาให้ความสำคัญกับการดูแลผืนป่าในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อให้กลับมาเป็นผืนป่าชุมชนที่ประชาชนทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในการเก็บพืชและอาหารป่ามาเลี้ยงชีพ และเพื่อการค้าได้และยิ่งไปกว่านั้นปัจจุบันนี้อ่างเก็บน้ำที่อยู่ระหว่างเขาพระเขาสูงยังมีเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของประชาชนในอำเภอหนองบัวทั้งหมดซึ่งในฤดูฝนจะเป็นพื้นที่กักเก็บน้ำได้ในปริมาณมากซึ่งพอแก่การอุปโภคบริโภคกับจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในอำเภอหนองบัวจังหวัดนครสวรรค์

สรุป อัตวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชุมชนโบราณที่มีมาก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน เช่น ปิง วัง ยมน่าน แม่น้ำป่าสัก จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่ประชาชนใช้ในการติดต่อค้าขายในอดีตกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ เขมร จีน จึงรับเอาวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมเขมรโบราณ มีลักษณะการผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาดินเผาตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด มีโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตุ๊กตาดินเผา แผ่นบดยา ภาษาดินเผา โดยค้นพบเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น วัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษ การสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” ประเพณีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

วัฒนธรรมการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมเขมรโบราณ ตามสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม รูปแบบผังเมือง วัฒนธรรมทวารวดี ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม

วัฒนธรรมทางภาษา ภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวอำเภอหนองบัวในเขตเมืองจะมีภาษาพูดที่เป็นลักษณะเฉพาะ

วัฒนธรรมวิถีชีวิต มีการดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียง ตามวัตถุดิบที่อยู่ในชุมชน มีการอนุรักษ์ศิลปะเกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้าง การแต่งกายแบบพื้นบ้านชาวบ้านวัยกลางคนจนถึงผู้สูงอายุ ผู้ชาย

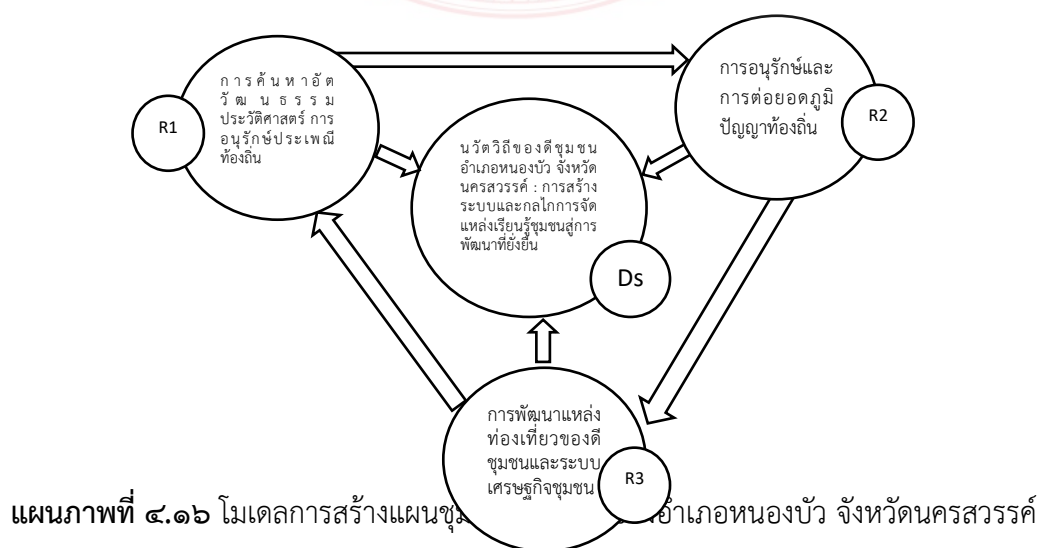
มักจะนุ่งกางเกงขา กว้าง และกางเกงทรงกระบอก ให้ความสำคัญน้อยกับวิธีการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ

วัฒนธรรมทางจิตใจ ชาวอำเภอหนองบัวปัจจุบันนี้ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม การดำเนินชีวิต การนับถือศาสนา ประเพณีที่งดงาม ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ นับถือผีบรรพบุรุษ แสดงถึงการสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมในผู้มีพระคุณ เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว”

ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัวเกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน โดยการขับร้องประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ในงานรื่นเริงต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร

๔.๓ องค์ความรู้ สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยการสนทนากลุ่มเฉพาะ ประกอบด้วย ผู้นำท้องที่ท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ประชาชน และเครือข่ายเอกชน เกี่ยวกับยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อสรุปและสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ ประเด็นการผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการวิจัยนี้ เป็นองค์ความรู้เชิงกระบวนการซึ่งได้จากการกำหนดกรอบการวิจัยเพื่อลงสู่การดำเนินกิจกรรม และนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยว ดังภาพ

ผู้วิจัยได้แบ่งองค์ความรู้ด้านกระบวนการแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนซึ่งประกอบไปด้วยการสร้างโจทย์วิจัย ๓ กลุ่ม คือ ๑) การวิจัยเพื่อค้นหาวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์รวมถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ๒) การวิจัยเพื่ออนุรักษ์และการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ๓) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชนและ ๔) กระบวนการรณวณวิถีชีวิตของดีชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยการสร้างระบบและกลไกในการจัดการเรียนรู้ชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยนำประเด็นดังกล่าวไปเป็นกรอบในการค้นหาจุดเด่น เพื่อกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการออกแบบโปรแกรมการท่องเที่ยวภายใต้แผนที่ท่องเที่ยว นวัตกรรมวิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว โดยมีรายละเอียดของกระบวนการดังต่อไปนี้

กระบวนการที่ ๑ Research ๑ (R๑) ในกระบวนการนี้ เป็นขั้นตอนการกำหนดโจทย์การวิจัยเพื่อค้นหาวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์รวมถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ๑) การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในระดับภูมิภาค ๒) การศึกษาประวัติศาสตร์ ในระดับท้องถิ่น การศึกษาในประวัติศาสตร์ในระดับท้องถิ่นเพื่อให้ทราบถึงวิวัฒนาการเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางด้านภาษาและวรรณคดีทั้งที่ได้มีการบันทึกและยังไม่มีมีการบันทึกรวมถึงขนบธรรมเนียมและประเพณี ที่สำคัญก็คือวัฒนธรรมทางด้านจิตใจภายใต้หลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อคัดเลือกเอาจุดเด่นภายใต้กระบวนการนี้ เพื่อนำเอาจุดเด่น เช่น วิถีชีวิตและความเชื่อ ไปสร้างเป็นตัวแบบ โดยต่อยอดให้ชุมชนนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวภายใต้วิถีธรรมวิถีไทย

กระบวนการที่ ๒ Research ๒ (R๒) ในกระบวนการดังกล่าวนี้ โดยการสร้างโจทย์วิจัยเพื่อค้นหาแนวทางอนุรักษ์และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอนองบัว ภายใต้วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยในการดำรงชีวิตพื้นฐาน ๔ ด้านคือ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค เมื่อศึกษาโดยละเอียดแล้วทำให้ทราบว่าภูมิปัญญาที่สามารถนำมาต่อยอดได้มีอยู่ ๕ กลุ่มด้วยกัน เช่น กลุ่มขนมไทยซึ่งมีลักษณะการกระจายภูมิปัญญาไปตกทอดอยู่กับคนบางกลุ่ม ซึ่งถือว่ากลุ่มขนมไทยนี้เป็นภูมิปัญญาของชาวอำเภอนองบัว ขนมกง กระจ่างสารท ข้างโปรง ขนมสามเกลอ เป็นต้น กลุ่มอาหารคือกลุ่มที่มีผลิตภัณฑ์เป็นน้ำพริก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าพริกเกลือความสำคัญของกลุ่มนี้ มาจากการเก็บข้อมูลโดยภาพรวมของอำเภอนองบัว พบว่าทุกครัวเรือนจะรับประทานพริกเกลือหรือปลาร้าสับ และมีการนำพริกเกลือมาแปรรูปเป็นอาหารได้หลากหลาย ทีมวิจัยและผู้ร่วมโครงการจึงเห็นว่า ควรมีการพัฒนาเมนูอาหารที่แสดงถึงวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของผู้คนในชุมชน ให้เป็นที่ทราบโดยแพร่หลายกระจายออกไปสู่ชุมชนในวงกว้าง เพื่อนำมาซึ่งการสร้างรายได้ หลังจากได้รับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม เครื่องใช้ที่ผลิตจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้เนื้ออ่อนที่มีอยู่ทั่วไปในชุมชน ปัจจุบันนี้การใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากไม้ ถึงแม้ว่าผู้คนจะให้ความสนใจไม่มากนัก แต่ได้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากของใช้

ทั่วไป เช่น ฝักมิด แจกันไม้กลึง พระพุทธรูปไม้ โดยมีการพัฒนาระดับฝีมือต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของชุมชนได้ กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ กลุ่มดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาที่เป็นผลิตภัณฑ์ที่สำคัญสำคัญรองจากวัฒนธรรมการกิน คือ กลุ่มอาหารประเภทข้าวและหวาน เพราะว่าในอดีตที่ผ่านมาพบว่า ชาวบ้านในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้ใช้ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม่ว่าจะเป็น ตะข่อง สุ่ม กระดัง กระเช้า และอื่นๆอีกหลายชนิด เพื่อเป็นของใช้ทั้งเป็นอุปกรณ์ดักจับสัตว์เป็นอาหาร ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน แม้กระทั่งสร้างเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ มีลักษณะคล้ายกันกับกลุ่มที่เป็นผลิตภัณฑ์ไม้เนื้อแข็งและไม้เนื้ออ่อน ในปัจจุบันนี้การนำเครื่องจักสานที่เป็นผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่มาใช้ในชีวิตประจำวันค่อนข้างเกิดขึ้นน้อย เพราะฉะนั้นเพื่อเป็นการรักษาภูมิปัญญา ถึงแม้จะมีบางส่วนที่ไม่ได้นำกลับมาใช้แล้วให้สามารถคงอยู่ เช่น เครื่องสีข้าว เป็นต้น โดยการสร้างกิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุ ได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อทำการจักสานอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญา อีกนัยหนึ่งยังได้เปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษา เช่น สถานศึกษาในท้องถิ่น เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวให้แก่เยาวชน และกิจกรรมนี้ยังเป็นที่พักปะสนทนาระหว่างผู้สูงอายุเพื่อลดภาวะเครียด ที่อาจจะส่งผลให้เกิดโรคซึมเศร้าในระยะยาว ในขณะเดียวกันเกิดการพัฒนาฝีมือให้สามารถสร้างเครื่องใช้ดังกล่าวให้กับกลายมาเป็นของฝาก เครื่องประดับ ของตกแต่งทั่วไป เช่น นำเอาเครื่องดักจับสัตว์น้ำมาประดิษฐ์เป็นโคมไฟ เป็นต้น และที่สำคัญเป็นการจัดการภูมิปัญญาให้คงอยู่ในรูปแบบอื่น อีกประการหนึ่งยังก่อนให้เกิดรายได้กลับไปสู่ชุมชนโดยเฉพาะผู้สูงอายุ และกลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มน้ำพริกปลาร้า หรือที่ชาวบ้านในอำเภอหนองบัวเรียกว่า “พริกเกลือ” จัดอยู่ในประเภทอาหารหลัก จากได้รับการคัดเลือกให้เป็นอาหารประจำท้องถิ่นแล้ว กระบวนการที่เกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ ได้มีการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ เช่น วัตถุดิบมีความสดใหม่ สะอาด และที่สำคัญจะต้องมีรสชาติที่อร่อย เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในอำเภอหนองบัว โดยการสร้างกลุ่มขึ้นมาเพื่อให้สมาชิกได้สามารถผลิตให้นามตัวแทนกลุ่ม และนำผลิตภัณฑ์มาเวียนกันขายภายในกลุ่ม ซึ่งทั้ง ๕ กลุ่มที่กล่าวมานี้ได้มีการจัดการ ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วง เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง และสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

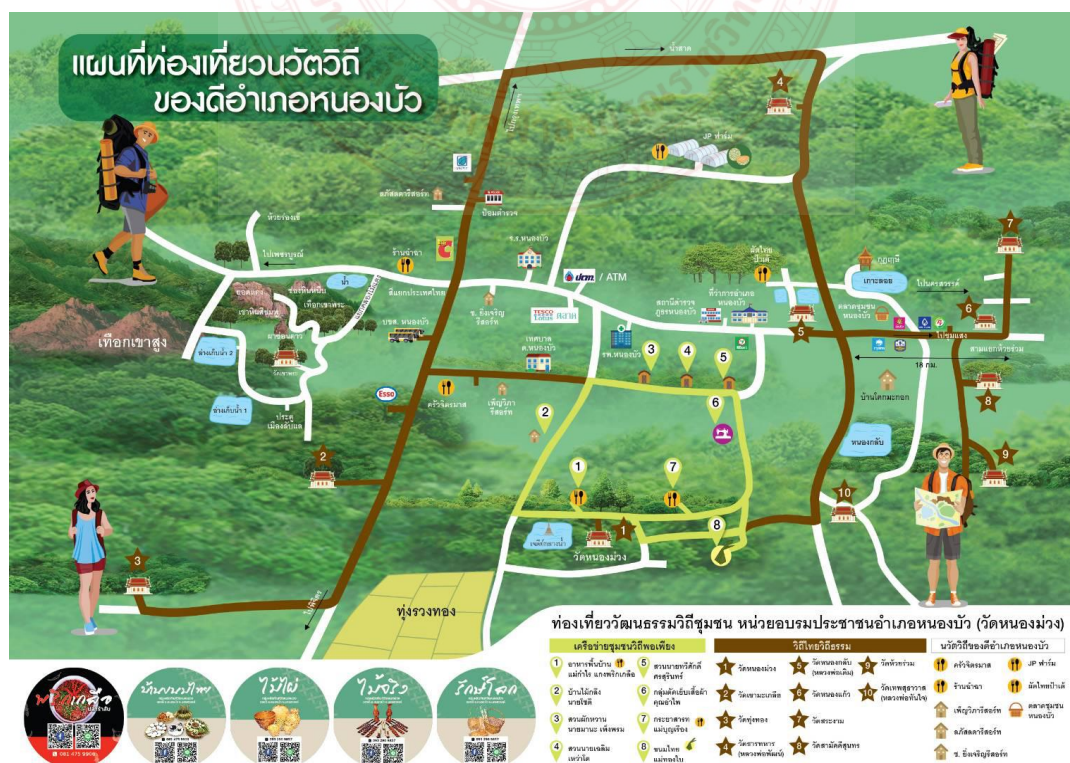
กระบวนการที่ ๓ Research 3 (R3) เป็นกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน ผลจากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ได้วางแผนหาได้มีประเด็นหรือเกี่ยวกับภาพรวมที่นอกเหนือจาก สิ่งที่เป็นตัววัฒนธรรมหรือตัวภูมิปัญญาดังที่กล่าวมาแล้วใน ๒ กระบวนการแรก แต่ในขั้นตอนนี้เป็นการสร้างความเชื่อมโยงจากการท่องเที่ยวไปสู่ภาคบริหาร หรือ สถานที่ท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โดยเวทีดังกล่าวได้เชิญผู้ประกอบการ ภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อรับทราบแนวทางการดำเนินงาน เช่น ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร โดยแต่ละธุรกิจให้ความสนใจและให้ความร่วมมือในการ

วางแผนทางที่สอดคล้องกับแผนท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นทั้งสองแผน คือ แผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม โดยภาพรวมเวทีดังกล่าวเป็นการเกิดขึ้นของแผนท่องเที่ยวที่ ๓ คือแผนท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว

กระบวนการที่ ๔ Development strategy (Ds) กระบวนการรวบรวมวิถีวิถีของดีชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ กระบวนการทำงานดังกล่าวจะนำไปสู่การสร้างแผนที่ท่องเที่ยว พัฒนาให้เป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ผนวกทั้ง ๓ แผนเข้าด้วยกันโดยมีรายละเอียดดังนี้ แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ปรากฏในแผนท่องเที่ยววัฒนธรรมวิถีชุมชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำอำเภอนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ผลจากการวิจัย ผู้วิจัยจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยว ๓ เส้นทาง คือ “เส้นทางสีเขียวอ่อน” ที่ “เส้นทางสีน้ำตาล” แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม “เส้นทางสีขาว” นำเสนอในการสนทนากลุ่มเฉพาะ แบ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวได้ ๔ กลุ่ม คือ ๑) เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ๒) วิถีไทยวิถีธรรม ๓) ของดีอำเภอนองบัว สืบเนื่องมาจากการสังเคราะห์ผลการสืบค้นวัฒนธรรมทั้ง ๕ ด้าน ประกอบด้วย ๑) วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ๒) วัฒนธรรมทางวัตถุ ๓) วัฒนธรรมทางจิตใจ ๔) วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี ๕) วัฒนธรรมทางสุนทรียะ

แผนภาพที่ ๔.๑๗ แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว

เมื่อพิจารณารายละเอียดในแผนที่แล้วจะ พบว่า

“เส้นทางสีเขียวอ่อน” ที่แสดงเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง โดยส่วนใหญ่แล้วกลุ่มอาชีพ ทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มพริกเกลือ กลุ่มไม้ไผ่กลุ่มไม้จริง และกลุ่มรักษโลก ได้มีการ กระจายกลุ่มอาชีพไปตั้งอยู่ในแผนที่ท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต ภายในชุมชน และในขณะเดียวกันการกระจายแหล่งเรียนรู้ให้ไปอยู่ในชุมชนเป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิด เส้นทางท่องเที่ยว ส่งผลให้การกระจายจุดท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงกับแผนที่เที่ยวอื่นๆ คือ

“เส้นทางสีน้ำตาล” แผนที่เที่ยววิถีไทยวิถีธรรม วัดหนองม่วงของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีนางกำไร ไยอินทร์ เป็นผู้รับผิดชอบกลุ่มในการแสดงกิจกรรมศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในงานและโอกาสต่างๆ ชุมชนคุณธรรมวัดหนองม่วง ศูนย์กลางของชุมชนคุณธรรม วัดหนองม่วง เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดี หนองสรวง ภาชนะดินเผา ขวานหินขัด เครื่องมือโลหะ กำไลหิน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว ภาชนะดินเผาตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด

ร่องรอยชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา มีการพบร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดี เกือบทุกอำเภอของจังหวัด อาทิเช่น เมืองโบราณจันเสน อำเภอตาคลี ที่มีชื่อเสียงโด่งดังในการจัด พิพิธภัณฑสถานกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด, เมืองโบราณทัพชุมพล อำเภอเมือง นครสวรรค์, เมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย และเมืองโบราณโคกไม้เดนหรือเมืองบน อำเภอพยุหะคีรี สืบเนื่องมาจนถึงถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมเขมรโบราณ วัฒนธรรมสุโขทัย วัฒนธรรมอยุธยา

“เส้นทางสีขาว” แผนที่เที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว ในระยะยาวอาจจะ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนโดย ด้วยผลประโยชน์นั้นได้กระจายไปทั่ว ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นผู้ที่ได้รับ ผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนั้นการเชื่อมโยงแผนการท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถี พอเพียงนี้ยังเป็นการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน เพื่อนำองค์ความรู้กลับไปพัฒนาชุมชน ของตนเองที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่เป็เจ้าของพื้นที่กลับเกิดความภาคภูมิใจใน ศิลปวัฒนธรรมตัวเอง ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เป็นการพลิกฟื้นวัฒนธรรมให้กลับมาถูก สนใจจากคนในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

๔.๔ ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัด นครสวรรค์

ในประเด็นยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัด นครสวรรค์ เป็นการสังเคราะห์จากผลการวิจัย เพื่อนำองค์ความรู้ทั้ง ๓ ด้าน คือ เครือข่ายชุมชนวิถี พอเพียง วิถีไทยวิถีธรรม และนวัตวิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว มากำหนดแนวทางการขับเคลื่อน

กิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) สถานการณ์และแนวโน้มการท่องเที่ยว ๒) สรุปความสัมพันธ์ของยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น และ ๓) ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนวิถีพุทธ ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยการสนทนากลุ่มตัวแทนจากภาคส่วนต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย ภาคราชการ พัฒนาการอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนผู้ประกอบการ จำนวน ๑๐ คน สรุปรายละเอียดดังนี้

๔.๔.๑ สถานการณ์และแนวโน้มการท่องเที่ยว

การพัฒนาการท่องเที่ยวในด้านบริการ แหล่งท่องเที่ยว บุคลากรด้านการท่องเที่ยว ธุรกิจนำเที่ยว มัคคุเทศก์และผู้นำเที่ยว เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งที่ผ่านมากรมการท่องเที่ยวได้ดำเนินการตามแผนพัฒนา การท่องเที่ยว พ.ศ. ๒๕๕๗ – ๒๕๖๐ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว และบริการด้านการท่องเที่ยวผ่านการดำเนินงานบนพื้นฐานของมาตรฐาน การท่องเที่ยวไทย ตลอดจนส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการด้าน การท่องเที่ยว ธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ให้มีความสามารถทางการแข่งขัน แต่ยังคงประสบปัญหาและอุปสรรค ในการดำเนินงานหลายประการ ประกอบ กับสภาพแวดล้อมและบริบทต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลง ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวตลอดเวลา ทั้งปัจจัยภายใน อาทิ นโยบายของภาครัฐ การบูรณาการการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยว และปัจจัยภายนอก อาทิ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความคาดหวัง ของนักท่องเที่ยว รวมถึงแนวโน้มการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศและนวัตกรรมต่างๆ จึงเป็นโอกาสอันดีในการกำหนดวิสัยทัศน์ภายใต้แผนยุทธศาสตร์ พัฒนาการท่องเที่ยว ของท้องถิ่นให้สอดคล้อง กับสถานการณ์และก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพื่อมุ่งพัฒนาให้ ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างยั่งยืน

การกำหนดกรอบยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนวิถีพุทธ ของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้คำนึงถึงบริบทและภารกิจของหน่วยงานในการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น ภายใต้กรอบการวิเคราะห์แบบองค์รวม โดยสรุปจากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บริหาร ที่ทำการปกครองอำเภอหนองบัว เทศบาลตำบลหนองบัว พัฒนาชุมชนอำเภอ และวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รวมถึงข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง และจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อให้การกำหนดแผนยุทธศาสตร์ฯ สามารถนำไปสู่ การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมและเกิดการบูรณาการการทำงานร่วมกันในทุกระดับ

๔.๔.๒ สรุปยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น

๑. ทิศทางการพัฒนาอำเภอหนองบัว

เมื่อพิจารณาถึงรายละเอียดแผนพัฒนาของอำเภอหนองบัว จังหวัดแล้วพบว่า ได้กำหนดวิสัยทัศน์ คือ “...จัดตั้งศูนย์พัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม รวมทั้งอุตสาหกรรมครอบครัว เพื่อรองรับผู้ที่ตกงานหรือว่างงาน พัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของจังหวัด นครสวรรค์และของภาคเหนือ พัฒนาและประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พัฒนาแหล่งน้ำและส่งเสริมการศึกษาและกีฬาเป็นศูนย์กลาง การค้าหรือพืชผลทางการเกษตร พัฒนาสังคมให้มีคุณภาพ ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง มีการดูแล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคมปลอดภัยจากยาเสพติด โรคเอดส์ อาชญากรรม มีการสร้างคุณธรรม จริยธรรม อันซึ่งจะนำมาซึ่งสังคมที่มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน....” และกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาของอำเภอหนองบัว ออกเป็น ๖ ด้าน ดังนี้

๑. ยุทธศาสตร์เรื่องน้ำ เป้าหมาย ดำเนินการจัดวางสนับสนุนการวางระบบชลประทานให้ครอบคลุมพื้นที่ และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการบริหารจัดการและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง

๒. ยุทธศาสตร์การเกษตร เป้าหมาย เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้ทุกภาคการผลิตและบริการสามารถลดต้นทุนการผลิตโดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในท้องถิ่น มาปรับใช้ในการอนุรักษ์ดินโดยให้เกษตรกรรายย่อยมีโอกาส และทางเลือกในการประกอบอาชีพ และได้รับโอกาสในการเข้าถึงบริการพื้นฐานของภาครัฐมากขึ้น ลด ปัญญาการว่างงาน

๓. ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจน เป้าหมาย มุ่งเน้นการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ พัฒนาศักยภาพ และคุณภาพชีวิตคน ยากจน สร้างโอกาสให้คนยากจนเข้าถึงบริการของรัฐ แหล่งทุนในระบบ

๔. ยุทธศาสตร์ด้านการศึกษา สังคม และวัฒนธรรม เป้าหมาย เพื่อให้ประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ ตลอดจนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชน

๕. ยุทธศาสตร์โครงสร้างพื้นฐาน เป้าหมาย พัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในระดับหมู่บ้าน/ตำบล เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณะ อย่างเพียงพอและทั่วถึง

๖. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว เป้าหมาย เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งป้องกันการบุกรุกที่สาธารณะตลอดจนให้ สอดคล้องและขับเคลื่อนโครงการพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถให้บรรลุวัตถุประสงค์

๒. ทิศทางพัฒนาของเทศบาลตำบลหนองบัว

ส่วนแผนพัฒนาของเทศบาลตำบลหนองบัว พบว่า ได้กำหนดวิสัยทัศน์ที่มีความสอดคล้องกับ วิสัยทัศน์ในภาพรวมของอำเภอ คือ “...หนองบัวเป็นเมืองน่าอยู่ เคียงคู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ภายใต้การบริหารจัดการที่ดี เทคโนโลยีที่ทันสมัย ใส่ใจคุณภาพชีวิต ยึดหลักเศรษฐกิจพอพร้อมเพียงสู่ประชาคมอาเซียน...” และกำหนด ยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาลตำบลหนองบัว ออกเป็น ๘ ด้าน ดังนี้

๑. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสร้างมูลค่าเพิ่มทางการเกษตร
๒. การส่งเสริมการลงทุนพาณิชยกรรมอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว
๓. การพัฒนาและส่งเสริมคุณภาพชีวิต
๔. การอนุรักษ์และสืบสานศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น
๕. การจัดการระเบียบชุมชนสังคมและการรักษาความสงบเรียบร้อย
๖. การป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด
๗. การบริหารจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน
๘. การสร้างธรรมาภิบาลและการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี

ผลจากการสังเคราะห์ในประเด็นแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาในภาพรวมของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาลตำบลหนองบัว พบว่ามีความสอดคล้องกับแนวทางในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนวิถีพุทธของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๕ ด้าน ดังนี้ ๑) ด้านการเกษตร ๒) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ๓) ด้านคุณภาพชีวิต ๔) ด้านการท่องเที่ยว ๕) ด้านการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างยุทธศาสตร์กับผลการวิจัย

จากผลการวิจัย ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ที่มีเอกลักษณ์ ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์ยุทธศาสตร์ ที่หน่วยงานราชการที่มีเขตพื้นที่รับผิดชอบโดยตรง คือ ที่ทำการปกครองอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์และเทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ยุทธศาสตร์ที่ได้จากการสืบค้นประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี ที่มีอัตลักษณ์และความโดดเด่นของวัฒนธรรม

จึงพบแนวทางพัฒนากิจกรรมให้สอดคล้องกิจกรรมการท่องเที่ยวของอำเภอที่จะเกิดขึ้นในอนาคต นำผลที่ได้จากการศึกษาไปกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวโดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาและทรัพยากรทางธรรมชาติได้ ผู้วิจัยได้นำทั้งสองส่วนที่ได้สังเคราะห์แล้ว จึงนำเข้าสู่กระบวนการสังเคราะห์ถึงความสอดคล้องในประเด็นแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวของท้องถิ่นกับผลงานวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่ ๑ การเกษตร ทรัพยากรน้ำและป่าชุมชน การวิจัยในครั้งนี้ได้เกิดขึ้นของเครือข่ายที่เรียกตนเองว่า “เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง” พบว่าวัฒนธรรมที่มีจุดเด่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับด้านวัตถุประกอบไปด้วยอาหาร ยารักษาโรค พบว่า ชุมชนเองได้มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ขึ้นที่วัดหนองม่วงอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อจะให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้วิถีเกษตรแบบพอเพียงแก่ชาวบ้านในเขตอำเภอหนองบัว นำไปสู่การขยายผลพื้นที่ทางการเกษตรให้กระจายไปอยู่ในชุมชน ในขณะที่เดียวกันสมาชิกที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวไปปฏิบัติให้ได้ผลจริง ปัจจุบันนี้เกิดการขยายองค์ความรู้ไปสู่ครัวเรือนในบริเวณกว้าง และถูกกำหนดให้เป็นเส้นทางการท่องเที่ยวตามแผนที่และวิถีของดีอำเภอหนองบัว เพราะฉะนั้นแนวทางการดำเนินกิจกรรม ภายใต้วัฒนธรรมการใช้ชีวิต ทางด้านการใช้ทรัพยากร และด้าน

การเกษตร ไม่ว่าจะเป็นเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรแบบผสมผสานก็ตาม ชุมชนเองได้ใช้สอยประโยชน์อย่างคุณค่าทั้งในเชิงพาณิชย์และการนำผักที่ผลิตได้รับประทานในครัวเรือน ซึ่งเป็นการเกษตรแบบปรานีต เช่น การลดการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร ซึ่งผลของงานวิจัยสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐทั้ง ๒ แห่ง ในประเด็นดังกล่าวนี้ ภาครัฐได้พยายามที่จะผลักดันให้การเกษตรมีความยั่งยืน โดยการส่งเสริมให้ประชาชนใช้เทคโนโลยีและแหล่งความรู้ของชุมชนมาพัฒนาเพื่อให้ผลผลิตมีมาตรฐาน ก่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน

นอกจากนั้น การใช้ทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ ป่าชุมชนชาวบ้านเองก็ได้มีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรน้ำและทรัพยากรป่าแต่ไม่มากนักเพราะยังมองว่าเป็นเรื่องที่ไกลตัว ปัจจุบันนี้สิ่งที่สอดคล้องกับนโยบายภาครัฐนั้นยังขาดกลไกการขับเคลื่อนในระดับปฏิบัติการ ทำให้ในภาพรวมนั้นยังไม่สามารถที่จะไปถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ แต่ผลที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการใช้ทรัพยากรน้ำ ป่าชุมชน หรือการเกษตรในระดับอุตสาหกรรมยังไม่สามารถพัฒนาให้เกิดผลสัมฤทธิ์ เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้ภาครัฐควรที่จะต้องให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นการใช้ทรัพยากรน้ำ และป่าชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดความยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ตารางที่ ๔.๒ ข้อเสนอยุทธศาสตร์ด้านการเกษตร ทรัพยากรน้ำและป่าชุมชน

ยุทธศาสตร์	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
ด้านการเกษตร ทรัพยากรน้ำและป่าชุมชน “เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง”	- ภาครัฐผลักดันให้ทำการเกษตรที่ยั่งยืน - ยกระดับการเกษตรแบบปรานีต - ยกระดับศูนย์การเรียนรู้	- โดยการส่งเสริมให้ประชาชนใช้เทคโนโลยีและแหล่งความรู้ของชุมชนมาพัฒนาผลผลิตให้มีมาตรฐาน ก่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน - ส่งเสริมอาหาร ยารักษาโรค - การลดการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร

ประเด็นที่ ๒ การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น พบว่า อำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ มีประวัติศาสตร์มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยเฉพาะเมืองโดยรอบในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง การค้นพบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในสมัยทวารวดีที่หนองสรวง แหล่งโบราณคดีในสมัยอยุธยา ที่วัดสระโบสถ์และวัดหนองม่วง มีหลักฐานอ้างอิงเชิงวิทยาศาสตร์ เช่น เครื่องใช้ เครื่องมือ สอดคล้องกับแหล่งโบราณคดีอื่นในพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้ทราบว่าอำเภอนองบัว มีความเป็นมาพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน นอกจากนั้นความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในเรื่องศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและประเพณีท้องถิ่น ที่โดดเด่น

สามารถใช้พลังชุมชนขับเคลื่อนให้กิจการดังกล่าว สามารถยกระดับเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ มีกลุ่มภูมิปัญญาที่สามารถสร้างผลิตภัณฑ์ให้เป็นของฝากของชุมชน มีประเพณีวิถีชีวิตที่น่าสนใจอีกหลายประการ เมื่อพิจารณาควบคู่กับแผนยุทธศาสตร์ของท้องถิ่นแล้ว พบว่า ท้องถิ่นเองก็มีความสนใจและพยายามที่จะผลักดันการท่องเที่ยวให้ประสบความสำเร็จโดยกำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ของท้องถิ่นเอง ในขณะเดียวกัน พบว่า เป็นการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงอุตสาหกรรมในระดับท้องถิ่นที่หนีห่างจากวิถีชีวิต และที่สำคัญแหล่งธรรมชาติยังไม่มีจุดเด่นที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยว เพราะฉะนั้นทิศทางการขับเคลื่อนควรหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสำคัญ เพื่อสร้างแผนที่ชุมชนหรือโปรแกรมการท่องเที่ยวด้านวิถีชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ เน้นการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

ตารางที่ ๔.๓ ข้อเสนอยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น

ยุทธศาสตร์	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
ด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม และ ประเพณีท้องถิ่น	- ส่งเสริมชุมชนคุณธรรมวัด หนองม่วง	- โครงการแหล่งเรียนรู้ทาง พระพุทธศาสนา
	- ศูนย์กลางการเรียนรู้ ทางด้านวัฒนธรรมและ เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน ตำบลหนองกลับ	- โครงการศึกษาร่องรอยท่องเที่ยว ตามหาหลักฐานทางด้าน ประวัติศาสตร์
	- แหล่งโบราณคดีหนองสรวง	- โครงการตามหาของดี ภาชนะดิน เผาลายเชือกทาบและลายขีด ขวานหินขัด เครื่องมือโลหะ กำไล หิน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว
	- แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัย มงคล	- โครงการท่องเที่ยวตามรอย โบราณคดี บ้านพุขมิ้น บ้านพุช้าง ล้าว บ้านจันเสน บ้านใหม่ชัย มงคล ในเขตอำเภอตาคลี บ้าน หนองใหญ่ บ้านพุนิมิต บ้านชัย ตะเคียน ในเขตอำเภอตากฟ้า
	- อนุรักษ์นันทนาการแต่งกาย แบบพื้นบ้าน	- โครงการส่งเสริมการนุ่งห่มเสื้อผ้า อนุรักษ์นิยม เช่น การนุ่งกางเกง ขาก๊วย และกางเกงทรงกระบอก นุ่งผ้าถุงและเสื้อแขนกระบอก แขนสั้น ในงานบุญ เทศกาลต่างๆ
	- การอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรม	- โครงการอนุรักษ์ “วัฒนธรรม

ยุทธศาสตร์	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
	ประเพณีท้องถิ่น	ข้าว” เช่น - การส่งเสริมให้ประชาชนระลึกถึงบุญคุณข้าวหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระแม่โพสพ”
	- การยกระดับการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน	- โครงการอนุรักษ์เพลงพื้นบ้าน ที่บอกเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอำเภอหนองบัว

ประเด็นที่ ๓ การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการสรุปสภาพปัญหาและแนวการจัดปัญหาความยากจน กำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิต จากผลการศึกษา พบว่า ประชากรส่วนใหญ่ที่อยู่ในเขตเทศบาลอำเภอหนองบัว ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร มีเพียงส่วนน้อยที่ประกอบอาชีพอิสระเช่น รับจ้าง และธุรกิจส่วนตัว ด้วยความเป็นชุมชนเกษตรกรรม จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ เป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการลงทุนนาข้าวและไร่มันสำปะหลังเป็นส่วนใหญ่ นอกจากผลกระทบทางผลผลิต และราคาสินค้าทางการเกษตรที่ตกต่ำ ประกอบกับผลผลิตที่ไม่ได้มาตรฐาน ทำให้ความสามารถในการชำระหนี้ ไม่เป็นไปตามสัญญา และยังเป็นหนี้สะสมจำนวนมากขึ้นไปเรื่อยๆ จนไม่สามารถใช้หนี้ได้จึงเป็นปัญหาของการถูกยึดที่ดินและขายทรัพย์สินเพื่อใช้หนี้ทั้งระยะสั้นและระยะยาว ด้วยความเชื่อที่ว่าถ้าทำมากและจะต้องได้มากและไม่ทราบวิธีต้นทุนเท่าไรและผลกำไรมีความคุ้มค่าหรือไม่

เมื่อความเป็นอยู่ของเกษตรกรผูกติดกับวงจรดังกล่าว ผลที่ตามมานอกจากความยากจนแล้วคุณภาพชีวิตยังจะตกต่ำลงไปด้วย ในขณะที่เดียวกันภาครัฐโดยเฉพาะท้องถิ่นพยายามที่จะจัดปัญหาดังกล่าว ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพราะฉะนั้นแนวทางแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ทั้งภาครัฐควรมีหน่วยงานที่คอยเป็นที่ปรึกษา ร่วมกับภาคเอกชนและประชาชน ให้ความรู้ด้านการเกษตร ให้เกษตรกรมีรายได้ตลอดปี จากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวไปพร้อมกับการทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งจะก่อให้เกิดรายได้วันต่อวัน เพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเงิน ที่จะมาคอยหล่อเลี้ยงชีวิต ที่มีลักษณะที่ไม่ผูกติดกับรายได้รายปีไม่มีความไม่แน่นอน

ตารางที่ ๔.๔ ข้อเสนอยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต

ยุทธศาสตร์	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
แก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต วัตถุดิบที่อยู่ในชุมชนหา ง่ายและมีให้รับประทาน	- ยกระดับให้เป็นของดีประจำ อำเภอหนองบัว	- โครงการส่งเสริมอาหารประเภท คาวและหวานที่ถือเป็นอัตลักษณ์ ประจำท้องถิ่น เช่น แกงพริกเกลือ และปลาร้าสับ อาหารหวาน

ยุทธศาสตร์	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
ตลอดปี		ได้แก่ ขนมหวานหลายชนิด เช่น ข้าวเม่าหรือกระยาสารท ขนมห้าวโปรง ขนมีไส้ไส้ ขนมง ขนสามเกลอ
	- ยกระดับผลิตภัณฑ์ชุมชน	- โครงการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชน ๕ กลุ่ม ได้แก่ - กลุ่มที่ ๑ ผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ - กลุ่มที่ ๒ ผลิตภัณฑ์แปรรูปไม้จริง - กลุ่มที่ ๓ ผลิตภัณฑ์รั้วโลก ทดบรรจุภัณฑ์แทนพลาสติก - กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ขนมไทย และธนาฉก้วย - กลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์พริกเกลือ
	- การสืบทอดภูมิปัญญา หมอชาวบ้าน	- โครงการหมอชาวบ้าน การให้ความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรค เช่น การใช้ใบสบเสื่อห้ามเลือด การใช้เม็ดมะเกลือในการถ่ายพยาธิ การใช้หอมหัวแดงผสมกับเหล้าขาวติดบาดแผลเพื่อรักษาอาการบาดทะยัก

๔.๓.๓ ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

จากการรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์ผู้บริหาร ที่ทำการปกครองอำเภอหนองบัว เทศบาลตำหนองบัว พัฒนาชุมชนอำเภอ และวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รวมถึงข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง และจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน สามารถสรุปเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชน ดังนี้

ตารางที่ ๔.๕ ข้อเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ยุทธศาสตร์ท้องถิ่น	กลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชน	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
--------------------	---------------------------------------	-------------	-----------------

ยุทธศาสตร์ท้องถิ่น	กลยุทธ์ส่งเสริมการ ท่องเที่ยววิถีชุมชน	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
ความเชื่อมโยงด้านการส่งเสริมสินค้าการเกษตรกับการท่องเที่ยว			
ส่งเสริม การลงทุนพาณิชย์กรรม อุตสาหกรรมเกษตรกรรมและ การท่องเที่ยว	สินค้าและบริการ ทางการท่องเที่ยว โดดเด่นเป็นที่ต้องการ	- ส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพสินค้า - การบริการทางการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับอัตลักษณ์ของพื้นที่เพื่อให้เกิดความสมดุลอย่างยั่งยืน	- ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพสินค้า - ส่งเสริมการบริการด้านการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของพื้นที่รวมถึงส่งเสริมการพัฒนานวัตกรรมทางการท่องเที่ยวใหม่ๆ สอดคล้องกับบริบทและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
ความเชื่อมโยงด้านส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการท่องเที่ยว			
การบริหารจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	เครือข่ายการท่องเที่ยว เข้มแข็ง	ส่งเสริมบทบาทของหน่วยงานรัฐ หน่วยงานเอกชน ชุมชน และสถาบันการศึกษาในการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยว	ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชน การสร้างเครือข่ายระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทั้งในกลุ่มผู้บริหาร และเครือข่ายในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ส่งเสริมบทบาทหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้มีเครือข่ายในการประสานงาน แลกเปลี่ยนข้อมูลและพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่
การพัฒนาการอนุรักษ์และสืบสานศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น	ระบบบริการออนไลน์ ทันสมัย	พัฒนาการเผยแพร่ข้อมูลและการให้บริการผ่านระบบดิจิทัล	เผยแพร่ข้อมูลและองค์ความรู้ท้องถิ่นให้หน่วยงานและบุคคลภายนอกผ่านระบบ

ยุทธศาสตร์ท้องถิ่น	กลยุทธ์ส่งเสริมการ ท่องเที่ยววิถีชุมชน	แนวทางพัฒนา	โครงการ/กิจกรรม
			ดิจิทัลรวมถึงยกระดับการ ให้บริการของท้องถิ่น ผ่าน ระบบเทคโนโลยีและระบบ ดิจิทัล (eService)
ความเชื่อมโยงด้านการส่งเสริมคุณภาพชีวิตกับการท่องเที่ยว			
การพัฒนาการจัดระเบียบ ชุมชนสังคมและการรักษา ความสงบเรียบร้อย	การจัดการพื้นที่ ท่องเที่ยวเข้มแข็ง	พัฒนาและผลักดันการ จัดการพื้นที่ท่องเที่ยว อย่างมีส่วนร่วมบนพื้นฐาน ของความสมดุลและยั่งยืน	เพื่อให้ท้องถิ่นมีแผนการ จัดการด้านการท่องเที่ยว ในภาพรวมที่ชัดเจน เชื่อมโยงกันระหว่างระบบ เศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมือง ระบบ การศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา วิถีชีวิตให้ ครอบคลุมทุกมิติ โดยมี กลไก แนวทาง และ ตัวอย่างที่ส่งเสริมบทบาท ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องใน พื้นที่ ในการจัดการการ ท่องเที่ยวในพื้นที่อย่าง ยั่งยืน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมวิถีรักถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” นั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ คน เพื่อศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การสร้างชุดความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ การนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์ การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ หลังจากนั้นนำผลการวิจัยไปจัดสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๑๐ คน เพื่อยืนยันเสนอแนวทางการส่งเสริมการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ที่ผู้วิจัยเสนอ ทั้งนี้จากผลการวิจัยสามารถสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญใน นวัตกรรมวิถีรักถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

๕.๑.๑ จากผลการศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

พบว่า อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิเกษิ หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรีน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนโบราณ เป็นจังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง และมีสายน้ำหลายสายไหลผ่าน จึงทำให้มีผู้คนต่างบ้านต่างเมืองเดินทางสัญจรไปมาผ่าน จึงกลายเป็นทำเลการค้าขายอันสำคัญ และรับเอาวัฒนธรรมจากหลายแหล่ง เช่น ชุมชนที่เมืองศรีเทพ ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีพบโครงกระดูกมนุษย์ จำนวน ๕ โครง เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก และเครื่องประดับ เช่น กำไลสำริดและลูกปัดแก้ว

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เมืองศรีเทพ มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ โดยมีแม่น้ำป่าสักเป็นเส้นทางคมนาคม จึงรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาใช้ในการจัดรูปแบบเมือง จากการพบจารึก (จารึกบ้านวังไผ่) และศาสนาฮินดูมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนในเขต

อำเภอหนองบัว ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ เช่น พระนารายณ์สวามหวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรรธนะ พระสุริยเทพ เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่าเป็นประติมากรรมในศาสนาฮินดู ที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒

พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เมืองศรีเทพ รับเอาวัฒนธรรมทวารวดี จากคติความเชื่อในรูปแบบศิลปกรรมภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ที่ปรากฏตามหลักฐานการสร้างศาสนสถาน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขาอมรินทร์ เป็นต้น รูปแบบผังเมือง ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม จากการนำคติความเชื่อตามคติพื้นเมืองเข้ามาผสมผสานในรูปแบบศิลปะท้องถิ่นที่สร้างขึ้น จากการที่เมืองศรีเทพตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างเมือง จึงเป็นเส้นทางผ่านวัฒนธรรมทั้งสองแห่ง คือ ในเขตวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท และใช้ภาษาเขมรนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน และศาสนาฮินดู ผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรแถบต้นแม่น้ำมูล

พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ยุคหลังวัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรโบราณที่จากดินแดนอีสานใต้ก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ มีการปรับเปลี่ยนการนับถือศาสนาพุทธมาเป็นศาสนาฮินดู รูปแบบศิลปกรรมจึงเปลี่ยนมามีอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย โบราณสถานที่ยังหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบัน ได้แก่ ปราสาทศรีเทพ ปราสาทสองพี่น้อง และปราสาทฤาษีที่อยู่ด้านนอกของเมือง จากผังเมืองโบราณ แสดงให้เห็นว่าในชุมชนเมืองศรีเทพมีการขยายเมืองใหม่ ที่ปัจจุบันเราเรียกว่า “เมืองนอก” ตามสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม ในขณะที่เมืองนอกก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนเช่นเดียวกัน ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณ เมืองศรีเทพหมดความสำคัญลง จนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด ในขณะเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มกันของคนไทยและสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาในลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง จึงขับไล่ขุนนางเขมรที่ปกครองสุโขทัย และขยายดินแดนออกมาทางตะวันออกจนถึงลุ่มแม่น้ำป่าสัก

ชาวจีนนำเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำป่าสักจากพระนครศรีอยุธยาและเมืองสระบุรี เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองเพชรบูรณ์ ทางแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่าน เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองนครสวรรค์และอำเภอต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น อำเภอชุมแสง อำเภอพยุหะคีรี เป็นต้น ส่งผลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจ และเกิดอัตลักษณ์วัฒนธรรมการให้ความเคารพบรรพบุรุษโดยการเซตสิ่งหีโตและการหมั้นกรที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดนครสวรรค์

อัตลักษณ์ของชาวอำเภอหนองบัว ได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอำเภอที่ไม่มีแม่น้ำสายใหญ่ไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกมีภูเขาทั้งระหว่างทางเมืองและมีแม่น้ำสายใหญ่คือแม่น้ำน่านไหลผ่าน จากอำเภอชุมแสงซึ่งมีความเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าขายในสมัยโบราณผ่านทางเรือ ทำให้อำเภอหนองบัวนี้รับวัฒนธรรมจากสถานที่หลายๆ แห่ง ผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากทางทิศตะวันออกผสมกับผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ ในขณะเดียวกันทำให้มีอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน แต่ถึงกระนั้นวัฒนธรรมยังมีความหลากหลาย ที่ยึดติดกับพระพุทธศาสนาที่ชาวอำเภอหนองบัวได้ยึดเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตแม้

จะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่ปัจจุบันนี้ได้หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมเดียวกันได้อย่างลงตัวและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ รับเอาวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ วัฒนธรรมเขมรโบราณ

จึงมีวิถีชีวิตเป็นชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑที่แสดงถึงตามร่องรอยวัฒนธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษนะดินเผาแบบที่เผาด้วยความร้อนไม่มาก ด้านนอกมีการตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด มีโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แทนบดยา ภาษนะดินเผาแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น

๕.๑.๒ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

วัฒนธรรมการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมเขมรโบราณ ตามสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม รูปแบบผังเมือง วัฒนธรรมทวารวดี ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม

วัฒนธรรมทางภาษา ภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวอำเภอนองบัวในเขตเมืองจะมีภาษาพูดที่เป็นลักษณะเฉพาะ

วัฒนธรรมวิถีชีวิต มีการดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียง ตามวัตถุดิบที่อยู่ในชุมชน มีการอนุรักษ์ศิลปะเกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้าง การแต่งกายแบบพื้นบ้านชาวบ้านวัยกลางคนจนถึงผู้สูงอายุ ผู้ชายมักจะนุ่งกางเกงขาก๊วย และกางเกงทรงกระบอก ให้ความสำคัญน้อยกับวิธีการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ

วัฒนธรรมทางจิตใจ ชาวอำเภอนองบัวปัจจุบันนี้ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม การดำเนินชีวิต การนับถือศาสนา ประเพณีที่งดงาม ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ นับถือผีบรรพบุรุษ แสดงถึงการสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมในผู้มีพระคุณ เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว”

ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัวเกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน โดยการขับร้องประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ในงานรื่นเริงต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร

โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

แบ่งได้ ๔ กลุ่ม คือ ๑) เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ๒) วิถีไทยวิถีธรรม ๓) ของดีอำเภอนองบัว สืบเนื่องมาจากการสังเคราะห์ผลการสืบค้นวัฒนธรรมทั้ง ๕ ด้าน ประกอบด้วย ๑) วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ๒) วัฒนธรรมทางวัตถุ ๓) วัฒนธรรมทางจิตใจ ๔) วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี ๕) วัฒนธรรมทางสุนทรียะ

เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง โดยจุดเริ่มต้นที่วัดหนองม่วง เป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นจุดศูนย์เรียนรู้ภายใต้ชื่อ “มหาลัยทำกิน” และแนวคิดของการตั้งศูนย์การเรียนรู้ขึ้นเพื่อที่จะให้ประชาชน หน่วยราชการ และภาคเอกชน เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เชิง

กระบวนการ เพื่อให้เข้าใจถึงแนวคิด วิธีปฏิบัติและผลที่จะได้รับ หลังจากการเข้าร่วมกระบวนการตลอดโครงการแล้ว สมาชิกที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการจะต้องเข้าร่วมโครงการทุกกิจกรรมตลอดโครงการ หลังจากนั้นได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวไปขยายผลที่บ้านของตนเอง

วิถีไทยวิถีธรรม จากการสังเคราะห์วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี วัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี พบว่า วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศิลธรรม นับถือพระพุทธศาสนาและมีความเคารพในผีบรรพบุรุษเป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี มีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยวัดหนองม่วง เป็นจุดศูนย์กลาง ๓๖๐ องศา โดยรอบของวัด เต็มไปด้วยykl้านอายของอารยธรรมวัดถึง ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัวหนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) วัดทุ่งทอง และวัดเขามะเกลือ ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย (ไหว้พระ ๙ วัด)

ของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มที่ ๑ ผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่” ซึ่งอยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วง ของดีอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ ด้านเครื่องจักสานที่เน้นเฉพาะอุปกรณ์เครื่องใช้สอยที่เกิดจากผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในชุมชน กลุ่มที่ ๒ ผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง” จากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอุปกรณ์เครื่องมือและเครื่องใช้สอยที่เกิดจากการนำไม้เนื้อแข็งมาแปรรูปให้เกิดมูลค่าเพิ่ม กลุ่มที่ ๓ ผลิตภัณฑ์ “รักษิโลก” จากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านผลิตภัณฑ์ที่สามารถทดแทนพลาสติกหรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากพลาสติก จากวัตถุดิบจากธรรมชาติภายในชุมชน ผ่านงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์นำไปสู่การรณรงค์ให้ใช้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ประเภทของหวานและเครื่องดื่ม ภายใต้ชื่อ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเน่าก้วย” จากกลุ่มที่อนุรักษ์ขนมไทยที่มีเฉพาะท้องถิ่น และการประยุกต์เครื่องดื่ม ประเภทสมุนไพร กลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ” อาหารที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่น “ปลาร้าสับ” เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการถนอมอาหาร

๕.๑.๓ องค์ความรู้จากการวิจัยและแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สรุปได้ดังนี้

๑. โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วยปัจจัยในการดำรงชีวิตพื้นฐาน ๔ ด้านคือ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค ภูมิปัญญาที่นำมาต่อยอดได้มีอยู่ ๕ กลุ่มด้วยกัน เช่น *กลุ่มขนมไทย* เป็นภูมิปัญญาของชาวอำเภอนองบัว ขนมกง กระจาสารท ข้างโปรง ขนมสามเกลอ เป็นต้น *กลุ่มอาหาร* คือกลุ่มที่มีผลิตภัณฑ์เป็นน้ำพริก หรือพริกเกลือ ซึ่งทุกครัวเรือนจะรับประทานพริกเกลือหรือปลาร้าสับ และมีการนำพริกเกลือมาแปรรูปเป็นอาหารได้หลากหลาย เป็นอาหารที่แสดงถึงวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของผู้คนในชุมชน ซึ่งการสร้างรายได้ *กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม* เครื่องใช้ที่ผลิตจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้เนื้ออ่อนที่มีอยู่ทั่วไปในชุมชน เช่น ฝักมิด แจกันไม้กลึง พระพุทธรูปไม้ โดยมีการพัฒนาระดับฝีมือต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของชุมชนได้ *กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่* ได้ใช้ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม่ว่าจะเป็น ตะข่อง สุ่ม กระดัง กระเช้า และอื่นๆ อีกหลายชนิด เพื่อเป็นของใช้ทั้งเป็นอุปกรณ์ดับจับสัตว์เป็นอาหาร ข้าวของ

เครื่องใช้ในครัวเรือน แม้กระทั่งสร้างเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ สร้างกิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุ ได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อทำการจักสารอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญา

๒. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เป็นการสร้างความเชื่อมโยงจากการท่องเที่ยวไปสู่ภาคบริหาร หรือสถานที่ท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ให้ผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ให้ความร่วมมือในการวางแผนทางที่สอดคล้องกับแผนท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นทั้งสองแผน คือ แผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม เป็นแผนท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว

๓. การรวบรวมวิถีชีวิตของดีชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตามแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย

“เส้นทางสีเขียวอ่อน” ที่แสดงเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ประกอบด้วย กลุ่มอาชีพทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มพริกเกลือ กลุ่มไม้ไผ่กลุ่มไม้จริง และกลุ่มรักษโลก ตามแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตภายในชุมชน

“เส้นทางสีน้ำตาล” แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม กิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ และ อารยธรรม ไหว้พระ ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัวหนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) วัดทุ่งทอง และวัดเขามะเกลือ ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย

“เส้นทางสีขาว” แผนท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน เพื่อนำองค์ความรู้กลับไปพัฒนาชุมชนของตนเองที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่เป็นเจ้าของพื้นที่กลับเกิดความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมตัวเอง ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เป็นการพลิกฟื้นวัฒนธรรมให้กลับมาถูกสนใจจากคนในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

๕.๒ อภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ จะกล่าวถึง นวัตกรรมที่ค้นพบ : การสืบค้นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญและน่าสนใจและนำมาอภิปรายดังนี้

จากการศึกษาอัตลักษณ์และการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน เป็นชุมชนโบราณที่อายุกว่า ๒๐๐๐ ปี มีสายน้ำไหลผ่านหลายสาย เช่น แม่น้ำมูล แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน จึงเป็นเส้นทางคมนาคม เป็นทางผ่านเพื่อการค้าขายเดินทางสัญจรไปมาผ่าน จึงกลายเป็นแหล่งค้าขาย จากผู้คนหลายอารยธรรม เช่น พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ ก็รับเอาวัฒนธรรมการจัดรูปแบบผังเมืองมาใช้จากจารึกบ้านวังไผ่ และนำเอาศาสนาฮินดูเข้ามาในชุมชนจากหลักฐานทางโบราณคดีที่

สำคัญ เช่น พระนารายณ์สวามหวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรรธนะ พระสุริยเทพ เป็นต้น จากหลักฐานการขุดพบทางโบราณคดี โบราณสถานที่ยังมีร่องรอยให้ปรากฏให้เห็นถึงปัจจุบัน ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ รับเอาวัฒนธรรมทวารวดี มีการวางรูปแบบผังเมือง ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม ตามคติและความเชื่อในรูปแบบศิลปกรรมภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ปรากฏตามหลักฐานการสร้างศาสนสถาน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขาอมรินทร์ เป็นต้น ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรโบราณที่จากดินแดนอีสานใต้ก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ ดังปรากฏให้เห็นจากรูปแบบศิลปกรรมที่รับอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะร่วมแบบเขมร ตามโบราณสถานที่ยังหลงเหลือ เช่น ปราสาทศรีเทพ ปราสาทสองพี่น้อง และปราสาทฤาษี ต่อมา มีการขยายเมืองจากรูปแบบของการจัดผังเมืองโบราณที่เปลี่ยนไปเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณ เมืองศรีเทพหมดความสำคัญลง จนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด เนื่องจากมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี เกิดการค้าขายโดยเฉพาะชาวจีนที่นำเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำป่าสักจากพระนครศรีอยุธยาและเมืองสระบุรี เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรตามอำเภอต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น อำเภอชุมแสง อำเภอพยุหะคีรี เป็นชุมชนที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจในยุคนั้น จากการสัญจรไปมาและมีการค้าขายจากอินเดีย อาหรับ จีน เขมร ทำให้อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีหลายวัฒนธรรม ที่เป็นทรัพย์สินและมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และนำศึกษาและส่งเสริมเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดลฤทัย ไกวรรธนะกุล และคณะ** ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน” ผลการวิจัย พบว่า ๑) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับการแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นที่ถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์^๑ และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล** ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญ ด้าน ประวัติศาสตร์ ด้านโบราณสถาน และโบราณวัตถุ ได้แก่ วัดมอญ เตาโอ่งอ่าง เครื่องปั้นดินเผา ตุ่มสามโคก ตลอดจนด้านประเพณี เทศกาล ได้แก่ งานสงกรานต์ งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบ และวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่ อาหารการกิน การแต่งกาย แนวทางการส่งเสริมการ

^๑ดลฤทัย ไกวรรธนะกุล และคณะ, “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้ เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”, รายงานการวิจัย, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗).

ท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี ควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญ อนุรักษ์ และถ่ายทอดภูมิปัญญา^๒

๕.๒.๒ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

จากความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนในอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ได้รับวัฒนธรรมเขมรโบราณ และวัฒนธรรมทวารวดี มีทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ อภิปรายได้ว่า อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น มีวิถีชีวิตเป็นชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแสดงถึงตามร่องรอยวัฒนธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาดินเผา เช่นการแต่งกายแบบพื้นบ้าน การรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ การสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมในผู้มีพระคุณ เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” เป็นประเพณีการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอหนองบัว เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน โดยการขับร้องประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ในงานรื่นเริงต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร มีศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นจุดศูนย์เรียนรู้ภายใต้ชื่อ “มหาลัยทำกิน” วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศีลธรรม นับถือพระพุทธศาสนาและมีความเคารพในผีบรรพบุรุษ เป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี มีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีวัดหนองม่วง เป็นจุดศูนย์กลาง โดยรอบของวัดเหมาะแก่การจัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดวัดถึง ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัว หนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) วัดทุ่งทอง และวัดเขามะเกลือ ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย โดยมีชาวบ้านและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ไว้ซึ่งอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธเนศ ศรีสถิตย์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม” ผลการวิจัยพบว่า นิเวศวัฒนธรรมของชุมชนมีการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการเลือกบริเวณพื้นที่ตั้งชุมชนและแหล่งน้ำ รวมถึงภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่ เกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อ มาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นกลุ่มคนลาวที่ได้อพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ลาวล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ด้านศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว พบว่ามีแหล่งท่องเที่ยว ๔ กลุ่ม โดยเรียงลำดับจาก ศักยภาพในระดับมากไปหาศักยภาพในระดับน้อย ได้แก่ (๑) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านศาสนาและความเชื่อ (๒) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านเศรษฐกิจชุมชน (๓) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรม (๔) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการมีส่วนร่วมของ

^๒พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

ชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลพระธาตุ พบว่าแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้าน จะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ๓ ส่วน (๒) ขั้นตอนการอนุมัติและการดำเนินโครงการด้านท่องเที่ยว โดยให้ยึดและปฏิบัติตาม “โครงสร้างการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลพระธาตุและชุมชนตำบลพระธาตุ” รูปแบบการท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์ และแบบเฉพาะของชุมชนตำบลพระธาตุ คือ (๑) ประวัติศาสตร์ (๒) วัฒนธรรมและภูมิปัญญา (๓) อาชีพและวิถีชีวิต (๔) นิเวศวัฒนธรรม” และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **วีระพล ทองมา และคณะ** ได้วิจัยเรื่อง “ การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮ่อง อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ ผลการประเมินศักยภาพของชุมชนทำให้ทราบว่าชุมชนชาวจีนยูนาน (บ้านยาง) นั้นมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่ของชุมชนเป็น ที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์โรงงานหลวงที่ ๑ (ฝาง) ซึ่งถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living SITE Museum) โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนและคนภายในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอเรื่องราวประวัติความเป็นมา ภูมิปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ผ่านทางนิทรรศการ วัตถุที่สะสมมาตั้งแต่อดีต หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับ “โรงงานสี่เหลี่ยม” ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่ปรารถนาให้พิพิธภัณฑ์ในชุมชนบ้านยางเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่เชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม นั่นเอง

๕.๒.๓ องค์ความรู้จากการวิจัยและแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

สรุปได้ดังนี้ ๑. โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น กลุ่มขนมไทย กลุ่มอาหาร กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ ๒. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ๓. นวัตกรรมของดีชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตามแผนที่ท่องเที่ยววิถีของดีอำเภอนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง ประกอบด้วย เส้นทาง คือ “เส้นทางสี่เหลี่ยม” “เส้นทางสี่น้ำตาล” “เส้นทางสี่ขาว” อภิปรายได้ว่า ท่องเที่ยววิถีของดีอำเภอนองบัว เป็นการรวบรวมแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อัตลักษณ์และวัฒนธรรม โบราณสถานโบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งของดี การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และศูนย์การเรียนรู้ *กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม* เครื่องใช้ที่ผลิตจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้เนื้ออ่อนที่มีอยู่ทั่วไปในชุมชน เช่น ฝักมิด แจกันไม้กลึง พระพุทธรูปไม้ โดยมีการพัฒนาระดับฝีมือต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของชุมชน โดยการให้ความรู้เพื่อเพิ่มเติมความชำนาญให้คนรุ่นใหม่สานต่อได้ โดยเฉพาะ*กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่* ได้ใช้ผลิตภัณฑ์

^{๑๓}ธเนศ ศรีสถิตย์ และคณะ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

เครื่องจักสานไม่ว่าจะเป็น ตะข่อง สุ่ม กระดัง กระเช้า และอื่นๆ อีกหลายชนิด เป็นวัสดุที่ไม่ต้องซื้อหรือลงทุนน้อย เครื่องใช้ในครัวเรือน แม้กระทั่งสร้างเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ เป็นการสร้างกิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุ ได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อทำการจักรสานอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญา โดยหน่วยงานภาครัฐหรือกลุ่มเอกชนต่างๆ ส่งเสริมและรับรองผลผลิตเหล่านี้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ การท่องเที่ยวดีเศรษฐกิจรุ่งเรือง วิถีชีวิตคนในชุมชนอยู่ได้ประเพณีและวัฒนธรรมได้รับการอนุรักษ์ หน่วยงานต่างๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมทุกภาคส่วน ซึ่งสอดคล้องกับ **พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล** ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า จังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูง โดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวมอญ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณสถาน และโบราณวัตถุ ได้แก่ วัดมอญ เตาโอ่งอ่างเครื่องปั้นดินเผา ตุ่มสามโคก ตลอดจนด้านประเพณี เทศกาล ได้แก่ งานสงกรานต์ งานแห่เสาหงส์ธงตะขาบ และวิถีชีวิตของชุมชนชาวมอญได้แก่ อาหารการกิน การแต่งกาย ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี ควรเน้นการพัฒนาคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญ อนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญา และองค์ความรู้ให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง พัฒนาด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยการให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวกับนักท่องเที่ยว ควบคู่กับการให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^๔ **ณัฐินี ทองดี และคณะ** ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม กลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม ผลการวิจัย แบ่งออกได้ ๒ มิติ คือ ๑. มิติของชุมชนหรือผู้ให้บริการทางการท่องเที่ยว (Supply Side) พบว่า การยกระดับขีดความสามารถและกลไกทางการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมพื้นที่กลุ่มน้ำโขง ชี มูล โดยอาศัย ๓ กลไก คือ กลไกด้านคนหรือทรัพยากรมนุษย์คือ สมาชิกในชุมชนท่องเที่ยวและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลไกด้านการจัดการ คือ การพัฒนาให้มีเครือข่ายและอาศัยเครือข่ายในการจัดการตลาดร่วมกัน กลไกด้านงบประมาณเพื่อใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่าย สำหรับการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ของเครือข่ายการท่องเที่ยว^๕

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ผู้วิจัยขอเสนอแนะดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

^๔พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

^๕ณัฐินี ทองดี และคณะ, “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม กลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

๑. หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด จัดระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวไปสู่ภาคบริหาร หรือสถานที่ท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

๒. หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด ขอความร่วมมือผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ในการวางแผนทางแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตวิถีของดีอำเภอนองบัว

๓. หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน พื้นฟูกิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

๔. ส่งเสริมเครือข่ายการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

๑. จัดเครือข่ายภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

๒. ผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ในการวางแผนทางแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตวิถีของดีอำเภอนองบัว

๓. พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน พื้นฟูกิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

๔. การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน ในการสืบทอดวัฒนธรรม ที่ตั้งชุมชน แหล่งน้ำ ภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชน

๕.๓.๓ ข้อเสนอเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ผู้วิจัยขอเสนอแนะในส่วนที่สามารถต่อยอดจากงานวิจัยฉบับนี้ดังนี้

๑. ควรวิจัยเกี่ยวกับ บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมโดยชุมชน

๒. ควรวิจัยเกี่ยวกับ การสร้างเครือข่ายส่งเสริมการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

๓. ควรวิจัยเกี่ยวกับ การพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น คนในหมู่บ้านและผู้ประกอบการ ภาคเอกชน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดัตต. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดัตต.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดัตต, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คำศัพท์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๔.

_____ . แผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙.

จินตนา สุขจิตต์. การศึกษาและการพัฒนาชุมชน. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

ฉันทิช วรรณธอม. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๕๒.

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ. ชุดวิชาการวิจัยชุมชน ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและประเมินโครงการ. นนทบุรี : เอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๔๕.

เฉียบ ไทยยิ่ง. องค์การและการจัดการกรุงเทพมหานคร. สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๓๙.

ชนัญ วงษ์วิภาค. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

_____ . ประสบการณ์วิชาชีพการจัดการการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง มหาชน, ๒๕๔๐.

เทิดชาย ช่วยบำรุง. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า วิทยาลัยการพัฒนารัฐบาลท้องถิ่น, ๒๕๕๒.

ธนิช เลิศชาญฤทธิ. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยา สิริธร (องค์กรมหาชน), ๒๕๕๔.

ธรรมบุญ ประจวบเหมาะ. อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๓.

บรรณานุกรม (ต่อ)

นิคม จารุมณี. การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว. กรมการฝึกหัดครู. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.
- _____. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- ประเสริฐ วิทยารัฐ. รายงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องบทบาทของภูมิศาสตร์กับการพัฒนาการท่องเที่ยว. กาญจนบุรี : สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทยร่วมกับวิทยาลัยครูกาญจนบุรี, ๒๕๓๐.
- ปรีชา แดงโรจน์. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรังสิต ประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๔.
- ปรีดา พูลสิน. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม : กรณีศึกษา **ชุมชนวัดโสมนัส**. กรุงเทพมหานคร : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๔.
- พงศธร เกษสำลี. “วัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว”. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๙.
- พงศ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ. **ชาวบ้านกับช่องทางประกอบธุรกิจท่องเที่ยว แนวคิดในการจัดตั้งสหกรณ์บริการนำเที่ยวแนวอนุรักษ์แห่งประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปกเกล้า, ๒๕๓๘.
- พยอม ธรรมบุตร. **เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. “การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาชุมชน”. **เอกสารประกอบการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พาลาภ สิงหเสนี. **การมีส่วนร่วมเพื่อคุณภาพชีวิตของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาการแก้ปัญหาสารพิษในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕.

พินิจ ลาภธนานนท์. พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง.

กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พิสิฐ เจริญวงศ์. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐.

_____. การจัดการทรัพยากรศิลปะและวัฒนธรรม. ม.ป.ท. ๒๕๕๒.

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก. การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๑.

ไพรัตน์ เดชะรินทร์. ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

เมตต์ เมตต์การุณจิต. การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม: ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บั๊กพอย์, ๒๕๕๓.

ศรัณยา วรากุลวิทย์. ปฐมนิเทศอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฟื่องฟ้าพรินต์ติ้ง, ๒๕๕๖.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเล็ก – ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๐.

ศิริ ฮามสุโพธิ์. สังคมวิทยาการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

สว่าง เลิศฤทธิ. “การจัดการทรัพยากรโบราณคดี: ภาพรวมความคิด” ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

สายทิพย์ สุคติพันธ์. อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทยในปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

สายันต์ ไพรัชญกิจ. การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐.

บรรณานุกรม (ต่อ)

สิทธิ์ ชูชาติ. อุตสาหกรรมท่องเที่ยว. เชียงใหม่ : สานนาการพิมพ์, ๒๕๔๒.

สินธุ์ สโรบล. การท่องเที่ยวโดยชุมชนแนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ, โครงการประสานงานวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวและชุมชน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค. เชียงใหม่ : วนิดาเพรส, ๒๕๔๖.

สุรเชษฐ์ เชษฐมาศ. ท่องเที่ยวแบบ “นิเวศสัญจร” ทางรอดแหล่งท่องเที่ยวไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑.

สุวัฒน์ ศิริรินทร์ และภาวนา สายชู. MBA Handbook : คู่มือสำหรับนักบริหาร และนักศึกษาปริญญาโท. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : ออฟเซ็ท จำกัด, ๒๕๕๔.

อรทัย ก๊กผล. คู่คิด คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : จริยสุนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๒.

อำนาจ อนันตชัย. การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท สาขาส่งเสริม
การเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
วิศตอริเพาเวอร์พอยท์, ๒๕๒๗.

อุดม เขยกียวงศ์ และคนอื่นๆ. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว,
๒๕๔๘.

๒) บทความ

ถวิลวดี บุรีกุล. “แนวคิดของการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย”. **จดหมายข่าว สถาบัน
พระปกเกล้า**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘, ๒๕๔๓.

รสิกา อังกูร. “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น”. **วารสาร
การวิจัย**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.

ราไพพรรณ แก้วสุริยะ. “การท่องเที่ยวชมวิถีชนบท”. **อนุสาร อสท**. ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๑๒, กรกฎาคม
๒๕๔๔.

วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ. “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัด
ปทุมธานี”. **วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗, วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗.

สุชาติ จักรพิสุทธิ์. “การศึกษาทางเลือกของชุมชน”. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**.
มิถุนายน – สิงหาคม ๒๕๔๗.

บรรณานุกรม (ต่อ)

อุษาวดี พลพิพัฒน์. “การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนใน
ประเทศไทย”. **จุลสารการท่องเที่ยว**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔, ตุลาคม- ธันวาคม ๒๕๔๕.

๓) รายงานการวิจัย

กนกวรรณ ชูชาญ. “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวชุมชน
บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม**. วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๕๒.

กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา. “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษา
อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**.
คณะบริหารธุรกิจ : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๕.

จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดย
ชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔.

จุฑารัตน์ เจือจิ้น. “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕.

ชุมชนบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์.**

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

ณรงค์ อภัยใจ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนบ้านเมืองกุด อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่”. **การศึกษาระดับปริญญาโท สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.**

ณัฐินี ทองดี และคณะ. “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม กลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๗.**

ดลฤทัย โกวรรณกุล และคณะ. “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในกลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้ เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”. **รายงานการวิจัย. คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗.**

บรรณานุกรม (ต่อ)

ทองย่น บุตรโสภ. “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาทำดำนโฮมสเตย์ ตำบลหินตั้ง อำเภอมะแตง จังหวัดนครนายก”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : บริหารศาสตร์, ๒๕๔๗.**

ทิพาพร ไตรบรรณ. “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาหมู่บ้านอรุณภูมิ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗.**

ธเนศ ศรีสถิตย์ และคณะ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖.**

ประพันธ์ สร้อยเพชร. “การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศูนย์โรงเรียนตำบลแซ่ซาง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางการศึกษา : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.**

ประยูร ศรีประสาธน์. “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา”. **รายงานการวิจัย. (ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒).**

ปรัชญาพร พัฒนาผล. “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม. วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔.**

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล. “การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ. “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”. **รายงานวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

เพ็ญกานต์ นามวงศ์. “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรม ชุมชนไหล่หินอำเภอกะลา จังหวัดลำปาง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการนันทนาการและท่องเที่ยว**. คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๒.

บรรณานุกรม (ต่อ)

เพ็ญกานต์ นามวงศ์. “การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนไหล่หินอำเภอกะลา จังหวัดลำปาง”. **รายงานการวิจัย**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๒.

ภพธร จิตมั่น. “การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกสภาเทศบาลในจังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.

ยุพาพร รูปงาม. “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานงบประมาณ ในการปฏิรูประบบราชการ”. **ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕.

วีระพล ทองมา และคณะ. “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ฮอน อำเภอด่าน จังหวัดเชียงใหม่”. **รายงานผลการวิจัย**. คณะพัฒนาการท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔.

สุรเดช มาสินทรัพย์. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธรอำเภอนาหวี จังหวัดสงขลา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕.

อนรุักษ์ ปัญญานววัฒน์. “การประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารในส่วนของกรมป่าไม้”. **รายงานวิจัย**. คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

๔) เอกสารอัดสำเนา

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. “การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน”. (อัดสำเนา). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

๕) ออนไลน์

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. **ความหมายของการท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mots.go.th>, (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/fon๕๔๘๑๑๖๐๕๗/hnwy-thi-๔/๔-๕>,
(๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).
- หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ. 'OTOP นวัตกรรม' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน.[ออนไลน์].
แหล่งที่มา : <https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๙๕>, (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).
- องค์ประกอบของการท่องเที่ยว. (ออนไลน์). แหล่งที่มา www.kmuttaradit.com/index.php?option=com, (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).

บรรณานุกรม (ต่อ)

๒. ภาษาอังกฤษ

- Cohen, John M, and Uphoff, Norman T. “Rural Development participation: Concepts and measures for Project design, Implementation and Evaluation.”. In **Rural Development monograph. 2The Rural Development Committee for International Studies**. Cornell University, January, 1997.
- Gee, C. Makens, J. & Choy, D.. **The travel industry**. 2nd ed. by Van Nostrand Reinhold. New York : Gee & Choy, 1989.
- H.F. Koufman. **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities, Agricultural Experiment Station Bulletins**. March, 1989.
- Hollyway, J Christopher. **The Business of Tourism**. Plymouth : Macdonald and Evans Ltd., 1983.
- J.M. Cohen and N.T. Uphoff. “Participation’s Place in Rural Development : Seeking Clarity through Specificity”. *World Development*, 8 (3), (1989).
- Mcintosh, R.W.; Goeldner, C.R.; & Ritchie, Jr.B. **Tourism : Principle Practices and 188 Philosophies**. New York: John Wiley & Sons, 1995.
- Mill, Robert Christie. **Tourism The International Business**. New Jersey : Prentice, 1990.
- Reid N.J.. **Communities Participation: How People Power Brings Sustainable Benefits to Communities**. USDA Rural Development, Office of Community Development, 2000.
- Robert W. McIntosh, Charles R, Goeldner. **Tourism: Principle, Practices Philosophies**. 5th ed. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1986.
- Sherry R. Arnstein. “A Ladder of Citizen Participation”. **Journal of the American Planning Association** 35. July, 1969.

บรรณานุกรม (ต่อ)

United Nation Organization. United Nation Department of International Economic and Social Affairs. **Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development.** Report of The Meeting for The Adhoc Group of Experts. New York : United Nations, 1981.

W.W. Reeder. **Some Aspects of The Information Social Participation of Farm Families in New York State.** New York : Unpublished Ph.D Dissertation, Cornell University, 1974.

นวัตกรรมวิธีรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

Local Conservation Innovation: Searching Local History, Culture and Traditions

ผศ.ดร.ยุตนา ปราณีต

Asst. Prof. Dr.Yuttana Praneetr

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

E-mail:yuttana.p@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น ๒) โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว และ ๓๐) นำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี เป็นการวิจัยแบบเชิงพัฒนาและประยุกต์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ คน โดยการสุ่มแบบเจาะจง และประชุมกลุ่มย่อย จำนวน ๑๐ คน วิเคราะห์ด้วยการพรรณนาเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

๑) อัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชุมชนโบราณที่มีมาก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน เช่น ปิง วัง ยม น่าน แม่น้ำป่าสัก จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่ประชาชนใช้ในการติดต่อค้าขายในอดีตกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ เขมร จีน จึงรับเอาวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมเขมรโบราณ มีลักษณะการผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาดินเผือกแดงลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด มีโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตุ๊กตาดินเผา แทนบดยา ภาษาดินเผา โดยค้นพบเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น วัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษ การสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” ประเพณีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

๒) โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ที่มี ๓ เส้นทาง คือ “เส้นทางสี่เขี้ยวอ่อน” เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ประกอบด้วย กลุ่มอาชีพทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มผลิตภัณฑ์พริกเกลือ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ กลุ่มผลิตภัณฑ์ไม้จริง และกลุ่มรักษ์โลก ตามแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตภายในชุมชน “เส้นทางสี่น้ำตาล” แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม กิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ และ อารยธรรม ไหว้พระ ๙ วัด ในอำเภอหนองบัว เป็นการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยรวมจุดเด่นๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย “เส้นทางสี่ขาว” แผนท่องเที่ยววิถีวิถีของดีอำเภอหนองบัว สร้างความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า

๓) นโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี โดยใช้เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง วิถีไทยวิถีธรรม และนวัตกรรมของดีอำเภอหนองบัว มาช่วยกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน ส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น ยุทธศาสตร์การเกษตร ต้นทุนการผลิตโดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในท้องถิ่น มาปรับใช้ในการอนุรักษ์ดิน แก่ปัญหาความยากจน ลดความเหลื่อมล้ำ พัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น

คำสำคัญ : นวัตวิถีรักษถิ่น; ประวัติศาสตร์; วัฒนธรรม, ประเพณีท้องถิ่น, วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

Abstract

This research aims to 1) study own culture and conservation of local traditions, 2) community tourism programs, and 3) propose policies and strategies for conservation of traditional culture. It is a research in development and applied, by it emphasizes the process of participation of stakeholders, interviewing 30 key informants randomly and a small group meeting of 10 people, analyzed by descriptive content

The research results were found that

1) Own culture and preservation of local traditions in Nong Bua District, Nakhonsawan Province is an ancient community that has existed before history. There are many rivers flowing through it such as Ping river, Wang river, Yom river, Nan river and Pasak River, therefore, it is a means of transport that people used to trade in the past with Indian and Arab traders, therefore adopted Thawarawadi culture and ancient Khmer culture. They had a mix between central and northeastern regions. It is a learning center for Buddhism, agriculture, arts and crafts, local wisdom. Clay utensils decorated with patterned string and stripes, there are antiques such as Buddha images, votive tablets, inscriptions, clay dolls, grind platforms, clay utensils, which are found in bronze and iron utensils, stone beads and glass beads, etc. Utensils made of bronze and iron stone beads and glass beads, etc. The culture of worshipping ancestral spirits. The creation of gratitude through the Dharma. "Rice Culture" Forest ordination tradition Destiny River.

2) Tourism Community Program, there are 3 routes of history, culture, and local traditions: "Light Green Road", a network of self-sufficiency communities comprising 5 groups of occupational groups, namely Ban Thai Dessert Group. Chili and Salt Products, Bamboo Products, Real wood product range and the Green Group. According to the "Sufficiency Community Network Tourism Plan" to be a living learning center within the community. "Brown Route" Thai way of life travel plan: forest ordination activities, to ascertain the destiny of the river and civilization by to pay respect in the 9 temples in Nong Bua district. It is a push to create cultural tourism as a whole. Is a travel map under the Thai way of life plan "White Route". Nawatwithi tourism and good stuff of Nong Bua District, create pride in art and culture that it is valuable.

3) Policies and strategies for conservation of cultural traditions by using the community network of sufficiency, Thai way of life and the way of Dhamma, Nawatwithi

good stuff of Nong Bua District. To help determine the direction of driving tourism activities of the community. Promote and develop local tourism, agricultural strategy, production costs by applying local wisdom and natural resources at the local, to be adapted for soil conservation, solve poverty, reduce disparity, develop potential and quality of life of people in the community for the better.

Keywords: Local Conservation Innovation; Local History; Culture; Traditions

บทนำ

ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) มีกรอบแนวคิด ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการให้สามารถแข่งขันได้ เกิดความยั่งยืน ประชาชน มีคุณภาพชีวิต และมีรายได้ที่ดีขึ้น รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางเสริมสร้างขีดความสามารถการแข่งขันในเชิงธุรกิจของภาคบริการ และพันธกิจกระทรวงมหาดไทย ข้อ ๔. เสริมสร้างความเข้มแข็ง ของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนภารกิจอำนาจหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชน ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม ของประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความมั่นคงและมีเสถียรภาพ รวมทั้งเสริมสร้าง ความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชน กรมการพัฒนาชุมชนได้พยายามเดินหน้าพัฒนา “ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี” โดยการค้นหาทุนที่ตนเองมีไม่ว่าจะเป็น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต มีเป้าหมายเพื่อการนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กระจายสู่ชุมชนทั้งระบบ เป็นแนวคิดพัฒนา OTOP รูปแบบใหม่ โดยให้ขาย

สินค้าอยู่ภายในชุมชน เป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้ชุมชน นำเสนอ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์มาแปลงเป็นรายได้ ทำให้รายได้กระจายอยู่ภายในชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกคนพร้อมเป็นเจ้าของบ้าน ทำให้ลูกหลานไม่ต้องออกไปหารายได้จากภายนอกชุมชน ซึ่งแตกต่างจาก OTOP เดิม ที่ต้องนำสินค้าออกไปขายนอกชุมชน และทุกอย่างขึ้นกับหน่วยงานของรัฐ^๑

การท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงการสร้างศักยภาพของคนท้องถิ่นนั้นๆ ด้วยที่สำคัญการท่องเที่ยวดังกล่าวต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิมหรือทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่

การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้คนเห็นรากเหง้าของตนเอง เกิดสำนึกความเห็นคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ความภูมิใจนี้ทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อมั่นในตัวเองว่ามีของดีอยู่ โดยเฉพาะในยุคไร้พรมแดน ข้อมูลต่างๆ สามารถสื่อสารได้อย่างรวดเร็ว บทบาทของนักวิจัยควรจะนำโอกาสนี้ได้ถ่ายทอดเรื่องราวผ่านเทคโนโลยี นำภูมิปัญญามาพัฒนาสร้างสร้างความเชื่อมโยง กับมิติของชุมชน และเส้นทางการท่องเที่ยวทำให้คุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นได้แก่ท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
- ๒) เพื่อสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
- ๓) เพื่อนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจาก ๑) เอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา ชาติพันธุ์วรรณา จดหมายเหตุ หนังสือ รายงานการวิจัย ภาพถ่ายและเอกสารแสดงถึงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด หลักการและความเป็นมารูปแบบ ความสัมพันธ์ วิเคราะห์แนวคิดการดำเนินกิจกรรม OTOP นวัตวิถี ของกรมพัฒนาชุมชน ๒) การศึกษาในภาคสนามเชิงคุณภาพและปฏิบัติ ๓) รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประชุมกลุ่มย่อย ประกอบด้วย ผู้แทนเครือข่ายที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชนจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด หน่วยงานภาครัฐใน

^๑หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.thairath.co.th/content/๑๘๓๖๕๕> [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑].

พื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ สถานศึกษา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ท้องถื่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มองค์กร ประชาชนและเครือข่ายเอกชน จำนวน ๓๐ คน โดยการสุ่มแบบเจาะจง ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน

เครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) การปฏิบัติการในพื้นที่ การจัดเวทีประชุมระดับอำเภอ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

- ๑) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย
- ๒) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายในการดำเนินงานวิจัย
- ๓) การปฏิบัติการเชิงพื้นที่จำนวน ๑๕ ชุมชน ในลักษณะของโครงการเชิงพัฒนาและประยุกต์
- ๔) การสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของเครือข่ายในการร่วมปฏิบัติการ เพื่อสามารถให้เห็นการร่วมมือของภาคประชาชนสังคม

การเก็บรวบรวม จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การปฏิบัติการในพื้นที่ เป็นกระบวนการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติ โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

- ๑) วิเคราะห์แนวคิด รูปแบบและแนวปฏิบัติตามโครงการ โครงการนวัตกรรมวิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์: การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
- ๒) นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการสังเคราะห์เพื่อจัดทำชุดข้อมูล
- ๓) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้วเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการ แนวทางในการดำเนินงาน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญใน นวัตกรรมวิถีถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

๑. จากผลการศึกษาอัตลักษณ์และการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

พบว่า อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน ชุมชนบ้านโคกมะกอก ชุมชนบ้านโคกมะตูม ชุมชนบ้านคลองมะรีน ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง ชุมชนบ้านใหญ่ ชุมชนบ้านสุขสำราญ ชุมชนบ้านเนินพลวง ชุมชนบ้านเนินตาเกิด ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก ชุมชนบ้านเนินसान เป็น

ชุมชนโบราณ เป็นจังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามบ่อยครั้ง และมีสายน้ำหลายสายไหลผ่าน จึงทำให้ผู้คนต่างบ้านต่างเมืองเดินทางสัญจรไปมาผ่าน จึงกลายเป็นทำเลการค้าขายอันสำคัญ และรับเอาวัฒนธรรมจากหลายแหล่ง เช่น ชุมชนที่เมืองศรีเทพ ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลาย หรือราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีพบโครงกระดูกมนุษย์ จำนวน ๕ โครง เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก และเครื่องประดับ เช่น กำไล สร้อยและลูกปัดแก้ว

พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เมืองศรีเทพ มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ โดยมีแม่น้ำป่าสักเป็นเส้นทางคมนาคม จึงรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาใช้ในการจัดรูปแบบเมือง จากการพบจารึก (จารึกบ้านวังไผ่) และศาสนาฮินดูมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนในเขตอำเภอหนองบัว ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ เช่น พระนารายณ์สวามหวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรรธนะ พระสุริยเทพ เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่าเป็นประติมากรรมในศาสนาฮินดู ที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒

พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เมืองศรีเทพ รับเอาวัฒนธรรมทวารวดี จากคติความเชื่อในรูปแบบศิลปกรรมภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ที่ปรากฏตามหลักฐานการสร้างศาสนสถาน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขามอรัตน์ เป็นต้น รูปแบบผังเมือง ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม จากการนำคติความเชื่อตามคติพื้นเมืองเข้ามาผสมผสานในรูปแบบศิลปะท้องถิ่นที่สร้างขึ้น จากการที่เมืองศรีเทพตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างเมือง จึงเป็นเส้นทางผ่านวัฒนธรรมทั้งสองแห่ง คือ ในเขตวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท และใช้ภาษาเขมรนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน และศาสนาฮินดู ผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรแถบต้นแม่น้ำมูล

พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ยุคหลังวัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรโบราณที่จากดินแดนอีสานใต้ก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ มีการปรับเปลี่ยนการนับถือศาสนาพุทธมาเป็นศาสนาฮินดู รูปแบบศิลปกรรมจึงเปลี่ยนมามีอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย โบราณสถานที่ยังหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบัน ได้แก่ ปราสาทศรีเทพ ปราสาทพีน้อง และปราสาทฯ ที่อยู่ด้านนอกของเมือง จากผังเมืองโบราณ แสดงให้เห็นว่าในชุมชนเมืองศรีเทพมีการขยายเมืองใหม่ ที่ปัจจุบันเราเรียกว่า “เมืองนอก” ตามสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม ในขณะที่เมืองนอกก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนเช่นเดียวกัน ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณ เมืองศรีเทพหมดความสำคัญลง จนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในที่สุด ในขณะเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มกันของคนไทยและสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาในลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง จึงขับไล่ขุนนางเขมรที่ปกครองสุโขทัย และขยายดินแดนออกมาทางตะวันออกจนถึงลุ่มแม่น้ำป่าสัก

ชาวจีนนำเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำป่าสักจากพระนครศรีอยุธยาและเมืองสระบุรี เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองเพชรบูรณ์ ทางแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำน่าน เพื่อทำธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตรที่เมืองนครสวรรค์ และอำเภอต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น อำเภอชุมแสง อำเภอพยุหะคีรี เป็นต้น ส่งผลต่อความ

เจริญทางเศรษฐกิจ และเกิดอัตวิฒนธรรมการให้ความเคารพบรรพบุรุษโดยการเซตสิ่งหีโต และการแห่ฆังกรที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดนครสวรรค์

อัตวิฒนธรรมของชาวอำเภอหนองบัวได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอำเภอที่ไม่มีแม่น้ำสายใหญ่ไหลผ่าน ทางด้านทิศตะวันออกมีภูเขาที่กั้นระหว่างทางเมืองและมีแม่น้ำสายใหญ่คือแม่น้ำน่านไหลผ่าน จากอำเภอชุมแสงซึ่งมีความเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าขายในสมัยโบราณผ่านทางเรือ ทำให้อำเภอหนองบัวนี้รับวัฒนธรรมจากสถานที่หลายๆ แห่ง ผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากทางทิศตะวันออกผสมกับผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ ในขณะเดียวกันทำให้มีอัตวิฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะผสมผสานระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน แต่ถึงกระนั้นวัฒนธรรมยังมีความหลากหลาย ที่ยึดติดกับพระพุทธศาสนาที่ชาวอำเภอหนองบัวได้ยึดเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตแม้จะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่ปัจจุบันนี้ได้หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมเดียวกันได้อย่างลงตัวและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและชาวอาหรับ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ รับเอาวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ วัฒนธรรมเขมรโบราณ

จึงมีวิถีชีวิตเป็นชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑที่แสดงถึงตามร่องรอยวัฒนธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษนะดินเผาแบบที่เผาด้วยความร้อนไม่มาก ด้านนอกมีการตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบและลายขีด มีโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป จารึก ตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผา แท่นบดยา ภาษนะดินเผารูปแบบต่างๆ เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะสำริดและเหล็ก ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว เป็นต้น

๒. ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

วัฒนธรรมการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมเขมรโบราณ ตามสภาพผังเมืองโบราณที่รับอิทธิพลขอมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม รูปแบบผังเมือง วัฒนธรรมทวารวดี ที่มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบวงกลม

วัฒนธรรมทางภาษา ภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวอำเภอหนองบัวในเขตเมืองจะมีภาษาพูดที่เป็นลักษณะเฉพาะ

วัฒนธรรมวิถีชีวิต มีการดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียง ตามวัตถุที่อยู๋ในชุมชน มีการอนุรักษ์ศิลปะเกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้าง การแต่งกายแบบพื้นบ้านชาวบ้านวัยกลางคนจนถึงผู้สูงอายุ ผู้ชายมักจะนุ่งกางเกงขาก๊วย และกางเกงทรงกระบอก ให้ความสำคัญน้อยกับวิธีการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ

วัฒนธรรมทางจิตใจ ชาวอำเภอนองบัวปัจจุบันนี้ยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม การดำเนินชีวิต การนับถือศาสนา ประเพณีที่งดงาม ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ นับถือผีบรรพบุรุษ แสดงถึงการสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมในผู้มีพระคุณ เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว”

ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน โดยการขับร้องประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสี ของหนุ่มสาว ในงานรื่นเริงต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร

โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

แบ่งได้ ๔ กลุ่ม คือ ๑) เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ๒) วิถีไทยวิถีธรรม ๓) ของดีอำเภอนองบัว สืบเนื่องมาจากการสังเคราะห์ผลการสืบค้นวัฒนธรรมทั้ง ๕ ด้าน ประกอบด้วย ๑) วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ๒) วัฒนธรรมทางวัตถุ ๓) วัฒนธรรมทางจิตใจ ๔) วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี ๕) วัฒนธรรมทางสุนทรีย์

เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง โดยจุดเริ่มต้นที่วัดหนองม่วง เป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นจุดศูนย์เรียนรู้ภายใต้ชื่อ “มหาลัยทำกิน” และแนวคิดของการตั้งศูนย์การเรียนรู้นี้ เพื่อให้จะให้ประชาชน หน่วยราชการ และภาคเอกชน เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เชิงกระบวนการ เพื่อให้เข้าใจถึงแนวคิด วิถีปฏิบัติและผลที่จะได้รับ หลังจากการเข้าร่วมกระบวนการตลอดโครงการแล้ว สมาชิกที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการจะต้องเข้าร่วมโครงการทุกกิจกรรมตลอดโครงการ หลังจากนั้นได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวไปขยายผลที่บ้านของตนเอง

วิถีไทยวิถีธรรม จากการสังเคราะห์วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี วัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี พบว่า วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ และวัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศิลธรรม นับถือพระพุทธศาสนาและมีความเคารพในผีบรรพบุรุษ เป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี มีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยวัดหนองม่วง เป็นจุดศูนย์กลาง ๓๖๐ องศา โดยรอบของวัดเต็มไปด้วยกลิ่นอายของอารยธรรมวัดถึง ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัวหนองกลับ (วัดหลวงพ่อเดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อพัฒน์) วัดทุ่งทอง และวัดเขามะเกลือ ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย (ไหว้พระ ๙ วัด)

ของดีอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มที่ ๑ ผลิตภัณฑ์ “ไม้ไผ่” ซึ่งอยู่ภายใต้กลุ่มผลิตภัณฑ์วัดหนองม่วง ของดีอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ ด้านเครื่องจักสานที่เน้นเฉพาะอุปกรณ์เครื่องใช้สอยที่เกิดจากผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในชุมชน กลุ่มที่ ๒ ผลิตภัณฑ์ “ไม้จริง” จากภูมิปัญญา

ท้องถิ่นด้านอุปกรณ์เครื่องมือและเครื่องใช้สอยที่เกิดจากการนำไม้เนื้อแข็งมาแปรรูปให้เกิดมูลค่าเพิ่ม กลุ่มที่ ๓ ผลิตภัณฑ์ “รักษิโลก” จากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านผลิตภัณฑ์ที่สามารถทดแทนถุงพลาสติก หรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากพลาสติก จากวัตถุดิบจากธรรมชาติภายในชุมชน ผ่านงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์นำไปสู่การรณรงค์ให้ใช้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม กลุ่มที่ ๔ ผลิตภัณฑ์ประเภทของหวานและเครื่องดื่ม ภายใต้ชื่อ “บ้านขนมไทย” และ “ธนาเน่าก้วย” จากกลุ่มที่อนุรักษ์ขนมไทย ที่มีเฉพาะท้องถิ่น และการประยุกต์เครื่องดื่ม ประเภทสมุนไพร กลุ่มที่ ๕ ผลิตภัณฑ์ “พริกเกลือ” อาหารที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่น “ปลาร้าสับ” เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการถนอมอาหาร

๓. องค์ความรู้จากการวิจัยและแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัด นครสวรรค์ สรุปได้ดังนี้

๑) โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วยปัจจัยในการดำรงชีวิตพื้นฐาน ๔ ด้านคือ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค ภูมิปัญญาที่นำมาต่อยอดได้มีอยู่ ๕ กลุ่มด้วยกัน เช่น กลุ่มขนมไทย เป็นภูมิปัญญาของชาวอำเภอหนองบัว ขนมงกระยาสารท ข้างโปรง ขนมสามเกลอ เป็นต้น กลุ่มอาหาร คือกลุ่มที่มีผลิตภัณฑ์เป็นน้ำพริก หรือพริกเกลือ ซึ่งทุกครัวเรือนจะรับประทานพริกเกลือหรือปลาร้าสับ และมีการนำพริกเกลือมาแปรรูปเป็นอาหารได้หลากหลาย เป็นอาหารที่แสดงถึงวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของผู้คนในชุมชน ซึ่งการสร้างรายได้ กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม เครื่องใช้ที่ผลิตจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้เนื้ออ่อนที่มีอยู่ทั่วไปในชุมชน เช่น ฝักมิด แจกันไม้กลึง พระพุทธรูปไม้ โดยมีการพัฒนาระดับฝีมือต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของชุมชนได้ กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ ได้ใช้ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม่ว่าจะเป็น ตะข่อง สุ่ม กระดัง กระเช้า และอื่นๆ อีกหลายชนิด เพื่อเป็นของใช้ทั้งเป็นอุปกรณ์ตกแต่งสัตว์เป็นอาหาร ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน แม้กระทั่งสร้างเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ สร้างกิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อทำการจักสารอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญา

๒) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เป็นการสร้างความเชื่อมโยงจากการท่องเที่ยวไปสู่ภาคบริหาร หรือสถานที่ท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ให้ผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ให้ความร่วมมือในการวางแผนทางที่สอดคล้องกับแผนท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นทั้งสองแผน คือ แผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม เป็นแผนท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว

๓) การรวบรวมวิถีชีวิตของดีชุมชนอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตามแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอหนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๔ ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย

“เส้นทางสีเขียวอ่อน” ที่แสดงเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ประกอบด้วย กลุ่มอาชีพทั้ง ๕ กลุ่ม คือกลุ่มบ้านขนมไทย กลุ่มพริกเกลือ กลุ่มไม้ไผ่กลุ่มไม้จริง และกลุ่มรักษโลก ตามแผนท่องเที่ยว เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตภายในชุมชน

“เส้นทางสีน้ำตาล” แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม กิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ และอารยธรรม ไหว้พระ ๙ วัด ดังนี้ วัดหนองบัวหนองกลับ (วัดหลวงพ่อดิม) วัดเทพสุทธาวาส วัดห้วยร่วม วัดหนองแก้ว วัดสระงามวัดสามัคคีธรรมสุนทร วัดธารทหาร (วัดหลวงพ่อดิม) วัดทุ่งทอง และวัดเขมาเกลือ ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการรวบรวมเอาจุดเด่นต่างๆ เป็นแผนที่ท่องเที่ยวภายใต้แผนวิถีธรรมวิถีไทย

“เส้นทางสีขาว” แผนท่องเที่ยววิถีของดีอำเภอนองบัว ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน เพื่อนำองค์ความรู้กลับไปพัฒนาชุมชนของตนเองที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่ไปเป็นเจ้าของพื้นที่กลับเกิดความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมตัวเอง ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เป็นการพลิกฟื้นวัฒนธรรมให้กลับมาถูกสนใจจากคนในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

๑. จากการศึกษาอัตลักษณ์และการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๒ ตำบล ๑๕ ชุมชน เป็นชุมชนโบราณที่อายุกว่า ๒๐๐๐ ปี มีสายน้ำไหลผ่านหลายสาย เช่น แม่น้ำมูล แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน จึงเป็นเส้นทางคมนาคม เป็นทางผ่านเพื่อการค้าขาย เดินทางสัญจรไปมา จึงกลายเป็นแหล่งค้าขายจากผู้คนหลายอารยธรรม จากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ เช่น พระนารายณ์สมหมวกแปดเหลี่ยม พระกฤษณะโควรรธนะ พระสุริยเทพ เป็นต้น จากหลักฐานการขุดพบทางโบราณคดี โบราณสถาน เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานเขาค้างนอก และถ้ำเขาดมอรัตน์ เป็นต้น ศิลปกรรมที่รับอิทธิพลศิลปะขอม เช่น ปราสาทศรีเทพ ปราสาทพิน้อง และปราสาทฤๅษี ต่อมามีการขยายเมืองจากรูปแบบของการจัดผังเมืองโบราณที่เปลี่ยนไปเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เนื่องจากมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านจึงที่สัญจร เกิดการค้าขาย มีหลายวัฒนธรรม ที่เป็นทรัพย์สินและมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และนำศึกษาและส่งเสริมเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดลฤทัย โกวรรณะกุล และคณะ (๒๕๕๗)** ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในกลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน” ผลการวิจัยพบว่า ๑) อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มน้ำโขง แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ อัตลักษณ์ด้านพื้นที่ ด้านทรัพยากรของชาติพันธุ์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านการบริหารจัดการของชุมชน ทั้งนี้ การสร้างต้นแบบเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นภูมิสัญลักษณ์ ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ในอดีตมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นขอบ การนำเสนอเรื่องราวของวิถีชีวิตกับการแต่งกายที่สะท้อนความเป็นพื้นถิ่น การแสดงทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เชื่อมโยงกับความเดิมแท้ของตัวตนแห่งชาติพันธุ์

๒. ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

จากความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนในอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ได้รับวัฒนธรรมเขมรโบราณ และวัฒนธรรมทวารวดี มีทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ อภิปรายได้ว่า อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น มีวิถีชีวิตเป็นชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑที่แสดงถึงตามร่องรอยวัฒนธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา การเกษตร ศิลปหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาดินเผา เช่นการแต่งกายแบบพื้นบ้าน การรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ การสร้างกตัญญูกตเวทิตาธรรมในผู้มีพระคุณ เรื่องความกตัญญูรู้คุณผ่าน “วัฒนธรรมข้าว” เป็นประเพณีการแสดงประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอนองบัว เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน โดยการขับร้องประกอบกับการรำวง มีลักษณะของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ในงานรื่นเริงต่างๆ หรือในการเฉลิมฉลองหลังเทศกาลกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร มีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ๑ ศาสนา ๒ คติธรรม ๓ ศิลปกรรม นับถือพระพุทธศาสนา และมีความเคารพในผีบรรพบุรุษ เป็นพระพุทธศาสนาผสมพราหมณ์และผี มีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีวัดหนองม่วงเป็นจุดศูนย์กลาง โดยรอบของวัดเหมาะแก่การจัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดวัดถึง ๙ วัด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนศ ศรีสถิตย์ และคณะ (๒๕๕๖) ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม” ผลการวิจัยพบว่า นิเวศวัฒนธรรมของชุมชนมีการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการเลือกบริเวณพื้นที่ตั้งชุมชนและแหล่งน้ำ รวมถึงภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อมาจากรบพรบุรุษ ท่องเที่ยว ๔ กลุ่ม ๑) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านศาสนาและความเชื่อ ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านเศรษฐกิจชุมชน ๓) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรม ๔) แหล่งท่องเที่ยวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ ดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้าน

๓. องค์ความรู้จากการวิจัยและแผนชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

สรุปได้ดังนี้ ๑. โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น กลุ่มขนมไทย กลุ่มอาหาร กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม กลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ ๒. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ๓. นวัตกรรมของดีชุมชนอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ตามแผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว มีศูนย์การเรียนรู้ตั้งอยู่ที่บ้านเนินพลวง ประกอบด้วย เส้นทาง คือ “เส้นทางสีเขียวอ่อน” “เส้นทางสีน้ำตาล” “เส้นทางสีขาว” อภิปรายได้ว่า ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว เป็นการรวบรวมแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อัตลักษณ์และวัฒนธรรม โบราณสถานโบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งของดี การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน จากการระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และศูนย์การเรียนรู้ กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่เป็นหัตถกรรม เครื่องใช้ที่ผลิตจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้เนื้ออ่อนที่มีอยู่ทั่วไปในชุมชน เช่น ฝักมิด แจกันไม้กลึง พระพุทธรูปไม้ โดยมีการพัฒนาระดับฝีมือต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของชุมชน โดยให้ความรู้เพื่อเพิ่มเติมความชำนาญให้คนรุ่นใหม่สานต่อได้ โดยเฉพาะกลุ่มผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ ได้ใช้ผลิตภัณฑ์

เครื่องจักสานไม่ว่าจะเป็น ตะข่อง สุ่ม กระดัง กระเช้า และอื่นๆ อีกหลายชนิด เป็นวัสดุที่ไม่ต้องซื้อหรือลงทุนน้อย เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือในการประกอบอาชีพ เป็นการสร้างกิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุ ได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อทำการจักรสานอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญา โดยหน่วยงานภาครัฐหรือกลุ่มเอกชนต่างๆ ส่งเสริมและรับรองผลผลิตเหล่านี้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ การท่องเที่ยวดีเศรษฐกิจรุ่งเรือง วิถีชีวิตคนในชุมชนอยู่ได้ประเพณีและวัฒนธรรมได้รับการอนุรักษ์ หน่วยงานต่างๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมทุกภาคส่วน ซึ่งสอดคล้องกับ ญัตตินี้ ทองดี และคณะ (๒๕๕๗) ได้วิจัยเรื่อง “ การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม ผลการวิจัย แบ่งออกได้ ๒ มิติ คือ ๑. มิติของชุมชนหรือผู้ให้บริการทางการท่องเที่ยว (Supply Side) พบว่า การยกระดับขีดความสามารถและกลไกทางการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ชี มูล โดยอาศัย ๓ กลไก คือ กลไกด้านคนหรือทรัพยากรมนุษย์คือ สมาชิกในชุมชนท่องเที่ยวและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลไกด้านการจัดการ คือ การพัฒนาให้มีเครือข่ายและอาศัยเครือข่ายในการจัดการตลาดร่วมกัน กลไกด้านงบประมาณเพื่อใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่าย สำหรับการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ของเครือข่ายการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ผู้วิจัยขอเสนอแนะดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด จัดระดมความเห็นของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวไปสู่ภาคบริหาร หรือสถานที่ท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ
- หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด ขอความร่วมมือผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ในการวางแผนทางแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตของดีอำเภอนองบัว
- หน่วยงานภาครัฐประจำจังหวัด พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน พื้นที่พหุกิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ
- ส่งเสริมเครือข่ายการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

๑. จัดเครือข่ายภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

๒. ผู้ประกอบการ ภาคเอกชน ตัวแทนธุรกิจที่พัก ตัวแทนธุรกิจร้านอาหาร ในการวางแผนท่องเที่ยวเครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง แผนท่องเที่ยววิถีไทยวิถีธรรม แผนที่ท่องเที่ยววิถีชีวิตวิถีของดีอำเภอหนองบัว

๓. พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและระบบเศรษฐกิจชุมชน พื้นฟูกิจกรรมการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ

๔. การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน ในการสืบทอดวัฒนธรรม ที่ตั้งชุมชน แหล่งน้ำ ภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชน

ข้อเสนอเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ผลการวิจัยเรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” ผู้วิจัยขอเสนอแนะในส่วนที่สามารถต่อยอดจากงานวิจัยฉบับนี้ดังนี้

๑. ควรวิจัยเกี่ยวกับ บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมโดยชุมชน

๒. ควรวิจัยเกี่ยวกับ การสร้างเครือข่ายส่งเสริมการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

๓. ควรวิจัยเกี่ยวกับ การพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น คนในหมู่บ้านและผู้ประกอบการ ภาคเอกชน

เอกสารอ้างอิง

ณัฐินี ทองดี และคณะ. (๒๕๕๗). “การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม กลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม”. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ดลฤทัย โกววรรณกุล และคณะ. (๒๕๕๗). “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขงบนฐานความเดิมแท้ เพื่อตอบรับแผนการท่องเที่ยวของอาเซียน”. รายงานการวิจัย. คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธเนศ ศรีสถิตย์ และคณะ. (๒๕๕๖). “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, <https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๙๕> [ออนไลน์], แหล่งที่มา : (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑)

ภาคผนวก ข
หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัย

**ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและยินยอม**

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๑๑๐/๒๕๖๓

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: นวัตกรรมถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
(The Path of Communt Innovation Local : Searching for Local Culture History and Traditions)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS ว.017/2563

สถาบันที่สังกัด: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้วิจัยหลัก: ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณีต

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๖๓
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๖๓
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๖๓
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๖๓

(พระสุวรรณเมธากรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๓

หมายเลขใบรับรอง: ว.๑๑๐/๒๕๖๓

วันที่ให้การรับรอง: ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๓

วันหมดอายุใบรับรอง: ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๔

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุมิติวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	-ทราบแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น -ทราบผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง -สามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยได้	ข้อ ๑	ทำให้สามารถนำไปสู่การกำหนดแนวทางและกรอบดำเนินการวิจัยได้
๒. ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๓๐ คน	-ทราบบริบทของชุมชนใน ๒ ตำบลของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ -ทราบอัตวิวัฒธรรม และการอนุรักษ์ ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ -ทราบสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์	ข้อ ๑ – ๒	- สามารถสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น - ผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
๓. การเก็บข้อมูลด้วยการจัดสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๑๐ ท่าน	ยืนยันวัฒนธรรม ชุมชน และ โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ที่ผู้วิจัยเสนอ และเพิ่มเติมในส่วนที่ยังขาดอยู่ให้บริบูรณ์มากยิ่งขึ้น	ข้อ ๑ – ๒ – ๓	ได้เสนอ - โปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ - ยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลुวัตถุประสงค์	โดยทำให้
			ท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น
๔. รายงานฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยทั้ง ๓ ข้อ คือ ๑. เพื่อศึกษาอัตวิฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๒. เพื่อสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๓. เพื่อนำเสนอโนบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์	ข้อ ๑ - ๒ - ๓	ได้รายงานการวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำไปใช้ประโยชน์ได้ - ได้ทราบอัตลักษณ์วัฒนธรรมของท้องถิ่นเพื่อนำไปทำโปรแกรมการท่องเที่ยว - ยกระดับการท่องเที่ยว เครือข่ายชุมชนวิถีพอเพียง - ยกระดับศูนย์การเรียนรู้ - นำเสนอยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น - ได้ชุดองค์ความรู้ที่สามารถเผยแพร่ได้

ภาคผนวก ง

เครื่องมือวิจัย สัมภาษณ์ / ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น”

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง “นวัตวิถีรักษถิ่น : การสืบค้นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น” จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วน เกี่ยวข้องกับการจัดทำชุดประวัติศาสตร์ การจัดการชุมชน และการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ คำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์จะนำไป สังเคราะห์ข้อมูล แล้วสร้างสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และ ผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยว และนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ต่อไป

แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับสภาพทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี ท้องถิ่น มีจำนวน ๑๒ ข้อ

ส่วนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับการสร้างโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

ส่วนที่ ๔ เป็นคำถามเกี่ยวกับนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในการบันทึกเสียง จัดบันทึก และถ่ายภาพ ระหว่างทำการสัมภาษณ์ทุกขั้นตอน เพื่อประกอบรายงานการวิจัย

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความเมตตาเอื้อเฟื้อข้อมูลทางวิชาการเป็นอย่างดี

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลส่วนบุคคล

- ๑) ชื่อ-นามสกุล ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....
- ๒) ที่อยู่.....
- ๓) ตำแหน่ง.....
- ๔) สังกัด.....
- ๕) เบอร์โทรศัพท์.....

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น มีจำนวน ๑๒ ข้อ

๑. ท่านคิดว่าสภาพทั่วไปอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นอย่างไรบ้าง
๒. ด้านภูมิศาสตร์
๓. ด้านคน
๔. ด้านเศรษฐกิจ
๕. ด้านสิ่งแวดล้อม
๖. ด้านความเชื่อ
๗. ด้านประวัติศาสตร์
๘. ด้านวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
๙. ท่านคิดประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณีชุมชนวัดหนองม่วงมีความเป็นมาอย่างไร
๑๐. ชุมชนมีความเป็นมาอย่างไร
๑๑. มีวัฒนธรรมอะไรบ้างที่น่าสนใจ
๑๒. ชุมชนมีประเพณีอะไรบ้างที่สามารถยกระดับเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้

ส่วนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับการสร้างโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

๑. ชุมชนมีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการสร้างโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
๒. ชุมชนมีกิจกรรมอะไรบ้างเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
๓. ชุมชนมีกิจกรรมอะไรบ้างเกี่ยวกับวัฒนธรรม
๔. ชุมชนมีกิจกรรมอะไรบ้างเกี่ยวกับประเพณี
๕. หน่วยงานหลักที่เข้ามาให้การสนับสนุน
๖. แนวทางการเชื่อมโยงกับแผนการท่องเที่ยวเป็นอย่างดี

ส่วนที่ ๔ เป็นคำถามเกี่ยวกับนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวน ๖ ข้อ

๑. การท่องเที่ยวที่โดดเด่นมีอะไรบ้าง
๒. แผนการท่องเที่ยวควรแบ่งออกเป็น
๓. ควรดำเนินการจัดการแผนการท่องเที่ยวอย่างไร
๔. ใครควรเป็นหน่วยงานหลักในการผลักดันแผนท่องเที่ยวชุมชน
๕. เครือข่ายการขับเคลื่อนมีใครบ้าง
๖. มีแผนถ่ายทอดองค์ความรู้อะไรบ้าง

คณะผู้วิจัย

ภาคผนวก จ
รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย

ภาคผนวก ฉ
ประวัติคณะผู้วิจัย
แบบสรุปโครงการวิจัย

ผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยุธนา ปราณีต
(ภาษาอังกฤษ) : Asst. Prof. Dr.Yuttana Praneet
๒. ประวัติการศึกษา : พธ.บ.(การบริหารรัฐกิจ)มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

: ร.บ.(ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 : MA (Politic) University of Pune, (INDIA)
 : Ph.D. (Political Science) Dr.B.A. Marathwada University, Aurangabad, (INDIA)

๓. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน : -

๔. ตำแหน่งปัจจุบัน : เลขานุการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชารัฐศาสตร์
 อาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชารัฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์
 คณะสังคมศาสตร์ มจร

๕. หน่วยงานที่ติดต่อได้สะดวก : สำนักงานหลักสูตรบัณฑิตศึกษา ภาควิชารัฐศาสตร์
 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัย อำเภอลำลูกเกด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 email : yuttana.pra@mcu.ac.th

๖. สถานที่อยู่ที่ปัจจุบันติดต่อได้สะดวก : ๓๕๐/๒๐๐ รัชดาชนวนชมแมนชั่น ถ.รัชดา ซ.๓๒
 แขวงจันทน์เกษม เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
 มือถือ ๐๖๕-๘๖๘-๘๘๕๕

๗. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ : สาขาวิชารัฐศาสตร์

๘. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ : -

- ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยภายในประเทศ
- เป็นกรรมการสอบหัวข้อและโครงร่างสารนิพนธ์และวิทยานิพนธ์
 หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต และหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
 สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ และ
 สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เป็นกรรมการควบคุมสารนิพนธ์และวิทยานิพนธ์ ระดับบัณฑิตศึกษา
 หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต และหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
 สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ และ
 สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสรุปโครงการวิจัย (เพื่ออนุมัติจบโครงการวิจัย)

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. สัญญาเลขที่ ว.๐๑๗/๒๕๖๓

๒. ชื่อโครงการ การยกระดับแหล่งทุนชุมชนตามศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๓. หัวหน้าโครงการวิจัย/นักวิจัย ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณี (หัวหน้าโครงการวิจัย)

หน่วยงานที่สังกัด คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์ ๐๖๕-๘๖๘-๘๘๕๕ E-mail: yuttana.pra@mcu.ac.th

๔. ความสำคัญ/ความเป็นมา/ประเด็นปัญหาก่อนการวิจัย

ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) มีกรอบแนวคิด ด้านการสร้าง
ความสามารถ ในการแข่งขัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการให้สามารถแข่งขันได้ เกิด
ความยั่งยืน ประชาชน มีคุณภาพชีวิต และมีรายได้ที่ดีขึ้น รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ
และแข่งขันได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางเสริมสร้างขีดความสามารถการแข่งขันในเชิงธุรกิจของภาค
บริการ และพันธกิจกระทรวงมหาดไทย ข้อ ๔. เสริมสร้างความเข้มแข็ง ของชุมชนและเศรษฐกิจฐาน
ราก โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนภารกิจ
อำนาจหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชน ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม ของ
ประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความมั่นคงและมีเสถียรภาพ รวมทั้ง
เสริมสร้าง ความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชนได้พยายามเดินหน้าพัฒนา “ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี” โดย
การค้นหากุณที่ตนเองมีไม่ว่าจะเป็น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต มีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้
กระจายสู่ชุมชนทั้งระบบซึ่งเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับ นายอภิชาติ โตดิลกเวชช์ อธิบดีกรมการพัฒนา
ชุมชน กล่าวถึงความเป็นมาแนวคิดวิธีการดำเนินการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีว่า โอท็อป
เปรียบเป็นเหรียญสองด้าน ซึ่ง ๑๖ ปีที่ผ่านมาในระบบเก่า เราทำอยู่ด้านเดียวคือ ด้านหัว คือ สินค้า
โอท็อปที่มีคุณภาพ ผ่านมาตรฐานของรัฐ โดยผ่านการคัดสรรสุดยอดโอท็อป ซึ่งทั่วประเทศมีจำนวน
๑๕,๐๐๐ ราย แต่เรามีผู้ประกอบการที่ขึ้นทะเบียนอยู่ ๘ หมื่นกว่าราย ทำให้มีสินค้าโอท็อปที่ตก
เกณฑ์ถึง ๗ หมื่นราย ก้าวต่อไปจะเริ่มทำเหรียญด้านที่สอง คือชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ซึ่งเป็น
แนวคิดพัฒนา OTOP รูปแบบใหม่ โดยให้ขายสินค้าอยู่ภายในชุมชน เป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้ชุมชน
นำเสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์มาแปลงเป็นรายได้ ทำให้รายได้
กระจายอยู่ภายในชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ทุกคนพร้อมเป็นเจ้าของ ทำให้ลูกหลานไม่ต้องออกไป
หารายได้จากภายนอกชุมชน ซึ่งแตกต่างจาก OTOP เดิม ที่ต้องนำสินค้าออกไปขายนอกชุมชน และ
ทุกอย่างขึ้นกับหน่วยงานของรัฐ^๒

ประเทศไทยได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลกว่าเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางของแหล่ง
ท่องเที่ยวที่อยากมา สัมผัส ส่งผลให้ภาพรวมสถานการณ์ท่องเที่ยวภายในประเทศไทยที่มีการขยายตัว
อย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากรายได้ จากการท่องเที่ยวในประเทศไทย ณ เดือนเมษายน ๒๕๖๑ ขยายตัว
จากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมาร้อยละ ๑๖.๐๗ โดยรายได้ของนักท่องเที่ยวต่างประเทศขยายตัวร้อย
ละ ๑๗.๕๕ และรายได้ของนักท่องเที่ยวไทยขยายตัว ร้อยละ ๑๒.๒๑

การท่องเที่ยวชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์คำนึงถึงความยั่งยืนของ
สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ
ท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการ ท่องเที่ยวที่ไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยัง

^๒หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 'OTOP นวัตวิถี' ดึงภูมิปัญญา-วิถีชีวิต เพิ่มรายได้ชุมชนยั่งยืน, [\[ออนไลน์\].
แหล่งที่มา,https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๕๕](https://www.thairath.co.th/content/๑๑๙๓๖๕๕) (๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๑).

เน้นถึงการสร้างศักยภาพของคน ท้องถิ่นนั้นๆ ด้วยที่สำคัญการท่องเที่ยวดังกล่าวต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิมหรือทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ ชุมชนที่ต้องการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนควรเริ่มต้นจากความ ต้องการของคนในชุมชนรวมตัวกันเพื่อวางแผนและตัดสินใจร่วมกัน พยายามดึงดูดแข็งของชุมชนออกมา ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี วิธีการดำรงชีวิต ให้เป็นจุดเด่น เพื่อ ดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยที่ชุมชนต้องรักและหวงแหนในทรัพยากรของชุมชนทำสิ่งที่ตนเองถนัด ไม่ฝืนธรรมชาติ และไม่ทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิม องค์ประกอบสำคัญในการทำให้แหล่งท่องเที่ยวชุมชนมีความยั่งยืน ขึ้นกับองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ ศักยภาพด้าน คน พื้นที่ และการจัดการ

การเปลี่ยนผ่านยุคการผลิตกันขายสินค้า OTOP ออกจากชุมชนเพียงด้านเดียว สู่การเพิ่มช่องทางสร้างรายได้ตามความต้องการ (Demand Driven Local Economy) โดยการขายสินค้าอยู่ในชุมชนที่มาจากการท่องเที่ยว โดยใช้เสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความคิดสร้างสรรค์แปลงเป็นรายได้ ทั้งนี้ครอบครัวและลูกหลานยังอยู่ร่วมกัน ไม่ต้องแข่งขันนำผลิตภัณฑ์ออกไปขายนอกชุมชน เป็นชุมชนที่เป็นเจ้าบ้านที่ดี ชวนกันคิด ชวนกันทำ ผลิตภัณฑ์และบริการ รวมทั้งมีการเชื่อมโยง เส้นทางท่องเที่ยวระดับชุมชน ที่มีเสน่ห์ดึงดูด และมีคุณค่าเพียงพอให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมเยือนและ ใช้จ่ายเงินในทุกกิจกรรมของชุมชน ซึ่งรายได้จะกระจายอยู่กับคนในชุมชน ทุกคนมีความสุข เป็นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชน (Strength with in) และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง

จากการศึกษาลงพื้นที่การวิจัยในเบื้องต้น พบว่า องค์การภาครัฐนำโดยที่ว่าการอำเภอหนองบัว ร่วมมือกับเทศบาลตำบลหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้กำลังเร่งดำเนินการผลักดันนโยบายของรัฐ เกี่ยวกับชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี และพบประเด็นความสำคัญของการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เขตเทศบาลตำบลหนองบัว มีพื้นที่การปกครอง ๖.๒๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒ ตำบล ประกอบด้วย ๑๕ ชุมชน ได้แก่ ๑) ตำบลหนองบัว หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านมาบตะคร้อ หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านเนินน้ำเย็น หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านกุฎิฤๅษี หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะขามหวาน หมู่ที่ ๗ ชุมชนบ้านโคกมะกอก หมู่ที่ ๘ ชุมชนบ้านโคกมะตูม หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านคลองมะรีน หมู่ที่ ๑๔ ชุมชนบ้านทุ่งท้ายเนิน และ ๒) ตำบลหนองกลับ หมู่ที่ ๑ ชุมชนบ้านไร่โพธิ์ทอง หมู่ที่ ๒ ชุมชนบ้านใหญ่ หมู่ที่ ๓ ชุมชนบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ ๔ ชุมชนบ้านเนินพลวง หมู่ที่ ๙ ชุมชนบ้านเนินตาเกิด หมู่ที่ ๑๒ ชุมชนบ้านเนินขี้เหล็ก หมู่ที่ ๑๓ ชุมชนบ้านเนินसान เป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่น่าสนใจ มีภูมิปัญญาที่กระจายไปอยู่กับตัวคน และสถานที่ต่างๆ มากมาย หากไม่ศึกษารวบรวมไว้โอกาสที่จะสูญหายแก่ขาดการสืบทอดของเยาวชนคนรุ่นหลัง และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีดังกล่าวคนในพื้นที่เห็นว่าควรมีการอนุรักษ์ไว้ อีกทั้งควรมีการสร้างเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับของดีชุมชนในมิติอื่นๆ

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การทำงานของภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียว งานบริการที่ทำเป็นปกติข้อจำกัดเรื่องขนาดพื้นที่กับจำนวนประชากรที่ความรับผิดชอบ ยังเป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนชุมชน

ท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี จึงเป็นที่มาของความคิดริเริ่มในการศึกษาวิจัย เรื่อง นวัตกรรมรักษถิ่น: การสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้คนเห็นรากเหง้าของตนเอง เกิดสำนึกความเห็นคุณค่า ความภูมิใจ และศักดิ์ศรีของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ความภูมิใจนี้ทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อมั่นในตัวเองว่ามีของดีอยู่ โดยเฉพาะในยุคไร้พรมแดน ข้อมูลต่างๆ สามารถสื่อสารได้อย่างรวดเร็ว บทบาทของนักวิจัยควรจะนำโอกาสนี้ได้ถ่ายทอดเรื่องราวผ่านเทคโนโลยี นำภูมิปัญญามาปัดฝุ่นสร้างสร้างความเชื่อมโยง กับมิติของชุมชน และเส้นทางการท่องเที่ยวทำให้คุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นได้แก่ท้องถิ่น

๕. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๕.๑ เพื่อศึกษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๕.๒ เพื่อสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๕.๓ เพื่อนำเสนอนโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

๖. ผลการวิจัย/การแก้ปัญหาโดยการวิจัย

๖.๑ อัตลักษณ์วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีอะไรบ้างที่สามารถยกระดับให้อยู่ในแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน

๖.๒ ชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และผลิตโปรแกรมชุมชนท่องเที่ยวของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นอย่างไร

๖.๓ นโยบายและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของอำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ควรมีลักษณะอย่างไร

๘. การเผยแพร่/การประชาสัมพันธ์

จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์มอบให้ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ

จัดทำผลการวิจัยฉบับย่อ จำนวน ๑๐ เล่ม

ตีพิมพ์ในวารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ...

๙. ภาพประกอบกิจกรรมการวิจัย/การเผยแพร่ผลงานวิจัย

การเผยแพร่ผลงานวิจัยตีพิมพ์ในวารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ...